

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

**CUMHURİYET'TEN BUGÜNE TÜRK EDEBİYATINDA
CEZAEVİ HİKÂYELERİ**

Hazırlayan
Canan OLPAK KOÇ

Danışman
Prof. Dr. Şaban Sağlık

Yüksek Lisans Tezi

Samsun, 2011

Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

**CUMHURİYET'TEN BUGÜNE TÜRK EDEBİYATINDA
CEZAEVİ HİKÂYESLERİ**

Hazırlayan
Canan OLPAK KOÇ

Danışman
Prof. Dr. Şaban Sağlık

Yüksek Lisans Tezi

Samsun, 2011

KABUL VE ONAY

Canan OLPAK KOÇ tarafından hazırlanan Cumhuriyet'ten Bugüne Türk Edebiyatında Cezaevi Hikâyeleri konulu çalışma 29.07.2011 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oybirliğiyle başarılı bulunarak jürimiz tarafından yüksek lisans çalışması olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Prof. Dr. Şaban SAĞLIK

Üye: Doç. Dr. Şahin KÖKTÜRK

Üye: Yrd. Doç. Dr. Yaşar BARUT

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

29.07.2011

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım yüksek lisans tezinin, proje aşamasından sonuçlanmasına kadarki süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet ettiğimi, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu taahhüt ederim.

23.08.2011

Canan OLPAK KOÇ

Öğrencinin Adı Soyadı	Canan OLPAK KOÇ
Anabilim Dalı	Türk Dili ve Edebiyatı
Danışmanın Adı Soyadı	Prof. Dr. Şaban SAĞLIK
Tezin Adı	Cumhuriyetten Bugüne Türk Edebiyatında Cezaevi Hikâyeleri

ÖZET

Türk Edebiyatı tarihine bakıldığında Cumhuriyet'in ilanından bugüne kadar verilmiş suç ve ceza konulu metinlerin yeterince incelenmediği fark edilecektir. Aslında ne oranda edebiyata yansdığı bile henüz yeterince bilinmeyen bu eserlerin bir araya getirilmesi ve Türk Edebiyatı'ndaki yansımalarının açığa çıkarılması gerekmektedir. Özellikle ceza şekillerinin değiştirilip kapalı mekân cezalandırmalara geçildiği yıllardan itibaren çeşitli darbeler yaşanmış bir ülkede cezaevinde kalan sayısı da artmış ve bu durum metinlere yansıtılmıştır. Dönemler kendi şartları içerisinde kendi kalemlerini ve eserlerini doğurmuştur. Bu metinlerin belirleyici özellikleri tespit edildiğinde bazılarının edebi niteliklerden uzak olduğu görülür. Bununla birlikte Sabahattin Ali, Orhan Kemal gibi isimlerin hikâyeleri edebi nitelik bakımından sağlam metinlerdir. İncelenen eserler sonunda ortaya çıkan sonuç bu doğrultudadır. Bunun yanı sıra birbirini tekrarlayacak tarzda konuya sahip hikâyelerden bazıları seçilerek gereksiz tekrara düşülmekten kaçınılmıştır. Cezaevi hikâyelerinin ülkenin siyasi, sosyal tarihi ile örtüşmesi; yazarların yarattıkları karaktere dönemi tanımlayıcı ve tamamlayıcı sorumluluklar yüklediğini göstermesi açısından önemlidir.

Anahtar Sözcükler: Türk Edebiyatı, Cezaevi Hikâyeleri, Suç, Ceza, Cezaevi

Student's Name and Surname	Canan OLPAK KOÇ
Department's Name	Turkish Language and Literature
Name of the Supervisor	Prof. Dr. Şaban SAĞLIK
Name of the Thesis	The Prison Now, the Republic of Turkish Literature Stories

ABSTRACT

When you look into the history of Turkish Literature, it will be realized that the texts, which are about the crime and punishment which have been given since the declaration of the Republic, has not been examined enough. In fact, these Works are not known sufficiently yet that how they have been reflected in the literature. They must be collected and their reflection in Turkish Literature should be exposed. In this country, there had been a lot of coups and the number of the prisoners had increased especially since those years when the punishment style was changed into the indoor punishment. This was reflected to the texts. Terms generated their own pens and Works in their own circumstances. When the characteristics of these works were studied, some are far from literary characters. However, stories of Sabahattin Ali, Orhan Kemal, etc. have good literary characters. These are the consequences after the examined works. Besides this, some of the stories, which have the same subjects repeating each others, were chosen to avoid from tautology. Prison stories are important because they correspond with political and social history of the country and the authors give the terms' descriptive and complementary responsibilities to their characters.

KEY WORDS: Turkish Literature, Prison Stories, Crime, Punishment, , Prison

ÖNSÖZ

Edebiyat oldukça çeşitli türleri ile büyük bir dünyadır. Bu dünyanın bütün elemanlarının incelenmiş olması çok zordur. Örneğin bunlardan biri olan ve bir döneme damgasının vurmuş polisiye konulu eserler yakın zamana kadar gün ışığına çıkmamış idi. Ancak yapılan çalışmalar bu konuyu işleyen eserlerin değerini ortaya çıkarmaya başlamıştır. Cezaevi konulu metinler de bu kaderden ya da kadersizlikten nasibini almıştır. Bundan çok kısa süre öncesine kadar cezaevi konulu eser denilince akla Orhan Kemal, Sabahattin Ali, Nazım Hikmet, Necip Fazıl gibi özellikle cezaevinde kalmış olan birkaç yazar gelirdi. Hâlbuki özellikle Cumhuriyetin ilanından sonra çeşitli siyasi çalkantılar yaşamış, ihtilaller atlatmış ülkede cezaevi yalnız birkaç isimle sınırlı kalmamalı idi. Yaptığımız araştırmalar bunu doğrulamış oldu ve çoğunu ilk kez duyduğumuz birçok isimle karşılaştık.

Çalışmada karşımıza çıkan en önemli sorun öncelikle bulmayı ve sonra da incelemeyi hedeflediğimiz cezaevi hikâyelerinin tam olarak ayrımını yapmaktır. Cezaevi metinleri-hikâyeleri derken konusu, cezaevinde geçen mi yoksa yazarı cezaevinde yataarken kaleme alınmış metinler mi kastediliyor şeklinde gelebilecek bir soruya karşı net bir tavır takınılması gerekirdi. Bu nedenle çalışmamızda belirlenen konularla ve takip edilen metotlarla ilgili şu esaslar dikkate alınmıştır.

Bu çalışmada özellikle Cumhuriyetten günümüze kadarki dönemde cezaevinde kalsın veya kalmasın cezaevi konulu hikâye yazan kişilerin eserleri incelenecektir. Cezaevinde kalıp kalmama durumu gibi bir ayrım olmadığı için yazarların biyografileri ayrıca anlatılmayacak, yalnızca eser üzerinde inceleme yapılacaktır.

Tezimizin konusu ve konunun sınırları belirlendikten sonra üzerinde inceleme yapılacak hikâyeleri bulmak amacıyla konunun kapsamıyla ilgili çok sayıda makale ve kitap taranmıştır. Behçet Necatigil 'in Eserler Sözlüğü*' bunların en başta geleni idi. Necatigil, adı geçen eserinde, 1870 ile 1978 arasındaki anlatı türlerini ele almış; roman ve hikâye kitapları olan bu eserlerden 74 tane hikâye kitabında cezaevi ile ilgili metinler bulunduğu tespit etmiştir. Bu eserlerden bulunabilenler alınmış ve öncelikle eser okunmuş gerekli hikâye kitaplarından ulaşılabilenler taranmıştır. Bunda Necatigil'in yönlendirmeleri etkili olmuştur. Kendisi de

* Behçet Necatigil, **Edebiyatımızda Eserler Sözlüğü**, Varlık Yay., 2000.

kitabını zaten “özetler galerisi”¹ olarak nitelendirmektedir. Fakat yazarın bazı hikâye kitaplarındaki başlıklarda belirttiği gibi cezaevi konulu hikâyelerin cezaevi ile ilgisinin bulunmadığı ya da yalnızca birkaç cümle ile cezaevine gönderme yapıldığı görülmüştür. Anlatılan hikâyeye kitaplarında cezaevi geçen bazı hikâyelere yer verilmemiştir. Örneğin Tarık Dursun'un Yabanın Adamları hikâyeye kitabında özetlenen hikâyeler arasında bir ara cezaevine giren çıkan Avcı Behram'dan bahsedilmemiştir.² Veya tutuklu ve hükümlü kahramanların olduğu hikâyelerden Makedonya 1900'deki Arif Kaptan ile Oğlu hikâyesinde cezaevi ortamı bulunmamaktadır. Necatigil'in eserlerindeki bu yanlışlıkların aslında konumuz için farklı kaynaklara yönelme gerekliliğini doğurduğunu söyleyebiliriz.

Bilindiği gibi çalışmamızın adı “Cumhuriyet'ten Bugüne Türk Edebiyatında Cezaevi Hikâyeleri”dir. Edebiyat tarihi merkezli düşünüldüğünde bu dönem, edebiyatçılar açısından verimli geçmiştir. O dönemin cezaevi koşullarının sosyal, kültürel yapısını görmek açısından bu önemli bir bilgidir

Bu çalışma okurlara ve Türk edebiyatına katkıda bulunmak adına şu amaçlara ulaşmayı hedeflemektedir:

Türk edebiyatı içinde Cumhuriyetten günümüze kadarki dönemde elimize geçen metinlerden hareketle ne kadar cezaevi konulu hikâyeye yazılmıştır? Elimize geçen cezaevi konulu hikâyelerin Türk edebiyatını etkileme derecesi ne olmuştur? Kurmaca bir tür olan hikâyede yer alan konuların, olayların ve kişilerin gerçek hayatla arasındaki ilişki nedir ve bu ilişki sosyal hayatı ne derece yansıtmaktadır?

Son olarak bu çalışmanın hem konu seçimi hem de konunun araştırılması kısmında her türlü sorum ve sıkıntılarında bana sonsuz güvenen ve yardımını esirgemeyen hocam Prof. Dr. Şaban Sağlık'a ve eşim Yavuz Ahmet Koç'a teşekkürü borç bilirim.

Canan OLPAK KOÇ

Temmuz 2011

1 Behçet Necatigil, **a.g.e.**, s. 5.

2 Behçet Necatigil, **a.g.e.**, s. 388.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	i
ABSTRACT.....	ii
ÖNSÖZ.....	iii
İÇİNDEKİLER.....	v
KISALTMALAR.....	vii
GİRİŞ.....	1
I. HAPİSHANENİN TANIMI VE TARİHİ SÜRECİ.....	1
II. EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ VE HAPİSHANELER.....	19
BİRİNCİ BÖLÜM: SUÇ VE MAHKÛMİYET.....	21
I. HAPİSHANEYİ İÇİNDE VE İÇERDE YAŞAYANLAR, MAHKÛMİYET NEREDE BAŞLAR.....	21
II. KOVUŞTURMA VE SORGULAMA EVRESİNDE MAHKÛMUN SUÇ ALGISI.....	26
İKİNCİ BÖLÜM: MEKÂN OLARAK HAPİSHANE.....	29
I. MAHKÛMUN HAPİSHANE İLE İLK TANIŞMASI.....	29
II. TOPLUMUN DEĞER YARGILARINDA HAPİSHANE.....	36
III. ISLAH MEKÂNI OLARAK HAPİSHANEDE YAPILAN İŞLER.....	41
IV. YAŞAM ALANI OLARAK HAPİSHANEDE SAĞLIK KOŞULLARI.....	45
V. AYDINLANMALAR.....	48
VI. GERİYE GİDİŞLER.....	51
VII. HÜCRE CEZALARI.....	53
VIII. NAKİLLER.....	59
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: HAPİSHANE OLGUSU AÇISINDAN MAHKÛM TİPLERİ.....	63
I. SUÇ İŞLEMİŞ MAHKÛM.....	63
II. SUÇ İŞLEMESİNE İTİLMİŞ MAHKÛM.....	67
III. SİYASİ MAHKÛMLAR.....	73
IV. İDAMLIKLAR.....	80
V. KADIN MAHKÛMLAR.....	82
VI. DİĞERLERİ (EĞİTİMLİ MAHKÛM-ADEMABABALAR-HATIRLILAR).....	86
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: MAHKÛM VE SOSYAL BAĞLAR.....	92
I. MAHKÛMLAR ARASI İLİŞKİLER.....	92

II. HAPİSHANE PERSONELİ İLE MAHKÛM İLİŞKİLERİ.....	99
III. MAHMÛMUN DIŞARIDA BIRAKTIKLARI İLE İLİŞKİLERİ.....	108
BEŞİNCİ BÖLÜM: HAPİSHANE SONRASI MAHKÛM.....	114
I.TAHLİYELER.....	114
II. ÂRAF.....	118
ALTINCI BÖLÜM: TOPLUMSAL DEĞİŞİMLER KARŞISINDA HAPİSHANELER.....	126
SONUÇ.....	130
BİBLİYOGRAFYA.....	134

KISALTMALAR

a.g.e	Adı geçen eser
Bak.	Bakanlığı
Bkz.	Bakınız
Ed.	Editör
C.	Cilt
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
ev.	Çeviren
DP	Demokrat Parti
Haz.	Hazırlayan
S.	Sayı
s.	Sayfa
t.y.	Tarih yok
y.y.	Basım yeri yok
Yay.	Yayınları

GİRİŞ

I. HAPİSHANELERİN TANIMI VE TARİHİ SÜRECİ

Yaşanmış ve yaşanmakta olan olaylar, geçmişten günümüze gerek bireylerin gerekse sosyal bilimcilerin merakını çekmiştir. Sayısal bilimciler sürekli geleceğin dünyasını şekillendirmek uğruna laboratuvar masalarında deney yaparken sosyal bilimler, geleceğin insan profilinin biçimlenmesinde günün ve dünün yaşantılarına bel bağlar. Çünkü duygularından bütünüyle sıyrılamayacak insanoğlunun hayat aksiyonu içerisinde sergileyebileceği davranış tutarlılığı teoremleri; varsayımlardan ziyade zaten var olmuşların ilmi mahiyette ele alınmasıyla mümkün olacaktır.

Başta tarih olmak üzere sosyoloji, psikoloji gibi sosyal bilimler hem anı hem de geçmişi nesnel veriler ışığında anlamaya çalışırlar. Her birinin birer bilim olmaları hasebiyle bu yaklaşım elbette doğru olandır. Öte yandan hayatın, görülebilen ibaret olmadığı da bir gerçektir. Nesnel veriler etrafında görülebilecek niceliklerin ötesindeki hayaller, yanlışlar, inançlar, düşler de bir dönemin insan yaşantısının parçasıdır. Belki de bütün unsurlar, sonraki zamanların gözlemlenebilen nice davranışlarının temel taşlarıdır. O halde insan; yemek yiyen, yürüyen, çoğalan bir varlık olduğu kadar hayal kuran, düş gören, yanlışlarını doğru belleyip o doğrultuda savrulan bir varlıktır da. İşte bu noktada, yani görünenin ötesini anlamada en birincil kaynak olarak karşımıza edebiyat çıkar.

Edebiyat üstün niteliklerini gerek bireye, gerek topluma aşılar; yeni bir yaşantının, yepyeni görüşlerle müjdecisi olur. Ulusları tutsaklıktan kurtaran; özgürlüğün yüceliğini tattıran; kurtuluş savaşlarını hazırlayan³ edebiyat, kurduğu yeni dünyada çağının yaşantısının görünmeyenini de ifade eder. Bu anlamda bir devrin sosyal yapısını anlamada edebiyatın kaynaklık değeri, özü nesnel tespitlerden ziyade kurgusal bir sanat olsa bile, tüm somut göstergelerden daha ziyade olacaktır. 19. yüzyıldan itibaren meselenin bu yönünün idrak edilmeye başlanmasıyla da zaten yeni bir disiplin, edebiyat sosyolojisi gelişmeye başlayacaktır.

³ Şaban Sağlık, "Popüler Romanlar ve Edebiyat Sosyolojisi", **Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri** (Haz. Köksal Alver), Hece Yay., Ankara 2004, s.183.

*Edebi eserler, sanatçı adını verdiğimiz, varlığı duyusu ve algısı sıradan insandan farklı olan kişilerin ortaya koymuş olduğu eserlerdir. Sanatçı bazen yaşanan hayatın içinden, bazen geçmişin insanlığa ibret olacak sahne ve kişilerinden, bazen tamamen fantastik ve kurgusal alandan konular seçer ve edebi olmanın şartları içerisinde eserler verir.*⁴ Edebiyat bunları yaparken; sadece kendisine ait olanı, kendisinden doğanı anlatmaz. Gözlemlediği başka hayatlar üzerine hayal gücünü kullanırken o başka hayatların realitesinden de bütünüyle sıyrılamaz. Nihat Genç'in ifadesiyle *"Edebiyat, başkasının mektubunu yazmaktır."*⁵ O mektup, edebi eserin popüler başarısı oranında çağına; kalıcılığı nispetinde sonraki kuşaklara ulaşır.

Bu çalışmada hapisane olgusu çeşitli etkenler etrafında incelenirken edebi eserlerden hareket ediliyor olması, söz konusu çalışmanın edebiyat bilimi çerçevesinde ele alınıyor olmasından ziyade, temelde tamamen insanın esas alınarak kurulduğu bu ceza mekânlarını anlama noktasında, konusu insan olan edebiyatın daha insani bulgular vereceği gerçeğidir. İnsanlık tarihinin yazılı devirlerinin başladığı günden bu yana edebiyat da bazen bir suçludur. Edebiyat tarihlerinde yazar biyografilerine göz atıldığında sürgüne gönderilmiş, zindana atılmış sanatçıların varlığı ve kütüphane raflarında hapisane konulu eserler bu durumun en açık göstergesidir. Dahası günümüzde yayınlanmadan yasaklanan eserlerin gündem konusu olması bu gerçeğin bir başka yönüdür.

Âdem'den bugüne insanoğlu, başkasına ait olanı kendisinininkiyle birleştirerek medeniyetler oluşturdu. Her medeniyet öncekilerin devamı, sonrakilerin öncüsü olarak var ola geldi. Toplumlari oluşturan, insanlari bir arada tutan bütün sihirli mayaların adı konulmuş veya konulmamış tariflerinde "bir arada yaşama", en üst sıraya yazıldı. Parça parça anların, günlerin, haftaların, ayların ve yılların genel bütünlüğü nasıl ki tarihi ve zamanı oluşturdu; o tarih ve zamana hükmedenlerin kudreti de farklı parçaları uygun bileşenler haline getirme yetenekleriyle mümkün oldu. Bir anlamda tarihi, ötekileştirenler çok benleştirenler yazdı.

Öte yandan aynı medeniyetlerin kurucusu aynı insanoğlu, ötekileştirmede de pek mahirdi. Başka varlıklar içerisinde kendisine benzemeyeni ne oranda düşman bellemişse kendi bedeni

4 Dursun Ali Tokel, "Yusuf'un Zindana Atılışı", **Hapishane Kitabı**, Kitabevi Yay., İst. 2005, s.413.

5 Nihat Genç, **Edebiyat Dersleri**, Cadde Yay., İstanbul - Ağustos 2004, s. 229.

içerisinde de ayrıık otu bellediğine düşman muamelesi gösterdi. Aynaya baktığında fırçaya muhalif saç tellerine saygı göstermesini bilen, onu okşaya seve istediği yöne çeviren insanlık; toplum aynasında aykırı saydıklarına aynı sevecenliği göstermedi. Onu dinleyerek, belki de hak vererek o varlığı kendi birliğine katmak yerine karşısında duran aynadan kovmayı denedi. Evet, belki ötekilerin meçhuliyetini tarih yazmadı ama sesine kulak bulamamışların edebi durağı edebiyat; şiirlerinde, romanlarında, hikâyelerinde, dahası destanlarında yazdı. Hapishanelerin tarihi yoktu belki; eskilerin bütünleyerek oluşturduğu medeniyetlere nispet atomu bile parçalarına ayırmakla kurulmuş çağımız medeniyetinin dimağında. Ne var ki değişen şartlara rağmen yazdıkları münasebetiyle birçok edebi ismin de cezaevine girdiği bir gerçektir.

Eğer toplumlar ait oldukları medeniyeti ve dahi kültürü gösteren birer ayna ise, bilinmelidir ki her aynanın sırlı parlaklığının ardında koyu bir karanlık yatar. O karanlık, elbet her güzelin ezeli düşmanıdır. Fakat aynı zamanda, gündüzün peşinden gelen gece gibi bir gerçekliktir de. Ve her gece aynı zamanda sonraki günün müjdecisidir. Yüz kızartıcı suçların tehdit unsuru olarak hapishanelerin varlığı, şüphesiz o aynanın karanlık tarafı olacak, gündüzden sonra gelen geceyi temsil edecektir. Sadece ayrıık otu sayıldıkları için o sırlı parlaklıktan kovulanlar ise bir başka aydınlığın müjdecisi olacaklardır yazdıkları her bir satırla ve dizeyle. Tabi o karanlıkta gözleri kâğıdı ne oranda görecek, kalem kâğıda nasıl gidecektir; o da bir ayrı mesele. Namık Kemal, Magosa sürgünlüğü sırasında kapatıldığı hücreyi, “*Bir cihette işne deliği kadar menfez yok. Adeta yeryüzünde bir lahd içindeyim.*”⁶ diyerek bir mezara benzetir. Bu sürgünlük bize *edebiyatçı Namık Kemal'i kazandırmıştır.*⁷

Suç olgusu, kutsal kitaplarda belirtildiğine göre insanoğlunun bu dünyaya ilk ayak basışından itibaren var olagelmiştir. Yukarıdan bu yana belirtildiği gibi toplumun aynası durumundaki edebi eserler de suçu, suçluyu ve suçlunun cezalandırılış biçimini konu edinmiştir. Doğaldır ki Cumhuriyet Devrinde de bütün bu olgular mevcudiyetini koruyacak; edebiyat da işlevini yerine getirmeye devam edecektir. Bu gerçekliğe rağmen akademik anlamda konu üzerine derinlemesine ciddi bir çalışmanın yapılmadığı da bir gerçektir. Bu çalışmanın temel amacı,

6 Fevziye Abdullah Tansel, **Namık Kemal'in Hususi Mektupları**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, C. 1, Ankara–1967, s.254.

7 Bedri Aydoğan, “Namık Kemal'in Magosa Sürgünlüğü”, **Zindanlar ve Mahkûmlar** (Haz. Emine Gürsoy Naskali, Hilal Oytun Altun), Babil Yay., İstanbul-Şubat 2006, s. 83.

bu eksikliği bir nebze de olsa doldurmaya çalışmak, en azından meselenin bu yönüne dikkat çekerek yeni çalışmaların ortaya çıkmasına ön ayak olmaktır.

Burada; suç-suçlu ekseninde mevcudiyet bulan hapisane kavramına geçmeden önce, destan dönemlerinden bu yana suç mekânlarının edebiyata yansıma geleneğine değinmekte yarar var.

Mitlerde suç ve suçun cezalandırılış biçimi ilk insanın günahı ekseninde şekillenmiştir. Her ne kadar dinler arasında ilk insanın günahı ve bunun cezalandırılışı konusunda farklar bulunsa da ilk günah, özellikle, semavi kabul edilen dinlerde üzerinde ittifak edilen bir noktadır. Farklar, günahın niteliğinden çok cezalandırılış biçimi hususundadır. *Müslümanların tanrısı Adem'in tövbesini kabul eder, sadece onları yeryüzüne indirmekle yetinir. Yahudilerin tanrısıysa Adem'le Havva'yı ve onlarla birlikte 'yılan'ı lanetler. İsa'nın kendini feda edip çarmıha gerilmekle insan soyunu başlattığı konusu Hristiyan dünyasında XVI. yüzyıla kadar tartışılmıştır. XVI. yüzyılda kilise bu konuda kesin kararını vermiş ve İsa'nın fedakarlığıyla tanrı öfkesinin yatışmış olduğunu bildirmiştir.*⁸

İslamiyet'in kabulü öncesinde, semai kabul edilen dinlerden herhangi birisinin mensubu olmamalarına rağmen Türklerin ilk günah ve bunun cezalandırılışı üzerine inanışları, semai dinlerin inanışlarıyla örtüşür mahiyettedir. *Türk mitolojisindeki ifadesiyle ilk suç, Erlik için sonsuz, Törüngey ve Eje için ise geçici bir düşüşü, gurbeti, hapsi, mahrumiyeti ve ölümlüğü getirmiştir. Kısacası, insan için yaratıldığı mekân olan Tanrı mekânı, yani, cennet, arayıp bulmak isteyeceği "kayıp cennet"e dönüşmüştür.*⁹

Destanlarda hapisane karşımıza, bireyi topluma tekrar kazandırma yerleri oluşlarından ziyade suçlunun tehlikesinden bireyi uzak tutma mekânları olarak çıkar. Asıl amaç, bireyin dış dünya ile bağlantısını kesmiş olmaktır. Şahin Köktürk, "*Türk destanlarında hapsedilme sebepleri çeşitlidir. Bunların başında vakaya dayalı anlatıların çoğunda ortak konu olan eş arama (hayat arkadaşı edinme), diğer bir ifadeyle âşık-maşuk-rakip ilişkisi gelir. Bu ilişkiler rekabeti, dolayısıyla düşmanlığı doğurur.*"¹⁰ der. Yine, Türk destanlarında cezalandırma

8 Orhan Hançerlioğlu, **Dünya İnançları Sözlüğü Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler**, Remzi Kitabevi, İstanbul-1993, s.213-214.

9 Mehmet Aça, "Yaratılış Mitleri, Şamanizm ve Tasavvuf Bağlamında Düşüş, Mahrumiyet ve Hapis", **Hapishane Kitabı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s.504.

10 Şahin Köktürk, "Türk Destanlarında Hapsedilme Motifi", **TÜBAR-XIX-/2006-Bahar**, s.387.

mekânlarının başında kuyu geldiğini söyledikten sonra bunun sebebinin Tevrat ve Kuran'da yer alan Yusuf kıssası etkisine bağlar. Bu anlamda Alıp Manas'ta, kahramanın uykuda iken Ak Kağan tarafından doksan kulaçlık kuyuya atılması destanlarda kuyunun ceza mekânı olarak kullanıldığının göstergesidir. Aynı çalışmada belirtildiği üzere Türk destanlarında bir diğer ceza mekânı sandıktır. Şahin Köktürk "*İlk bakışta bir hapis mekânı olarak garip gelse de "sandık", destanlarda sıkça karşımıza çıkar. Çünkü sandık, suçluyu nakletmek ve aynı zamanda hapsetmek için uygun bir yerdir.*"¹¹ diyerek sandığın cezalandırmada fonksiyonunu belirtmiş olur.

Her ne kadar toplum realitesinin uzağında olduğu sanılsa da Klasik Türk Edebiyatı, döneminin diğer sosyal unsurlarına olduğu gibi hapisanelere de yeri geldiğinde değinmiştir. Bu unsurların kullanımı sırasında çeşitli hayallere, imajlara başvurmuş olsalar da *Klasik Türk Şiirinde uygulanan türlü cezalar, şairler tarafından çokça kullanılmış ve bir benzetmenin, bir hayal ya da imajın estetik tarafı kılınmıştır.*¹² Bir aşk edebiyatı olması münasebetiyle Klasik Türk Edebiyatında aşk dışı unsurlar, sıklıkla aşkla ilişkilendirilmiştir. *Klasik şiirimizde hapisane gibi ilk bakışta tatsız ve ağır gözükten bir konuya dair kavramlar da daha çok aşğın sevgiliye tek taraflı ve ölesiye duyduğu aşk anlayışı etrafında, âşık veya onunla özdeş düşünülen âşğın gönlü ile ilgili olarak kullanılmıştır. Ayrıca şairlerimiz aşk konusunu işlerken ayrıntılarda suç, suçlu, cezalandırma yöntemleri, hapisane şartları gibi dönemin uygulamalarına ışık tutan ifadeler de yer vermişlerdir.*¹³ İsmail Güleç, klasik edebiyatta suç mekânı, suç aleti ve suça atıfta bulunan unsurlar olarak şunları tespit eder: Mekân olarak; *kuyu, bend, Mısır ülkesi, Yusuf'un evi, ağyar meclisi, beden, cennet, dünya, Gülşen, mezar, tekke*; nesne olarak; *gonca, gönül, habab, kılıç kını, sadef, çene çukuru*; hal olarak; *cahil sohbeti, sevgiliden ayrılık, dünya hayatı, üzüntülü ve sıkıntılı durumlar...*¹⁴ Sonuç olarak Klasik Türk Edebiyatında hapisane kavramının ve dönemin sosyal yapısında suç-ceza-mekân öğelerinin mahiyetini realist bir pencereden olmasa bile birer teşbih ve imge unsuru olarak kullanıldığı söylenebilir.

11 Şahin Köktürk, **A.g.e.**, s.392.

12 Mehmet Aça, "Klasik Türk Şiirinde Zindan", **Zindanlar ve Mahkûmlar**, Babil Yayınları, İstanbul 2006, s.171

13 Gülgün Yazıcı, "Divan Şiirinde Esaret ve Zindan", **Hapishane Kitabı**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s.435.

14 İsmail Güleç, "Mutasavvıf Şairlerde "Zindan" Kavramı", **Zindanlar ve Mahkûmlar**, Babil Yayınları, İstanbul 2006, s.181.

Türk halk edebiyatında hapisane, klasik edebiyata nazaran daha gerçekçidir. Bunun en önemli sebebi belki de, klasik şiirin icracılarının ve okurunun daha çok eğitilmiş kişilerden olmasıdır. Böylelikle hem suça yönelmeleri hem de hapse girmeleri büyük oranda önlenmiştir. Hapse girmiş olsalar bile yazılı kültüre dayanması sebebiyle ya eser verme imkânı bulamamışlar ya da çeşitli sebeplerden bundan kaçınmışlardır. Öte yandan halk edebiyatı ürünleri, günümüzde dahi hükümlülerin duygularını yansıttığı, acılarıyla yüzleştiği bir araçtır. Özgürlüğün sınırlandırıldığı bir mekânda saz çalanların, türkü söyleyenlerin, halk hikâyesi anlatanların o sıkıcı atmosferde can kulağıyla dinleneceği elzemdir. Bununla birlikte halk ürünlerinin sınıflandırılmasında hapisane edebiyatı başlığı oluşturabilecek denli bir zenginliğe de rastlanmaz. *Halk şiiri türlerinden manzum destanlar içinde “hapisane destanları” yer almıştır. Hapisane temalı destan metinleri çoğunlukla “Diğer Destanlar”, “Değişik Konulu Destanlar” gibi başlıklar altında ele alınmıştır.*¹⁵ Aynı zamanda pek çok araştırmacı türküler arasında da hapisane/mahpushane türkülerini başlıklı bir bölüm açılması gerektiği duymuşlardır.¹⁶ Halk hikâyelerinde hapisane, zindan motifi olarak karşımıza çıkar ve hem suç kabul edilen davranış biçimleri yönüyle hem de ceza mekânı olarak “kuyu-sandık” motiflerinin kullanılması açısından destanlarla örtüşür.

Çocuk merkezli anlatılar olmasına rağmen Türk masallarında da ceza ve ceza mekânı motifleri geçer. Cezalandırmak için masallarda çok çeşitli yollar seçilir. Dilek Herkmen, bu cezaları “*Cellâda verilenler, fırında yakılanlar, hayvanlara parçalatılanlar ve dövülenlerin yanında; zindana, hapse atılanlar da oldukça fazla yer tutar.*”¹⁷ şeklinde tespit ettikten sonra, suçlu insanların cezalandırıldığı masalların ilki olarak Şerbetçi Güzeli masalı olduğunu söyler. Yine; Kız Padişah, Kırk Haramiler, Beyoğlu, Aslan Ali, Deli Gücük gibi masallar da tespit edilenler arasındadır. Bu da gösteriyor ki sonları gökten üç elma düşerek herkesin ödüllendirildiği masallar; ödülün niteliğini vurgulamak için ceza motifini kullanmaktadır.

Hapisane kelimesi Arapça habs ile Farsça hane kelimesinden meydana gelmiştir. Habs kelimesinin sözlük anlamı; alıkoymak, engellemek demektir. Kelime örfi olarak da; bir şahsı,

¹⁵ Ali Duymaz, “Türk Halk Şiirinde Hapisane”, **Hapisane Kitabı**, , Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005, s.534.

¹⁶ Ali Duymaz, **a.g.e.** s.535.

¹⁷Dilek Herkmen, “Türk Masallarında Hapisane”, **Zindanlar ve Mahkûmlar**, Babil yayınları, İstanbul 2006, s.232–233.

*bir canlıyı veya eşyayı bir yere kapatmak, bir süre alıkoymak manasını karşılamaktadır.*¹⁸
Sözlük anlamı genel olarak “Suç işleyenlerin cezalarını çekmek için kapatıldıkları yer”¹⁹ şeklinde olsa da oraya düşmüş veya düşürülmüş herkesin vicdan muhasebesinde kendisini suçlu kabul etmez. Nitekim Nazım Hikmet bu konuda şu düşünceleri söyler.

*“Dönemlerinin karanlık güçleriyle savaştan ilerici sanatçılara her ülkede ve her çağda rastlanır. İnsanların mutluluğu ve dünyada güzel bir yaşam için savaşa giren bu ilerici sanatçılar her zaman karanlık güçlerce kuşatılmış, kovuşturulmuş, baskıya uğratılmış, hapsedilmiş ve öldürülmüşlerdir. Fakat onlar hiçbir baskı ve tehdidin, ölümün, hiçbir yalanın; tarihin akışını iyiye, güzele, haklıya ve mutluluğa yönelişini durduramayacağını bilirler.”*²⁰

Burada Nazım Hikmet, hapishanelerin sadece suçluların değil, aynı zamanda insanlığın mutluluğu için savaşa girmiş olanların da mekânları olduğunu ifade etmeye çalışır.

Said-i Nursi'nin “... Yusuf daha nice yıllar zindanda kaldı (Yusuf Suresi, 42) ayetinin ihbarı ve sırrıyla Yusuf Aleyhisselam mahpusların piridir. Ve hapishane bir nevi Medrese-i Yusufiye olur.”²¹ cümlesiyle bir mektep kabul etmesi ve Denizli hapishanesinde yazdığı Meyve Risalesi'nde “... *Eskiden beri az bir ihaneti ve tahakkümü kaldıramadığım halde; sizi yeminle temin ederim ki ahirete imanın nuru ve kuvveti bana öyle bir sabır ve tahammül ve teselli ve metanet, belki mücahidine, karlı bir imtihan dersinde daha büyük bir mükâfatı kazanmak için bir şevk verdi ki, ben bu risalenin başında dediğim gibi, kendimi Medrese-i Yusufiye ünvanına layık bir güzel ve hayırlı medresede biliyorum.*”²² sözleriyle bu düşüncesini pekiştirmesi ilginçtir. Çünkü yakın dönemlerde aynı rejim tarafından tamamen farklı nedenlerle hapishaneye konulmuş iki isim, vicdani noktada kendilerini suçsuz kabul ediyor ve hapishaneleri davalarına giden yolda zorla da olsa birer uğraktan ibaret görme noktasında buluşuyorlar. Öte yandan Mehmet Akif, yüreğinde aynı toplumsal kaygıları taşıyanlar için hapishaneye girmeye bizzat gerek olmadığını, yıkılmış bir medeniyetin

18 Ali Rıza Gönüllü, “Osmanlı Devleti'nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi”, **Selçuk Üniv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.29, Konya 2011, s.351.

19 Mehmet Doğan, **Büyük Türkçe Sözlük**, Gerçek Hayat Dergisi Yay., s.526.

20 Ataol Behramoğlu, “Nazım Hikmet'in Düşünce Dünyası,” **100. Doğum Yıldönümünde Nazım Hikmet'e Armağan**, Kültür Bak., Ankara 2002, s.286.

21 <http://www.sorularlarisale.com/index.php?s=article&aid=1026> (20.06.2011).

22 <http://www.sorularlarisale.com/index.php?s=article&aid=1026> (20.06.2011).

viranesinde yaşayanlar için dışarısının da aslında hapisane (zindan) olduğunu “*Bir nur-ı nazar yok mu ki baksın bacasından/Bir yıldız, İlahi! Bu ne zulmet, bu ne zindan?*”²³ dizeleriyle belirtir.

Hapishaneyi her mahkûm olumlu ifadelerle nitelemez. Ankara Devrimci Yol Davası'ndan idam cezası alıp yaklaşık on sene cezaevinde kalan Mahmut Memduh Uyan, cezaevi günlüklerinde hapishaneyi şu cümlelerle anlatır:

*“Sevginin yitirilişi, göz göre göre duygusal, ruhsal bağların tükenişi, sevgilinin artık sevgili olmayışı, içerde oldukça yıpratıcı ve hüznü oluyorum. İnsan kendisini canlı canlı mezara gömülmüş hissediyor. Nasıl ki ölenle ölmüyorsa ve yaşam devam ediyorsa; cezaevine girenle de yaşamdan kopulmuyor ve yaşam içinde yeni sevgiler, duygular oluşuyor. Mezdaki ölü bunu duymaz, görmez; ama hapistekinin acı yanı, tüm gelişmeleri önceden görmesi, anlaması ve müdahalesinin etkisizliği nedeniyle tüm gelişmeleri seyretmesidir.”*²⁴

Necip Fazıl, “*Hapsedilen, edilebilen maddemizdir, ruhumuz değil ki... Burada maddelerimizle beraber ıstırap çeken ruhumuz, vücudumuza taallukundan ona mahkûmiyetinden çekiyor bu acıyı... Fakat uyku basınca, ruh da basıp gidiyor. Sen burada istediğin kadar pinekle; o ne kilit dinliyor ne duvar ne zincir...*”²⁵ ifadesiyle mahkûmiyete farklı bir bakış açısı getirir. Gerçek anlamda hapsedilenin mümkün olmayacağını ileri sürer. Çünkü insan bedeni ve ruhuyla bir bütündür. Hapsedilebilen de ancak bedenin maddi tarafıdır. Bütün bu düşüncelerin nihai noktasını Foucault'un mahkûm bir kahramanının şu sözleriyle bağlayarak çalışmamızın ana çerçevesine geçmenin doğru olacağı kanaatindeyiz.

*“Beni işiten babalar ve anneler, çocuklarınıza iyi bakınız. Onları iyi eğitiniz; çocukluğumda yalancı ve tembeldim; işe altı lira değerinde bir bıçak alarak başladım. Daha sonra çerçileri, sığır tüccarlarını soydum, nihayet bir hırsız çetesini yönettim ve işte bu yüzden buradayım. Bunları çocuklarınıza anlatınız ki, hiç olmazsa onlar için örnek olsun.”*²⁶

23 Mehmet Akif Ersoy, **Safahat**, MEB yayınları, İstanbul 1996, s. 306.

24 Mahmut Memduh Uyan, **Biriktire Biriktire**, Okyanus Yay., Mart 1995, s.7.

25 Necip Fazıl Kısakürek, **Cinnet Mustatili**, Büyük Doğu Yay., İst. 1983 s.20.

26 Michel Foucault, **Hapishanenin Doğuşu**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ank. 2000 s.116.

Tanzimat Devri Türk Edebiyatı ve Servet-i Fünun dönemleri, suç-ceza-ceza mekânı olguları bakımından Türk Edebiyatının diğer dönemlerine nazaran kısırır. Başta mektup türünde olmak üzere sürgün cezası yönünden örnekler verilmiş olmasına rağmen suçun diğer unsurlarına her iki dönem de uzak kalmıştır. Elbette bunun birçok sebebi olabilir. Fakat en önemli sebeplerin başında Tanzimat Devrinin Batılılaşma eğilimindeki Türk Edebiyatının hazırlık kısmını teşkil eder. Servet-i Fünun döneminde ise dönemin siyasi konjonktürü bu yönde örnekler verilmesini engellemiş olduğu söylenebilir. Yine, Tanzimat devrinin daha özgürlükçü sayılabilecek I. döneminde verilmiş eserlerin romantizm etkisinde olması da bir başka sebep olarak gösterilebilir. Zira romantizm, sanatçıyı kötü karşısında iyinin tarafında yer almaya yönlendirir. Kötülerin de cezası çoğunlukla ölümdür. Sadece kötünün değil iyinin de akıbetinin ölüm olması, dönem eserlerinin birçoğunda görülür.

Bu çalışmada üzerinde durulacak ana kesit dönem olan Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı, her ne kadar üzerinde tam manasıyla ciddi araştırmalar yapılmamış olsa bile, suç eksenli unsurlar bakımından zengin örnekler barındırır. Buna rağmen Suut Kemal Yetkin ise örneklerin yetersiz olduğu görüşündedir ve bu görüşünün sebebini şu şekilde belirtir:

“Daracık bir hücrede, güneş ışığından, insan sesinden, aylarca, kimi zaman yıllarca uzak yaşamış, ayaklarına pranga vurulduğu için nerdeyse yürümesini unutmuş bir tutukluyu düşünün. Onun için, mapusane avlusunda mavi bir gök parçası altında gezinmekten daha büyük mutluluk mu olur! İşte bu tutuklulardan biri, bütün çektiği acıları derinliğine yaşayıp yazarsa, gerçek okumak da yazılanı yaşamak olduğuna göre, mapusane romanlarının, dünya edebiyatında niçin az yazıldığı, niçin az okunduğu kolayca anlaşılır.”²⁷

Hemen her devirde olduğu gibi özgür düşünce ve ifadenin resmi politika ile çeliştiğinde suç sayılması, bu sebeple hüküm giyip ceza almış olanlar arasında güçlü kalemlerin olması, hapisane konulu örneklerin sadece edebi cihetiyle değil, bir ideolojiyi yansıtması yönüyle de sahiplenmesi gibi sebepler; bu zenginliği sağlayan ana etmenlerden bazılarıdır. Hatta hapisaneler, bazı isimler açısından edebi bir okul mahiyeti göstermiştir. Örneğin Orhan Kemal, bu isimlerden birisidir. Orhan Kemal, *Bursa’da Nazım Hikmet’in sevgisini kazandı. Böylece hem kişiliğini ortaya çıkaracak yapıtları okuma, hem de şairin edebiyat, dil, düşün*

27 Suut Kemal Yetkin, *Edebiyat Üzerine Denemeler*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., Ank. 1978. s.223.

*alanlarındaki bilgi ve deneylerinden yararlanma olanağı buldu.*²⁸ Yine, Kemal Tahir açısından da kaldığı cezaevleri, Anadolu’yu tanınması açısından okul işlevi görmüştür. Kemal Tahir, köy kökenli değildir. *Fakat, 1938–1950 yılları arasında yattığı Çankırı, Malatya, Çorum cezaevleri onun Anadolu insanını yakından tanıdığı ve kendi deyimiyle “müşterek duygusu”nu etüt ettiği bir laboratuardır.*²⁹

Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı’nda hapisane konulu çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların genel itibariyle hapisane şiirleri ekseninde olduğu söylenebilir. Hapisane romanları üzerine de bazı çalışmalar varsa da bunların, geneli kapsayacak yeterlilikte olduğunu söylemek zordur. Hikâye türünde de birçok örnek verilmesiyle birlikte, romanda olduğu gibi geneli kapsayan bir çalışma yoktur. Mevcut çalışmalar daha çok, isimleri veya örnekleri kapsamaktadır. Bu çalışmanın ana gayesi de bu eksikliği doldurmaya yöneliktir. Yapılan bu çalışmaların birçoğu yazarların veya şairlerin biyografileri etrafında özellikle cezaevine düşen kişilerin eserlerini kapsayan eserler üzerine olmuştur. Biz bu yolu kullanmak istemedik. *Zira şu ya da bu nedenle cezaevine düşen romancı, tutukluluk deneylerini yazıya dökmek isteyebilir, bu onun hakkıdır da. Ama bu gerçeğin yanbaşıında bir gerçek daha var ki o da anlatılanların, sanat gücüyle yaratılmışsa, yaşayabileceğidir.*³⁰ Yani bizim için incelediğimiz eserlerde öncelikli olan yazarın yaşam süresi boyunca cezaevinde kalıp kalmaması değil, yazmış olduğu eserin hapisane edebiyatına -eğer varsa- kazandırmış olduğu nitelikle ilgilidir. Yine Suut Kemal Yetkin kitabında cezaevi eserlerinde kalıcılıktan bahsederken Silvio Pellico'nun Tutukluluk Yıllarım ile Dostoyevski'nin Ölüler Evinden Anılar'ı karşılaştırarak devam eder. İlk kitapta anlatılanların anı niteliğinde kalması ve kişileri okurda yaşatamamasının aynı zamanda orada çektiklerinin bir çeşit sayımdan öteye gitmemesinin bu eserin değerini azalttığını, gittikçe okunmaz olduğunu düşünmektedir. Fakat Dostoyevski'nin 1861'de yayınlanan romanının anı olmaktan çok öte bir şey olduğunu söylemekte ve bu kitabı ile özgürlüğün paha biçilmez değerini ortaya koymuştur demektedir.

Cumhuriyet Devri Türk Edebiyatı tabiri genel olarak Cumhuriyetin ilanından günümüze kadarki dönemi olsa da devir içerisinde gerek tüm dünyayı şekillendiren sosyal, siyasi,

28 Şükran Kurdakul, **Çağdaş Türk Edebiyatı**–4, Evrensel Basım Yayın, İstanbul Ağustos 2002, s.153.

29 Şecaattin Tural, “Kemal Tahir’in Köy Romanlarında Natüralist Bir Eğilim Olarak Cinselliğin Vülgarize Edilmesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.4 S.17, Bahar 2011, s.179.

30 Suut Kemal Yetkin, **a.g.e.**, s. 222.

ekonomik gelişmeler gerekse Türkiye içerisindeki kendi iç dinamiklerinin oluşturduğu şartlar; bu genel tabiri de alt bölümlere ayırma ihtiyacını doğurmuştur. Nitekim savaştan çıkmış genç bir devletin edebi anlayışını oluşturan ve şekillendiren şartlar ile toplumun kutuplara ayrıldığı yetmiş sonrası Türkiye'sinin şartları arasında büyük bir uçurum vardır. 1980'e kadarki dönemde Türk toplumunda büyük değişimler yaşanmışsa da siyasi otorite karşısında yazarın seçiminde çok değişiklik görülmez. Hatta düşünceleri ve yazdıkları uğruna cezaevine girmiş kalemler bile suç eylemlerine devam ederler. Fakat 1980 darbesiyle gelen süreçte, özellikle askeri anayasanın dayatmasının da etkisiyle, edebiyat bireyin dünyasını keşfeder; keşfetmek zorunda kalır. Eskinin sokağa, şehre, başka hayatlara açılan edebi türleri; bu süreçle birlikte kendi iç buhranlarına kapı aralar. Doğal olarak 1980 sonrası cezaevi hikâyelerinin farklı ana başlıklar altında ve uygun yaklaşımlarla incelenmesi gerekir. Zaten 80 sonrası edebiyat ayrıca incelenmesi gereken ülkedeki siyasi ve sosyal değişimlerin doğurduğu türleri ve konuları ile farklı bir dönem olduğu söylenebilir.

Kuşkusuz 80'li yılların edebiyatında değinilmesi gereken birkaç olgu daha var. Bunların başında cezaevi gelmekte: Daha önceki hiçbir dönemde bu kadar kişi işkenceden geçirilip cezaevine tıkmamıştı. Yine daha önceki dönemlere benzemeyen bir edebiyat, yazma tutkusu da içeride yaşanmamıştı. Bunun sosyolojik nedenleri bir yana, ister istemez bir "hapishane edebiyatı" oluştu. Hiç kuşkusuz bu basit ve yapay bir adlandırmaydı. Hiçbir zaman bir "köy edebiyatı" olamayacağı gibi bir hapishane edebiyatı da olamazdı ve olamadı. Yalnızca yapay bir doruk yaratıldı ki, bu da edebiyat adına oldukça tehlikeli bir kanala yol açtı. Burada, yanlış anlaşılmayı kesmek için şöyle bir belirleme yapalım: köy edebiyatı da hapishane edebiyatı da bence konu olarak ve tema olarak ele alınabilir. Bir ekol, bir sanatsal çizgi olamaz, ayrıca olmamalı. Sanatsal çizgi ancak romantizm, gerçeküstücülük, gerçekçilik gibi konu ve temaya bağlı değil, çok daha geniş bir boyutta, sanatsal yöntem ve estetik ideolojisine bağlı olarak ortaya çıkar.³¹ Bu nedenlerle yeri geldiğinde 1980 sonrası örneklerle de değinilmiş olsa bile çalışmanın temelini oluşturan örnekler daha çok 1980 öncesi hikâyelerdir.

Cumhuriyet Devri'nde hapishanelere eleştiri getiren ve İstiklal Mahkemesi tarafından Takrir-i Sükun Kanunu'na muhalefetten cezalandırılan ilk isim Cevat Şakir Kabaağaçlı'dır. *Cevat Şakir, Zekeriya Sertel'in sahibi olduğu Resimli Hafta'da yayınlanan "Hapishanede idama*

31 Atilla Birkiye, **80'lerden 90'a**, Cem Yayınevi, İst. 1990, s. 120.

mahkûm olanlar bile bile asılmağa nasıl giderler?” başlıklı, asker kaçaklarının mahkemesiz kurşuna dizilmesini anlatan yazısı ileri sürülerek 1925’de, İstiklal Mahkemesi’ne sevk edilir. Ankara İstiklal Mahkemesi’nde yargılanır ve “memlekette isyan bulunduğu sırada, askeri isyana teşvik edici yazı yazmak” suçundan üç yıl kalebentlik cezası verilir.³² Dönemin şartları dikkate alındığında makul sayılabilecek bu cezalandırma Takrir-i Sükûn kanunuyla birlikte etkisini daha da arttırır ve dönemin hemen hemen bütün yazarlarını etkiler.³³ Atatürk’ün sağ olduğu dönemde toplumsal ya da siyasi eleştiriden uzak duran yazarlar, olumsuz sonuçlar verebileceği endişesiyle hapisane konusunu işlemekten de kaçınırlar. 1930’lu yıllarda Sabahattin Ali’nin başarılı çalışmaları olmuşsa bile hapisane konulu eserlerin sayısının artmasının 1940 sonrasında, hatta 1950’li yıllarda olduğunu söylemek mümkündür. Özellikle Orhan Kemal’in hikâyelerinde bu durum daha iyi gözükür.

Burada belirtilmesi gereken bir konu da Orhan Kemal'in 72. Koğuş eseri ile ilgilidir. Bu kitabı bazı yazarlar hikâyeye türünde ele alırken bazıları roman olarak kabul etmişler ve incelemişlerdir. Bu konuda hikâyeye eleştirisinde önemli isimlerden olan Ömer Lekesiz ise *Orhan Kemal'in hikayeciliğini romancılığından, romancılığını oyun yazarlığından ayırmak mümkün değildir. Bunlar birbirini bütünleyen bir birliktelik içinde bulunurlar.*³⁴ demiştir. Yine Lekesiz'in Demirtaş Ceyhun'dan aktardığına göre Orhan Kemal'in tek tek hikâyeleri, romanları yoktur; bir Orhan Kemal bütünü vardır. Biz, eserin 1975 baskısında yayınevini kitabın türü ile ilgili büyük hikâyeye ibaresini de dikkate alarak eseri aynı tür içinde değerlendirdik.

1940’lı yıllarda örneklerin artmasının temel sebebi, toplumsal gerçekçi kabul edilen isimlerin cezaevinde oluşudur. Orhan Kemal, Kemal Tahir, Kerim Korcan gibi cezaevi konulu hikâyeye ve roman kaleme almış yazarlar; söz konusu dönemde cezaevindedir. Fakat bununla birlikte hapisane konusu Türk Edebiyatında altın çağını 1950–1960 arası yaşar. Bu durum başlıca iki sebebe bağlanabilir. İlki, 1940–1950 arası cezaevinde olan isimlerin artık özgürlüğüne kavuşmuş olmasıdır. Böylelikle hem daha rahat yazma imkânı elde etmişler hem de cezaevi

32 **Büyük Türk Klasikleri 11.cilt** , Ötüken Yayınları, İst. 1992, s.344. Bu konuda Cevat Şakir “Mavi Sürgün” adlı hatıra kitabını yazar. (bkz. Halikarnas Balıkçısı, **Mavi Sürgün**, Bilgi Yayınevi, İst. 1997 – Sadi Borak, **Halikarnas Balıkçısı/Bir Duruşmanın Öyküsü**, Bilgi Yayınevi, İst.)

33 Bu konu hakkında ayrıntılı bilgi edinmek için bk. "Feridun Andaç, **Sürgün Edebiyatı Edebiyatın Sürgünleri**", Bağlam Yay. İst.

34 Ömer Lekesiz, **Yeni Türk Edebiyatında Öykü 2**, Kaknüs Yayınları 1. basım, İstanbul 1998, s.300.

sürecinde yaşadıklarının ve deneyimlerinin katkısıyla konu zenginliği sağlamışlardır. Diğer önemli bir sebep de Demokrat Parti'nin iktidara gelmiş olmasıdır. *14 Mayıs 1950 seçimleri, ülkede yeni bir başlangıcın muştusudur. Bu seçim, seçmenin serbest iradesinin, oyunun, tercihinin sandığa yansıdığı ilk seçimdir. Seçim sonunda CHP 27 yıllık iktidarı yerini DP iktidarına bırakır. Otoriter rejim tarihe karışır. "Milli Şef" artık muhalefettedir. DP iktidara geldiğinde kamuoyunda genelde bir iyimserlik havası egemendir.*³⁵ Tıpkı II. Meşrutiyetin ilanıyla toplumu olduğu kadar edebiyatçıları da sarmış bu iyimserlik havası, onları daha rahat eserler vermeye itmiştir. Böylelikle hapishane konulu hikâyelerin yayınlanmasında da artış görülmüştür.

1960 sonrasında örneklerin azalması da yine siyasi gelişmeler etkisiyledir. Bu süreçte yaşanan askeri darbeler ve bu darbelerin dayatmaları, yazarları tekrar, olumsuz muamelelere maruz bırakabilecek konuları işlemekten alıkoymuştur. Söz konusu dönemde cezaevi hikâyeleri örnekleri elbette verilmiştir fakat 1940–1960 arası eserler esas alındığında nicelikleri kadar nitelikleri de daha kısırdır. Bu dönemde verilen bazı örnekler de Afet İlgaz'ın "Çeribaşı Abdullah'la İdamlık İsmail" adlı eserinde görüldüğü gibi 1940'lı yılların cezaevi koşullarını konu edinir.

Genel olarak hikâyelerin mahiyetine bakıldığında şöyle bir manzarayı tespit etmek mümkündür:

1940–1950 arası cezaevi konusunu işleyen hikâyeler daha çok II. Dünya Savaşının etkisinde şekillenmiş cezaevi koşullarını resmeder. Yokluğun, cahilliğin, olumsuz sağlık koşullarının ve hastalıkların bu resimlerde ana tablo olduğu görülür.

1950–1960 arası hikâyeler de cezaevine bakışı yönüyle önceki dönemle uyuşur. Zira bu dönemde verilen örnekler bir anlamda, bir önceki dönemde zaten cezaevinde olan edebi isimlerin izlenimleridir.

1960–1970 arası hikâyelerde, önemli toplumsal tespitler ve eleştirilerden ziyade insanlık durumlarının olduğu görülür. Burada sergilenen daha çok bireysel sıkıntılardır.

35 Hüseyin Özçelebi, *Cumhuriyet Döneminde Edebi Eleştiri (1951-1960)*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 2006 s.2.

1970–1980 arası örneklerin en önemli tarafı ise bizi siyasi mahkûm tipiyle derinden tanıştırmış olmasıdır. Soruşturmalar, işkenceler, hücre cezaları, siyasi mahkûmlar nezdinde psikolojik gidiş gelişler; dönem hikâyelerinin alt motifleridir. Bir anlamda önceki dönemlerin dışı yönelen bakış açısı, bireyin iç dünyasına çevrilmiştir. Cezaevi ortamı yerine bireyin iç dünyasının durumu, bu dönem örneklerinde daha ağır basar.

1980 sonrası örnekler, daha bireysel konuları işler. Salih Okumuş, hapisane romanları ile ilgili çalışmasında, 12 Eylül sonrası dönem, her düşünceden insan için bir “içe dönüş” ve “iç hesaplaşma” dönemi de olmuştur tespitini yapar.³⁶ “*Cezaevi Romanları (...) Radikal sol, “cinselliğe” ve “bireyselliğe” yönelirken; İslamcı kesimde de, “tasavvufa” doğru bir yöneliş gözlenir. Bu yeni değişimin ortak paydası “yenilmişlik”, “içe dönüş”, “özeleştirisi”, “cinsellik”, “yalnızlık” ve “arayış” olur.*”³⁷ Bu tespit 1980 sonrası hapisane öyküleri için de geçerlidir. Farklı dünya görüşüne sahip isimler bir anlamda onları cezaevi sürecine sürükleyen faktörleri sorgulamış, kendi iç hesaplaşmasını yapmıştır. Bu nedenlerden ötürü söz konusu dönem hikâyelerine, gözleme dayanan kurmaca metinler olmaktan ziyade hatıra yönü ağır basan edebi metinler olarak bakmak daha doğru olacaktır. Fakat şurası da bir gerçektir ki gözlemden ziyade iç dünyasına yönelen bireyin yüzleşmesi, cezaevlerinin ıslah amaçlarına layıkıyla katkı sağlamıştır. Bir anlamda ihtilal öncesinde sonu öldürmeye varan kavgalara tutuştukları karşı tarafı anlamaya çalışmışlar, neticesinde daha demokratik bir toplumun oluşmasının ilk adımlarını orada atmışlardır. Abdurrahim Karakoç, Lütfi Kireççi’nin “*Zulüm Adam Öldürmez*” romanını değerlendirirken kullandığı şu ifade “*Şerefın ocağından menfaat ve zilletin kucağına atlayıp, düşmandan ziyade düşmanlaşan ve ne oldukları açık seçik bilinen basın organlarında reklam malzemesi olarak kullanılanlar hariç, Eylül zindanları Türk milletine pek çok ilim, fikir, sanat, edebiyat ve tefekkür adamı kazandırdı.*”³⁸ 1980 seksen sonrası hapisane öykülerinin mahiyetini belirtir durumdadır.

36 Salih Okumuş, “1980 Sonrası Cezaevi Romanları”, *Yunus Dergisi*, Temmuz-Ağustos-Eylül 1996, s.33-35, Trabzon. s.35.

37 Salih Okumuş, *a.g.e.*, s.33.

38 Abdurrahim Karakoç, “Zulüm Adam Öldürmez”, *Yeni Düşünce*, 26 Ocak 1990.

Bir başka unsur olarak hapisane konusunu işleyen yazarlar merkezinde bakıldığında üç farklı yazar tipinin olduğunu söylemek mümkündür.*

1-Sabahattin Ali, Kemal Tahir, Orhan Kemal, Kerim Korcan, Sevgi Soysal gibi cezaevinde kalmış ve eserlerini verirken gözlemlerinden yararlanmış olanlar. Bu isimlere ait hikâyeler elbette anı kabul edilemez. Fakat farklı isimlerin kaleme aldığı kurgu metinlerde aynı dönem şartlarının sunulmuş biçimindeki benzerlik dikkati çeker. Bu da bizatihi şahsi izlenimlerin metinlerin oluşturulmasında fazlasıyla rol oynadığının göstergesidir. Yine Orhan Kemal'in Dünyada Harp Vardı hikâyesi ile 72. Koğuş hikâyesindeki bazı kahramanların isim olarak bile benzerliği; adı geçen kahramanların kurgulanmayıp izlenime dayandığı intibahı kuvvetlendirmektedir. Yine, Sevgi Soysal'ın kadın mahkûmları anlattığı "Barış Adlı Çocuk" isimli eserindeki bazı kahramanlar da hem isim olarak hem de karakteristik yönleriyle yazarın tutukluluk anılarını anlattığı Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu'ndaki isim ve karakterlerle örtüşür.

2-Cengiz Yörük, Mehmet Seyda gibi cezaevine girmemiş olmakla birlikte hapisane konulu hikâye yazmış olanlar ile hukuk camiasından Ömer Faruk Toprak, İlhan Tarus, O. Zeki Özturanlı, Mustafa Niyazi Ispartalı, hukukla ilişkisi olanlarda olmuştur.

3-Kendisi kalmış olmasa bile cezaevinde kalmış bir yakınının izlenimlerini hikâyeleştirmiş olanlar. Ki buna en iyi örnek Afet Ilgaz'dır. Afet Ilgaz'ın "Çeribaşı Abdullah'la İdamlık İsmail" adlı eserindeki hikâyelerin konusu, eşi Rıfat Ilgaz'ın Sıkıyönetim Mahkemelerinde yargılandığı ve bir müddet Tophane Sıkıyönetim Hapishanesinde kaldığı zaman ile örtüşür.³⁹ Hatta söz konusu kitapta yer alan Lise Müdürü adlı hikâyede anlatılanlar ile Rıfat Ilgaz'ın "Ziyaret Günü Notları" şiirinin bir bölümü konu itibarıyla aynıdır. Lise Müdürü'nde dışarıdaki karısının geçimini temin etmek için cezaevinde gayri ahlaki sapık ilişkilerle para kazanan Fecri; sanki Ziyaret Günü Notları'ndaki Necati'nin ta kendisidir.

* Aşağıda numaralandırılmış bölümde isimleri geçen eser ve hikâyeler, daha sonra değinileceği için dipnot olarak gösterilmemiştir.

39 "1944'ün Ocak ayında yayınladığı [Sınıf](#) kitabıyla adliyeler ve hapisaneyle tanışmış oldu. Bir süre saklanan Ilgaz, [24 Mayıs 1944](#)'te *Birinci Şubeye* teslim oldu." http://tr.wikipedia.org/wiki/R%C4%B1fat_Ilgaz (14.06.2011).

*Yalnız Necati içerden çıkarır
Genç karısının ekmek parasını.
Kalmadı elde avuçta,
Buraya düştü düşeli,
Bir gençliği kaldı para eder.
Şöyle her ziyaret sonu
Beş liracık sıkıştırır eline;
Her seferinde mahçup,
Her seferinde kendinden öğrenir.⁴⁰*

Nitekim Afet Ilgaz da bir yazısında bu kitaptaki hikâyelerin konularını Rıfat Ilgaz'dan duyduklarına dayandırdığını söyler:

Benim “Çeribaşı Abdullah’la İdamlık İsmail” adlı bir hikâye kitabım vardır. Yeni baskısı İz Yayıncılıktan çıktı. Sıkıyönetim mahkemelerinde yargılanıp, Tophane sıkıyönetim hapishanesine gönderilen Türkçü ve solcu aydınlardan, çok çarpıcı hikâyeler anlatılır o kitapta. Sadece sıkıyönetim mahkemesinde değil, mesela, Sultanahmet cezaevinde geçen olaylar da vardır.

Başka bir hikâyede, şimdiki aydınlara, gazetecilere, bilim adamlarına, askerlere kelepçe takıldığı gibi Rıfat Bey’in de hapishaneden hastaneye (tüberkülozdur) götürülürken, ellerinin kelepçeli olmasından duyduğu utancı kendisine eşlik eden jandarmanın hissedip, çıkarışını hikâye etmiştim. Bu hikâyelerde, onun anlattığı bu olayların ta içinde, özünde olan insanın büyüklüğünü, halkın umulmadık hareketler ve sözlerle ortaya koyduğu büyüklüğü, hikâye diliyle vurgulamaya çalışmışım.⁴¹

Buraya kadar genel olarak hapishane kavramının edebi metinlerdeki tarihi serüvenine ve çalışmanın ana mahiyetini oluşturan Cumhuriyet'in ilandan günümüze kadar hapishane hikâyelerinin özelliklerine değinildi. Biraz da kavramın kendisine yoğunlaşarak suç ve hapishane olgusunun geçmişten günümüze tarihi gelişimine değinmekte yarar var.

40 <http://www.siiirperisi.net/siir.asp?siir=4302> Şair adı geçen şiirde de 1944 tarihini kullanmıştır.

41 Afet Ilgaz, “Tayyip Bey, Rıfat Ilgaz, Afet Ilgaz”, **Yeniçağ Gazetesi**, 19.04.2010 ay. bkz.

<http://www.yg.yenicaggazetesi.com.tr/yazargoster.php?haber=12905>.

Suç ve suça yönelik yaptırım insanlığın ilk devirlerinden beri var ola gelse de hem suç kabul edilen fiillerin mahiyeti hem de fiilin sonucunda uygulanan yaptırım biçimi, devirlere ve kültürlere göre değişim gösterir. Çünkü ihtiyaçlar, toplumsal yaşantının her alanındaki davranış biçimlerini olduğu gibi suç anlayışını ve yaptırım mekânını da biçimlendirir. Örneğin “Eğer bir köle kaçar Luiya memleketine giderse, onu geri getirene (kölenin sahibi) VI ZU gümüş verir. Eğer köle kaçar da düşman memleketine giderse, kim onu getirirse onu yalnız o alır.”⁴² şeklindeki bir Hitit hukuku kanun maddesi; o günün şartlarına göre bazı ihtiyaçlar çerçevesinde oluşturulurken kanunun mahiyetine günümüz penceresinden bakılacak olursa, bir insanlık suçunu içerdiği görülür. Hırsızlık, adam öldürme, yalan söyleme gibi hemen tüm uluslarda ve dinlerde suç ve ceza kabul edilen fiiller yanında bazı fiillere yönelik müeyyidelerin de tarihi zamana göre farklılıklar gösterdiği bir gerçektir. Günümüz penceresinde değil uranyum madenini çalmak, yanında bulundurmamak bile uluslar arası ilişkilere kadar uzanacak ciddi bir suç iken; yüz-yüz elli yıl önce söz konusu madenin atom reaktörlerindeki aktivesi bilinmediğinden yanında bulundurana herhangi hukuki bir yaptırımın uygulanması düşünülemezdi.

Bir mekân olarak hapisanelerin tarihi öncelikle suç kabul edilen fiillere, ardından bu fiillere uygulanan ceza biçimlerine göre eski sayılmaz. Bir ceza mekânı olarak hapisaneler aynı zamanda modern devletin göstergesidir. *Modern devletin modern bir kurumu olan hapishane pratiğinden önce cezalandırma; suçlu damgası yiyen bir kişinin çeşitli işkencelerle halka açık yerlerde idam edilmesi şeklindeydi.*⁴³ Günümüzde modern kabul edilen birçok devlette idam cezasının kaldırılmış olması, aynı zamanda modern devlet algısının da değişimini göstermesi bakımından önemlidir. *Gözetleme ve denetleme kurumu olarak ilk hapishane 1596 yılında Amsterdam’da açılan Rasphuis’tir.*⁴⁴ Avrupa’da 1596 tarihine dayanmasına rağmen Osmanlı’da hapishane, Tanzimat’tan sonra bugünkü anlamda bir işleve bürünmüştür.

Hapis, Osmanlı hukukunda bir ceza infaz kurumu olmaktan çok muhakeme öncesi tutuklama mekânı veya uyarı amaçlı kısa süreli bir ceza aracı olarak kabul edildiğinden, suçlulara işledikleri suçlara göre XIX. yüzyılın ortalarına kadar hadd, kısas, diyet ödeme, ta’zir, kürek,

42 Sedat Alp, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, Hitit Kanunları Hakkında C. 5 S.5, 1947, s.470.

43 Abdurrahman Saygılı, *Mikro-Fiziğin Bir İktidarı: Hapishane*, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi C.53 S.2, 2004 s.179-180.

44 Abdurrahman Saygılı, *a.g.e.* s.179.

kalebentlik, prangabentlik, sürgün, para cezası, organ kesme, salben idam (iple asma), ipe boğma, çuvala koyarak Boğaziçi'nde denize bırakma, zindana atma gibi cezalar verilmiştir. Bu nedenle hapis cezası Tanzimat'a kadar pek uygulanmamış, hapishane Osmanlı ceza hukukundaki yerini ancak Tanzimat'tan sonra almaya başlamıştır.⁴⁵ Bir anlamda Osmanlı Devletinin modernleşme serüveninin başlangıcı da kabul edilebilecek bu dönemde, mevcut ceza mekânlarının şartlarının düzenlenmesi ve belirli bir sisteme oturtulması bağlamında birtakım yaptırımlara gidilmiştir. 1880 yılında “Tevkif-hane ve Hapishanelerin İdarelerine Dair Nizamname” ve “Hapishane Gardiyanları Hakkında Talimatname”nin yürürlüğe girmesi ile mahkûmların daha iyi şartlarda yaşamaları ve her türlü suiistimalden korunmaları için hukuki tedbirler alınmıştır.⁴⁶

Osmanlı Devleti, klasik dönemde Adalet Dairesi'ni kendine özgü siyasal bir kurum olarak oluşturup yaşatmış ve Osmanlı yöneticileri ile ilim adamları, devletin ayakta kalmasının veya çöküşten uzak yaşamasının bağlı bulunduğu esasları Adalet Dairesi'nin ilkeleriyle izah etme yoluna gitmişlerdir.⁴⁷ Metinlerde ceza ve cezanın çekildiği mekânlar hoş anlatılmıyor olsa bile toplum düzeni için cezanın gerekliliği her zaman kabul edilmiştir.

Osmanlı döneminde gerçekleşen sürgünler o dönemde hem de daha sonraki dönemlerde edebiyata konu olmuştur. Türk edebiyatı'nda yazarlarından ikisi bizzat sürgünü yaşamış, bir tanesi ise sadece konu olarak işlemiş üç tane sürgün konulu roman yayımlanmıştır. Bunlardan ilki kendisi de bir Jön Türk olan Bekir Fahri'nin kaleme aldığı Mısır'da Jönler isimli çalışmadır. Diğerleri ise Refik Halit'in kaleme aldığı Sürgün ve Yakup Kadri'nin yazdığı Bir Sürgün isimli çalışmalardır.⁴⁸

Yukarıdaki genel girişten sonra çalışmanın mahiyetine değinmekte fayda var.

45 Mehmet Temel, **XX. Yüzyılın Başlarında Mentese Sancığı Hapishaneleri**, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 26, Konya 2009, s.111.

46 Ali Rıza Gönüllü, **a.g.e.** s.351-352.

47 Ejder Okumuş, **Osmanlıda Adalet Dairesi**, SBArD, Mart 2005, Sayı 5, s. 45 – 51.

48 Abdullah Acehan, “Osmanlıda Devletin Sürgün politikası ve Sürgün Yerleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social Research**, Volume 1/5 Fall 2008, s.14-15.

II. EDEBİYAT SOSYOLOJİSİ VE HAPİSHANELER

*Toplum ve toplumsal normlar edebiyat sanatının ve sosyolojinin ortak kaynaklarıdır. Her ikisinin de amacı bir bakıma dünyanın sırrını çözmektir. Edebiyat ve toplum böylelikle karşılıklı bir etkileşim içindedirler. Edebiyatın tarihsel sürecini inceleyen bir araştırmacı mutlaka bu karşılıklı etkileşime yönelmesi gerekir. Edebiyat ve sosyolojiyi ortak bir noktada buluşturan husus insandır. Bu, edebiyat sosyolojisinin temelini oluşturur.*⁴⁹ Bu ortak malzeme iki bilimi kaynak bakımından da birleştirir. Toplumu ele alan sosyoloji için edebiyat eserleri de önemli veriler oluşturabilmektedir. Edebiyat eserleri üzerine yapılacak sosyolojik çalışmalar durum tespitinin ötesinde toplumu şekillendirme amacı ile de kullanılabilir. Bu amaca uygun yapılacak incelemelerde en önemli konulardan biri cezaevi eserleri olabilir. Çünkü cezaevi kozmopolit bir şehir gibi farklı kesimlerden birçok insanın ortak yaşam alanı oluşturduğu bir yerdir. *Edebiyatın, insan ve insan ilişkilerinin dille oluşturulmuş estetik bir görünümü olması onun insan ilişkilerinin, toplum yasalarının bilimi olan sosyolojinin konuları arasına girmesi de kaçınılmaz kılmaktadır. Bu bakımdan edebiyat, toplumsal öze yakından bağlı bir biçimde oluşan bir sahadır. Hangi türden olursa olsun sanat yapanlar bizatihi bir toplumun içinde yaşamaktadırlar; bu bakımdan neredeyse bilinçsiz bir biçimde sanatlarına o toplumun varsayımlarını taşırlar. Böylelikle edebiyat bir bakıma insanın sosyo-kültürel kişiliğinin söz ve yazı halinde kendini dışa vurması anlamına gelen bir olgu olarak zaman zaman toplumu belirleyen, zaman zaman da toplumla biçimlenen fakat hangi şekilde olursa olsun toplumsal varlığımızla derinden bağlantılı ifade ve semboller bütünü olarak karşımıza çıkmaktadır.*⁵⁰

Öncelikle hapisane ne sadece bir mekân ne de cezasını çeken insandır. Hukuktan mevcut sosyal-siyasi-ekonomik ortama, maddi zorluklardan vicdana, dışarıdaki bekleyenden içerideki beklenilene; çok katmanlı bir sosyolojik olgunun ta kendisidir. Özellikle incelemenin izlenime dayanıyor olsun ya da olmasın kurgusal metinler ekseninde gelişiyor olması katmanı daha derinleştirmektedir. Böyle bir durum karşısında da yine bazı sınırlamalara gitmek zorunluluğunu beraberinde getiriyor. Örneğin cezaevi argosu ya da mahkûm ağzı konularına,

49 Ahmet Cuma, "Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi-Sanat ve Bilimin Sınır Ötesi Etkileşimi-", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2009, S.22, s. 81.

50 Mustafa Kemal Şan, "Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar", **Edebiyat Sosyolojisi**, Hece Yayınları, Ankara 2004, s.94.

dil alanında uzmanlaşma çalışması gerektiğinden değinilmedi. Veya mahkûm tiplerini dini anlayış yönünden inceleme de benzer sebep ve kaygılardan ötürü yapılmadı. Tüm sınırlamaların nihayetinde çalışmanın özünün sosyoloji temeline dayandırılmaya çalışıldığı söylenebilir. Bir başka ifade ile her ne kadar edebiyat sosyolojisi disiplini harfiyen uygulanmaya çalışılmış olmasa bile çalışma, edebiyat sosyolojisi kavramları ekseninde şekillendirilmeye gayret edilmiştir. Nihayetinde *edebiyat yaşanan dünyanın estetik tecrübelerini iletir, değişik yaşantı tarzlarını, toplumsal hayatın yaşam biçimini öyküye dönüştürerek gün ışığına çıkarabilir.*⁵¹

Konusu hapishane hikâyeleri olan bir çalışmada öncelikle bizim de yukarıda yapmaya çalıştığımız gibi hapishane kavramına ve hapishanelerin tarihi gelişimine değinilmesi, çeşitli isimlerin hapishane üzerine fikirlerine başvurulması gerekebilir. Ki çalışmanın önsözden sonraki giriş bölümünün konusu da bu lüzumluluktan ileri gelir. İkinci bölüm yani yedi ana başlıktan oluşan inceleme bölümü, doğal olarak kavramın örneklerle buluşmasını konu edinir. Bu bölümde alt başlıklarla, Cumhuriyet–1980 arası hikâye örneklerinde hapishane kavramına değinilmiştir. Yine hikâye örneklerine dayandırılarak, toplumsal değişimlerin hapishanelere etkisini konu edinilir. Nihayet sonuç bölümünde örneklerin perspektifinde hapishane olgusu etrafında genel bir yargıya ulaşmayı gaye edinir.

51 Ahmet Cuma, **a.g.e.**, s.85.

BİRİNCİ BÖLÜM: SUÇ VE MAHKÛMİYET

I. HAPİSHANEYİ İÇİNDE VE İÇERDE YAŞAYANLAR, MAHKÛMİYET NEREDE BAŞLAR

Suçla mahkûmiyet her ne kadar zaman zaman karıştırılsa bile aslında aynı şeyler değildirler. Sonunda kişiyi mahkûm etmeyecek suçlar olabileceği gibi mahkûm olmuş olsa bile kendisini suçlu hissetmeyeceklerin olacağı da bir gerçektir. Çoğunlukla fikir suçu kapsamında ceza almışlar, düşüncenin önüne demir parmaklık geçirmek mümkün olamayacağı için, hem aynı suçu işlemeyi sürdürecekler hem de kendilerini suçlu hissetmeyeceklerdir.

Toplumsal benlikte suçla günahın eş olduğu durumlarda mahkûmiyeti beden, suçluluğu ruh bir şekilde hissedecektir. Fakat işlenen suçun günah sayılmadığı bir durum için aynı yaklaşımı göstermek zordur. Hatta fiilin günah addedildiği bir durumda bedensel mahiyette kişi mahkûm olmasa da ruhen suçluluk duygusunu taşıyacak ve bir anlamda kendi iç dünyasının mahkûmu olacaktır. Afet Ilgaz'ın hikaye kitabı içerisinde yer alan Beyler Koğuşu hikayesindeki Hulisi Bey'in fabrikasında çalıştırdığı kızlara yaptıklarını anlatırken diğer mahkûmların onu zevkle dinlemesi karşısında öğretmen, şu sözlerle olmamış bir suçun olmuş gibi tasavvur edilmesinin ve bu tasavvurun zevkle dinlenmesinin de suç olduğunu ifade ederken sanki, İslam inanışındaki günah kavramı ekseninde meseleye bakmaktadır:

“Onun ziyan ettiğini söyliyerek size yutturduğu her kızın hikâyesi sayalım ki, gerçek olsun, işlenmiş bir suçtur. Sizi bu suça ortak ettiğini düşünmüyor musunuz? O kızlar, çoğunuz gibi birer işçidir. Yani emeğini namusuyla ortaya koyup geçimini, yaşamasını buna bağlayan insanlardır.”⁵²

Öğretmen burada sadece suçun fiili olarak işlenmesinin değil, işlenmiş gibi anlatılmasının bile bazı kişileri töhmet altında bırakacağı, toplumda güvensizlik ortamı yaratacağı, güvensizliğin de beraberinde huzursuzluğu getireceği tespitini yaparken bir anlamda toplum sosyolojisine suç psikolojisinin olumsuz etkilerini de belirtmektedir:

52 Afet Ilgaz, *Çeribaşı Abdullah'la İdamlık İsmail*, Doyuran Mat., İstanbul 1974 s.45-46.

“Biz kadınlarla yatarız. Ama bu, onları bir gün işlerinden atmak ve topluma lekeliyerek vermek için değil, onları sevdiğimiz için, onlara ihtiyacımız olduğu içindir. ... Bu herifin bütün hayatının, nasıl bir namus anlayışı üzerine kurulduğu, burada yatışındaki nedenden bellidir. Askerin donunu gömleğini, yiyeceğini çalar, gene ona satar, zengin olur. Bununla da kalmaz, genç çocukların, kızların namuslarını çalar, onları insanlardan, erkeklerden, yaşamadan soğutur, mutluluktan uzaklaştırır, umutlarını yerle bir eder. Onları çalışamaz, yaşayamaz, insan içine çıkamaz hale getirir.”⁵³

Bir suçlunun mahkûmiyeti nerde başlar? Suçlunun yakalandığı anda mı, adli kovuşturma ve soruşturma evresinde mi yoksa hapisaneyeye girdiği o ilk anda mı? Yoksa henüz yakalanmamış olsa bile suçu işlediği andan itibaren mi? Aslında meseleye hapisane merkezli bakıldığında, incelenen metinlerde mahkûmların en çok, üzerlerinde demir kapının kapatılışının etki yapıldığı görülmekte.

Bir suçlunun mahkûmiyeti nerde başlar sorusunun cevabı gerçekte tek bir cevaba götürür: Vicdan. Kişi vicdanen kendisini suçlu hissetmiyorsa evrenin son aşaması olan hapishanede bile mahkûmiyet hissi yaşamayacaktır. Vicdanın mahkûm ettiği suçlu ise henüz yakalanmamış olsa bile bir mahkûmdur. Başta dünyaca ünlü Suç ve Ceza romanı olmak üzere birçok edebi eser bu temel üzerine kuruludur.

Yırtıcı Kuş'ta Orhan Kemal, Karaköy vapurundaki bir adamın karşısında oturan kadını bu yönüyle ele alır. Adam zihninde, “*Elleri bir kuşun pençeleri gibi gergin, sinirli. Eller el değil, pençe, gözler göz değil. Tırnakların ojesi yer yer kırılıp pul pul dökülmüş, dudakların ruju da. Güzelliklerini yabancı erkek bakışlarında okumağa çalışan kontrolü de yok. Zavallı değil, kadınca meydan okuyucu değil, güzel değil, çirkin değil.*”⁵⁴ şeklinde tasavvur ettiği kadını, bir yerlerden hatırlamaya çalışır. Kadının bir cinayet işlemiş olduğu daha sonra söylenecek olduğuna göre bu betimleme aynı zamanda bir suçlunun fiziksel tarifidir de. Olayın ilerleyen kısmında adının Hayriye olduğu belirtilen kadın, farkında olmadan birtakım itiraflarda bulunur. Nikâhsız yaşadığı adamın önceki eşinden olan oğlunu boğmuştur. Çünkü o adam, onun üzerine bir başka kadını eş olarak getirmiştir. Kıskançlık krizine giren Hayriye de

53 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.46.

54 Orhan Kemal, **Dünyada Harp Vardı**, Ataç Kitapevi, İstanbul 1963 s.46.

çocuğu boğup odunluğa atar. Tüm bu itirafları farkında olmadan yapar ve suçsuzluğunu iddia eder.

*“Benim suçum yok. Altı aydır ayırırım. Adamla yaşayan o. Akıl var yakın var. Onu nikah ta edemez. Hapse atarlar, sonra da asarlar. Assınlar, oh olsun. Cin çarpar gibi çarptı adamı benden. Ahmedin ölüsünü de bulamazlar odunlukta. Bulsalar bile. Ben altı aydır ayırırım. Bana göre hava hoş. Ama onu asarlar.”*⁵⁵

Hayriye'nin tüm bu suçsuzluk yakarışlarına ve hatta adama devletin suçluyu bulan makinesi var mı şeklinde tuhaf bir soru sorsa bile aslında vicdani mahkûmiyeti başlamıştır. *“Çok severdim, geceleri öz oğlum gibi severdim, hiç döğmezdim. O da beni severdi, anne derdi bana, beni öz annesi bilirdi.”*⁵⁶ dediği Ahmet'i öldürmüş olmanın pişmanlığını en derinden hissetmektedir. Ve bu his, yakalanıp ceza alma korkusunun önüne geçmiştir. Yoksa vapurda karşılaştığı yabancı bir adama sebepsiz yere cinayeti işlediğini itiraf etmesinin başka bir açıklaması olamaz.

Hayriye örneğinde görüldüğü gibi, kıskançlık sebebiyle, müdafaa yeteneğinden bile yoksun bir çocuğu öldürmüş suçlunun hala işlediği cürüme dair bahaneleri varken namus cinayetlerinde kişinin kendine göre çok daha haklı gerekçeleri olması muhakkaktır. Çünkü bir anlamda o suçun işlenmesini toplum istemiş, kişi de o suçu toplum adına istemiştir. Burada, yine topluma ve kişiye göre, bir suçla kirlenme söz konusu olamaz. Aksine, temizlenme, kirlenmiş namusun temizlenmesi vardır. Suçun hazırlık evresinde kişiyi eyleme motive eden temizlenme duygusu, eylem sonrasında vicdani rahatlama reçetesi de olur.

Hanife hikâyesinde ise toplum içinde uygunsuz hareketleriyle adı çıkmış Hanife'yi ağabeyi, babası ve sözlüsü bir ağaca bağlayıp vurarak öldürürler. Vurma eylemi tek bir silahla değil üç ayrı silahla yapılır. Böylelikle işlenen suçun vicdani boyutu paylaşılmış olur. Eylem sonrası olay mahallinden uzaklaşırken de aynı toplumsal bahanelerden medet umarlar:

“Silahlarını bıraksalar, gevşetseler parmaklarını; kararları önemini, kesinliğini yitiriverecek; olmaz ki bu, üç silah patladı, kan aktı dereye, karanlıkta hak buldu yerini, karanlıkta, gizlice,

55 Orhan Kemal, **a.g.e.**, s.50.

56 Orhan Kemal, **a.g.e.**, s.52-53.

kavakların gizinde, kan dereye aktı, artık hiçbir şey değişemez, ekinler biçilecek, ekmeğe pişecek fırında, Hanife suçunu ödedi, Ahmet, Kara Ali ve Mustafa temizlediler kötülüğü, elleri silahlarını kavramış, koşarak, daha daha hızlanarak kaçtılar kötülükten, suçlarıyla; sığınarak suçlarına.”57

Oysa toplum adına onun yönlendirilmesiyle işlenen suçun vicdani rahatlaması yine toplumun değer yargılarında aransa da toplumu oluşturan bireyler eylem sonrasında mağdurun tarafına geçivercektir rahatlıkla. Ahmet, Kara Ali ve Mustafa’yı, Hanife’yi öldürmeye yönlendiren topluluğun bireylerinden biri olan Döndü’nün aklından, haberi öğrendiğinde ilkin eylem öncesindeki düşünceleri geçecektir:

“Kötü Hanife, Kara Ali’nin osuruğu cinli orospu gızı, ocağı kör kalasıca Kara Ali’nin mal kızı, ölmüş, vurmuşlar. Bir avuç leblebiyle renkli boncuğa ya da beşibirliğe, aslında anasının itip kakmaları arasında bir çocukluk boyunca büyüyen sevgisizliğe baştan çıkan. Az da merak sardırmanın ardından adı kösnüğe çıkıveren, köy delikanlılarının, aralarında “kızıl kanlı” diye ağız yordukları Hanife, vurulmuş, vurulacak elbet, boynu eğrilesi, günahı boyunu deviresi vurulmuş, tavuk götü töğbe tutmaz, adı kötüye çıkmış kızın eceli sorulmaz.”58

Ne var ki hemen ardından gelen “Vaaaah yavruuu, vah yılgın gözlü!”59 şeklinde başlayan ağıt, artık suçlunun kendi vicdanıyla yalnız kaldığının habercisidir. Kirlenen namusa herkes sahip çıkmaya çalışır. Namus uğruna işlenen suç sahiplenilen olmaz.

Kimi durumlarda mahkûmiyetin, değil suçun işlendiği anda, mahkûm hapishaneye girdikten sonra bile gerçekleşmediği durumlar vardır. Özellikle toplumun namus cinayeti gibi suçlara yüklediği özel anlam ve bu tip suçları işlemişlerin cezaevinde gösterdikleri muamele, suçlunun mahkûmiyet hissinden uzaklaşmasına neden olmaktadır. Hatta Zehra’da olduğu gibi sırf toplumsal konumunu yükseltmek adına cinayet işleyen ve bunun namus cinayeti gibi algılanmasını isteyen kişiler de çıkabilir. Zehra’da Yusuf, karısı Zehra’yı öldürmüştür. Onun

57 Sevgi Soysal, **Barış Adlı Çocuk**, Bilgi Yay., Ankara 1978 s.58.

58 Sevgi Soysal, **a.g.e.**, s.59-60.

59 Sevgi Soysal, **a.g.e.**, s.60.

bu suçu görüntüde namus uğruna işlemiş gibi gözükmesine rağmen gerçekte başka sebeplerle işlediği şu ifadelerden rahatlıkla anlaşılabilir:

Savcı ortada geziniyor: “Olur şey değil, olur şey değil, olur şey değil” diye söylenip duruyordu.

Olur şeydi demek. İşte olmuştu. Bu adamlar sürekli olarak bu işlerin içinde buldukları halde, nasıl böyle kafa yürütüyorlardı. Bu işin öncesini, inceliğini bilmeden çıkarılan yargılar gerçeğe nasıl yaklaşırdı? Belki adam, Yusuf bir sinir nöbeti geçirdi, kendini bilmiyordu, bu cinayeti böyle işledi diye düşünüyor olmalı. Oysa Yusuf bile bile, aklını erdire erdire yaptı bunu. Bıçağı Zehra’ya sapladıkça, Zehra, Zehra’lıktan uzaklaşıyor, Yusuf, sevilen Yusuf oluyordu. Yusuf, eski Yusuf’luğunu Zehra’yı öldürmekle satın almıştı. İlerde bu olaya üzülmeyecekti bile. Bu olayın adı; “Namus uğruna.” Ne kadar yalan! Bencillik, korkaklığı gerçek olan. Yusuf yaşadığı süre bir yalanın içinde olacaktı. Onun hapis hanedeki dayılığı; “Böyle sessiz görünüür ama, pek dokunmaya gelmez, adamı dilim dilim eder o!” gibi sözleri söyleyenler gerçeği bilmeyenler olacaktı. O hapis hanenin dokunulmazı, arı, yüz akı.60

“Yusuf, eski Yusuf’luğunu Zehra’yı öldürmekle satın almıştı.” cümlesinden de anlaşılacağı üzere Yusuf, karısını namus uğruna değil toplum içerisinde kaybettiğini düşündüğü eski konumunu elde edebilmek için öldürmüştür. Toplum Zehra’yı namusu kirlenmiş bir kadın olarak bilecek olsa da gerçekte, kişisel bir ihtirasın vasıtası olmuştur.

Suçluluk psikolojisinin oluşmasında mahkûmiyetin önemli bir yeri vardır. Toplumun suç işlemiş kişiye olan bakış açısı, onun da suçluluğu hissetmesindeki etmenlerden birisidir. Bir anlamda mahkûmiyet, kişide oluşturduğu suçluluk psikolojisi ile başka suçları işlemesine engel olabilmektedir. Toplum, daha suç işlenir işlenmez suçlu olarak fişler. Mahkûm ise kimi durumlarda mahkûmiyet sürecinde suçlu olduğuna alışır. Yarıda’da nakil edilen bir mahkûm, gemideki genç bir kızın bakışlarında bu gerçeği fark edecektir:

60 Cengiz Yörük, **Yalnız Kalanlar**, Yeditepe Yayınları, 1967, s.68.

“Kendisi daha suçluluk psikolojisine tam olarak ısınamamışken, bir yabancının gerçek suçlulara gösterilen acıma ve merak dolu ilgisiyle yaklaşması hiç hoş kaçmadıktan başka, ruhunda anlaşılmasız bir başkaldırışı körüklüyordu.”⁶¹

Suçun önlenmesinde cezanın en önemli yaptırım olduğu gerçektir. Gerçi cezaevine basit bir suçtan girmiş mahkûmların daha sonra istemeden de olsa daha büyük suçlara yöneldiği olmuştur. Hatta hırsızlık, yankesicilik, cepçilik gibi suçlarda hapisane ortamının adeta bir okul işlevi gördüğü de gerçektir. Yine de tüm bu olumsuz örneklere rağmen ceza, suçun önlenmesinde en geçerli yaptırımdır. Sır’da Çarşambalı İzzet, *“Bütün bir ömür, yakalanmadan adam öldürmenin yolunu aramıya değerdi.”⁶²* diye düşünürken, suç işlemekten değil tekrar hapisaneye girmekten korkmaktadır aslında. Nitekim hapisten çıktıktan sonra da ilk kez cinayet işlemesine sebep olan şartların aynısı oluştuğunda, başka bir yöntem deneyecektir. Ustası Bezzaz Halil Efendi kepenkleri kapatıp onu dövdüğünde sustalıyla ustasını öldürmüşken, aynı şeyi Bezzaz Halil Efendinin oğlu yaptığında bu kez karşılık vermeyecektir. Kuduz bir köpek bulacak, bir gün evlerindeki bir dolapta saklayacak ve oğlan dükkânda iken köpeği içeri salıp kepenkleri indirecektir.

II. KOVUŞTURMA VE SORGULAMA EVRESİNDE MAHKÛMUN SUÇ ALGISI

Hapishane, bir nihayet olmadığı gibi, aslında bir sürecin parçasıdır. Suç eylemi öncesinde kişiyi suçun işlenmesi noktasına getiren çevresel, ruhsal çeşitli etmenler var olduğu gibi; verilen cezanın hapishane ortamında çekilmesiyle de suçluluk duygusunun son bulma kesinliği yoktur. Hapishane bir süreçtir ve bu sürecin öncesinde de birtakım resmi aşamalar vardır. Bu aşamaların en başında tutuklanma gelir. İncelenen hikâyelerin birçoğunda, hikâye hapishane ortamını anlatmıyor olsa bile, sadece bir tutukluluk sürecini anlatanlar olduğu gözükür. Tutuklanma evresinde kişilerin, hapishaneyi hatırlatan adliye, mahkeme, savcı, hâkim gibi kavramlardan bile tedirgin oldukları gözlemlenir.

Nazım Hikmet, Benerci Kendini Niçin Öldürdü adlı eserinde tutuklanmayı *“Sonra coop, haydi bir tevkifat daha. Tabii, sen yine içerde. Hem bu sefer artık suratına bakıp ismini sorup*

61 Mehmet Seyda, **Garnizonda Bir Olay**, Set Yay., İstanbul 1968 s.53.

62 İlhan Tarus, **Köle Hanı**, Yeditepe Yay., İstanbul 1954 s.80.

birakılmamak şartıyla. İşte tahliye keyfiyetinin sebebi...”⁶³ şeklinde anlatır. Bütün tutuklamalar elbette böyle değildir ancak dönemin karışık siyasi ve sosyal ortamı adli olaylarda da kendini göstermiştir ve ciddi sebepler aranmaksızın suçlu veya değil bir çok kişi hapisanenin ilk yüzü olan tutukluluk evresi ile karşılaşmıştır.

Göl Kıyısındaki Toprak'ta, köylüleri ağaya karşı kışkırttığı iddia edilen bir öğretmenin kısa süreli tutuklanmasından bahsedilir. Öğretmen, kendi vicdanında suçsuzdur. Nitekim kanun nezdinde de suçsuzluğu tespit edildiği için serbest bırakılır. Bununla birlikte öğretmen, yargıç karşısına çıkmadan önce bir tedirginlik hisseder.

“Bu yaşıma gelinceye değin yargıç karşısına çıkmadığım için, içimde tuhaf bir ürküntü çırpınıyor. Yasalardan değil, kişilerin yasalara bile egemen olmasından korkuyorum. İlk odasına sokulduğum zaman yargıç yüzüme nasıl bakar diye kuşkulu sorulara bile götürüyor bu çekinti. Bir an dalar gibi olunca, kendimi kafamın içinde odaya giriş deneyleri yaparken yakalıyorum.”⁶⁴

Yangın'da Fadime, yangın çıkarmaktan tutuklanmıştır. Karakolda uzun bir süre ifadesi alınmak için bekletilir. Bekleme aşamasında herhangi bir tereddüdü ya da korkusu yoktur. Fakat öğleden sonra ifade zamanı geldiğinde mahkûmiyet süreci başlayacak ve Fadime, sabahdan bu yana hissettiği rahatlıktan uzaklaşacaktır:

“İrkildi bir. Derken, neye uğradığını şaşırmışçasına gözlerini o kapıya dikerek, huzursuz kıpırdamalara başladı. Arada bir buduna bir bıçak saplanıyor, acıyla doğrulmak zorunda kalıyordu. Arası biraz geçti geçmedi, onu da içeriye, odaya aldılar. Sorgusu sırasında, bu sorgu suallerden hiçbir şey anlamıyora benziyordu. “Allah... Yarabbi çok şükür... ireziller!” gibi rastgele, bağlantısız sözler gevelemekteydi.”⁶⁵

Sen De Sor'da sebepsizce yapılmış da olsa kısa süreli bir tutukluluğun kişiyi tutukluluk sonrasında nasıl etkilediği örneklenir. Kişi, toplum tarafından, suç işlemiş, hüküm giymiş

63 Nazım Hikmet, **Benerci Kendini Niçin Öldürdü**, Adam Yayınları, İst. 1988, s.26.

64 Şükran Kurdakul, **Tanığın Biri**, Habora Kitabevi, İstanbul 1970 s.37.

65 Mehmet Seyda, **a.g.e.**, s.6.

birisi olarak değerlendirilecektir. Bu anlamda tutuklanmalarda resmi mercilerin çok dikkatli davranması, elde kesin deliller olmadıkça tutuklama yapmaması gereklidir. Çünkü başka mağduriyetlerin önlenmesi amaçlanırken suçsuz bir insan mağdur edilecektir. Gerçi aynı hikâyede bu tür bir muamele sergilemiş resmi merciin zaten işi kılıfına uydurduğu ve tutuklamanın sebepsiz olmadığına dair bir bahane bulduğu görülür.

“Tutuklanma gerekçesi yok. Tutuklama gerekçesi olmayınca tutuklamayı gerektirecek bir şey olacak. Bu şart bir kere. Yani görevli biri önünü kesecek, “hüviyetin?” diye soracak önce. Tabi kimi götürmek istiyorlarsa ona soracaklar. “Yok” dedin mi sen, tamam. Gtrlmeyi hak etmiş oluyorsun. Gördüğün gibi, haksız hiçbir işlem yapılmıyor. Her şey kitabına uygun oluyor.”⁶⁶

Bu cümleler de gösteriyor ki mağdurlar, kimi durumlarda resmi mercilerin tutuklamalara göstermelik bahaneler uydurduğuna inanmaktadırlar. Tutuklamalarda kesin kanıtlara ulaşıldıktan sonra başvurulması, bu tür olumsuz yargıların da önüne geçecektir.

66 Adalet Ağaoğlu, **Yüksek Gerilim**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980 s.125.

İKİNCİ BÖLÜM: MEKÂN OLARAK HAPİSHANE

I. MAHKÛMUN HAPİSHANE İLE İLK TANIŞMASI

*Avrupa devletlerinde hürriyeti bağlayıcı cezaların ve dolayısıyla cezaevlerinin gelişimi 400 yıllık bir geçmişe sahipken, bizde Tanzimat'a ve 1840'lara gitmektedir.*⁶⁷ Dolayısıyla kişilerin mekân olarak cezaevi ile karşılaşmaları ve bunun edebiyata yansması geç olmuştur.

Mekân cezaevinde kişiye ceza çektiğini hatırlatan en belirgin unsurdur. Ömer Lekesiz'in 72. Koğuş için söylediği “*kriminal laboratuvar*”⁶⁸ benzetmesi aslında bütün cezaevi ortamı için kullanılabilecek bir ifadedir. İçinde barındırdığı insan çeşidi zorunluluktan kaynaklansa da doğal bir ortam oluşturmakta ve hem kendi içinde yaşayana hem de uzaktan bakana kapalı mekânda bir deney ortamı sağlamaktadır. Bu anlamda cezaevlerinin bir değişim mekânı olması sadece özel niteliğinden değil kendi içinde kuralları olan kurumsallaşmış bir mekân olmasından da kaynaklanmaktadır. Michel Foucault, hapishaneye sadece “okul” gözüyle bakmaz. Ona göre eğer hapishane fabrikalara, okullara, kışlalara benziyorsa ve bunların da hepsi hapishaneye benziyorsa, bunda şaşılacak bir yan yoktur.⁶⁹ Farklı bir bakış açısıyla değerlendirilirse fabrika gibi, kışla gibi yerler de birer değişim mekânıdır. Hapishaneyi onlardan farklı kılan “*Hapishane, biraz daha sıkı bir kışla, hoşgörüsüz bir okul, iç karartıcı bir atölyedir.*”⁷⁰ Tabi bu yargı kişiseldir. Cezaevine girmiş her mahkûm aynı şeyi hissetmeyecektir. Nitekim Namık Kemal, zindana ilk girişinde bambaşka bir ruh hali içerisinde bulacaktır kendisini:

*“(Zindana geldiğim için) Zerre kadar müteessir olmadım. Derhal “Altı da bir üstü de birdir yerin” (Vatan Yahut Silistre adlı oyundaki şüirden bir mısra) mısraı hatırıma geldi. Bizim zindanı bir iyice süzdüm; İstanbul’daki evden değil, Paris otellerinden bile farkını göremedim.”*⁷¹

Kutsal kitaplara göre insanın ilk sürgünü, Âdem’le Havva’nın Cennet’ten çıkarılışı sayılabilir. Kuran’da bu çıkarılış öncesinde Âdem’le Havva’nın çıplak bırakıldıkları şu ifadelerle anlatılır:

67 Timur Demirtaş, “Hürriyeti Bağlayıcı Cezaların ve Cezaevlerinin Evrimi”, **Hapishane Kitabı**, Kitabevi, İst.2005, s.39.

68 Ömer Lekesiz, **a.g.e.**, s.320.

69 Michel Foucault, **a.g.e.**, s.331.

70 Michel Foucault, **a.g.e.**, s.338.

71 **Türk Dili/Mektup Özel Sayısı**, 1974, s.132.

“Bunun üzerine ikisi de o ağaçtan yediler. Hemen ayıp yerleri kendilerine açılıp görüniverdi. Ve üzerlerine cennet yaprağından örtüp yamamaya başladılar. Âdem Rabbinin emrinden çıktı da şaşırıldı.”⁷²

Sürgünün ya da cezanın ilk basamağı bu anlamda çıplaklıkla ilgilidir. Bunun mecazi bir çıplaklık olmadığı, gerçekten fiziksel olarak da üzerlerinden giysilerinin alındığı üzerlerini Cennet yaprağıyla örtmeye çalışmalarından anlaşılabilir. Nitekim Lütfi Oflaz cezaevi anılarını anlatırken bu duruma dikkat çeker.

Açılmıştı demir kapılar, içeri girmiştim; üzerime kapanmıştı demir kapılar, artık cezaevindeydim.

“Soyun” demişti gardiyan, “üstündekileri çıkart.”

Üstündekileri çıkartıp soyunmuştum.

“Soyun” demişti doktor, “üzerindeki her şeyi çıkart.”

Üzerimdeki her şeyi çıkartıp soyunmuştum.⁷³

Fiziki soyunmanın dışında bir de ruhi soyunma gerçeği vardır. Belki de asıl çıplaklık odur. Kemal Tahir, *Esir Şehrin Mahpusu* romanında cezaevleri için “çıplak adamlar ülkesi” tabirini tam da bu nedenle kullanır:

Görüşmeye gittikleri günlerden birisinde, İhsan, cezaevi için “Burası çıplak adamlar ülkesi,” demişti. “Buradaki çıplaklık, üst başla ilgili değil, insanların iç yüzleriyle ilgili... dışarıda insanı insandan saklayan çeşitli perdeler, peçeler, maskeler, burada birkaç güne varmadan sıyrılıp düşüyor. Bir araya kapatılmış olmak hiçbirimizde, olduğumuzdan başka türlü görünebilmek gücü bırakmıyor. Kendilerini olduklarından başka türlü göstermeye çabalayanlar, ancak bir iki hafta dayanabiliyorlar.⁷⁴

Mahkûmiyetin ilk anı bir anlamda kişinin geçmişinden soyunma sürecidir. Günlük hayatın sıradan işleri, dış dünyanın kendine has kuralları, toplumsal statüye göre yapılan roller artık

72 **Taha Suresi** 21. Ayet.

73 Lütfi Oflaz, **Bir Mahkum**, Yazko Yay., 1985-İstanbul s.74.

74 Kemal Tahir, **Esir Şehrin Mahpusu**, İthaki Yay., 2. Baskı, Ağustos 2006, İstanbul s.125.

yoktur. Kemal Tahir yine aynı romanda *Bunların hemen hepsi, göründükleri gibi olan halk adamları...*⁷⁵ diyerek hapisane ortamındaki bir mahkûmun kendini dış dünyanın mecburi yapay davranışlarından arındırarak gerçek benliğiyle ortaya çıkacağını söyler. Artık, toplumsal beklentilerin dayatmacı davranış beklentileri yerine hapisanenin kendine özgü kuralları işlemeye başlayacaktır. Mahkûm da dışarıdaki toplumun ona giydirdiği gömleği çıkarmalı ve hapisane ortamına adapte sürecine geçmelidir.

Duvar'da bir mahkûmun dış dünya ile alakasını bütünüyle kesmesinin adapte sürecini hızlandıracağı ve cezayı çekilir hale getireceği şu şekilde anlatılır.

“Bir mahpusu dünya ile hiç alakası olmayan bir zindana kapamak ona en büyük iyiliği yapmaktır. Onu en çok yere vuran şey, hürriyetin elle tutulacak kadar yakınında bulunmak, aynı zamanda ondan ne kadar uzak olduğunu bilmektir. On adım ötede en büyük hürriyetlere götüren denizi dinlemek ve sonra aradaki kalın kale duvarlarına gözleri dikerek bakmaya, denizi yalnız muhayyilede görmeye mecbur kalmak az azap mıdır? Bahçede insanın ayakucuna inerek ekmek kırıntıları toplayan ve aynı hürriyetsiz topraklarda sağa sola adım atan bir kuşun bir kanat vuruşuyla bu duvarları aşarak serbestliklere kucaklaşmaya gittiğini görmektense, nefes almaktan başka hürriyeti hatırlatacak hiçbir şey bulunmayan bir yerde kapanmak daha iyi değil midir?”⁷⁶

Mahkûmun hapisane ortamı ile olan ilk teması elbet kolay olmayacak, mahkûm, geçmişin alışkanlıklarını unutmak kadar yeni ortamın şartlarına uyumda da zorlanacaktır. Çünkü bir anlamda duygularından da arınmak da vardır işin içinde. Sığırcıklar'da hücre cezası almış mahkûm; bir sinek gibi amaçsız, sessizce yaşayabilmek için bu gerekliliğin farkına geç de olsa varacak fakat bir türlü başaramayacaktır:

“Gönlüne, kafasına doluşanlar onu yoruyordu, eskitiyordu. Duygulanmamak gerektiğini geç de olsa anlamıştı. Bu dört duvar arasında en büyük düşmanın

75 Kemal Tahir, **a.g.e.**, s.125.

76 Sabahattin Ali, **Kağın Ses Esirler**, Yapı Kredi Yay., İstanbul 2005 (3. baskı) s.40.

duygu olduğunu çok iyi biliyordu artık; ama onsuz, duygusuz kalmayı başaramamıştı daha.”77

Hikâyelerde, gerek mahkûmun hapisane ile ilk temasında gerekse diğer mahkûmların yeni gelene sergiledikleri tavırlarda cezanın verilmesine sebep suçun siyasi veya adli olmasına göre farklılıklar olduğu görülür. Siyasi bir suçtan içeri girmiş olanlar yine siyasi suçluların bulunduğu koşullara konulduğundan diğerleri onu bir suçlu olarak değil dava arkadaşı, kader ortağı olarak görürler. Ona yaptıkları teselli sözcüklerinde bir anlamda kendileri de teselli ararlar.

Sıkıyönetim’de siyasi tutuklu Çetin Ozan, onun için hapisaneye geldiğinde nispeten iyi karşılanır:

Yüzbaşı ile dışarı çıktılar. Loş bir koridordan geçtiler. Başka bir bölüme gelince, gene yüksek tavanlı bir odaya girdiler. Kapıda nöbetçi asker dikiliyordu. İçerde ranzalar vardı sırayla. Ranzaların birinden genç bir adam doğruldu. Gözlerinde ne hüznün vardı, ne de öfke. Yaşamında hiç gülmemiş gibi, asık bir yüzle bakıyordu.

Yüzbaşı, yumuşak bir el hareketiyle:

“Burada kalacaksınız şimdilik...” dedi ve dışarı çıktı.

Ranzadaki adam ile aralarında bir sessizlik duruyordu. Yatağın kenarına ilişti. Sanki beş gün hiç konuşmadan karşılıklı birbirlerine bakmışlardı. Sessizliği o bozdu:

“Hoş geldiniz. Üzülmeyin, bunların hepsi geçecek.”78

Bu nispeten iyi karşılamaya karşın Çetin Ozan, doğal bir ruh haliyle hapisane ortamının o ilk anında adeta kendi benliğinden uzaklaşır. Dışarıdaki hayattan buraya getirebildiği/getirebileceği alışkanlıklarından birinden, sigaradan medet umar. Kafes’te “*Gece yaldız çektiği kafes, altın bir saray maketi gibi göz alıcı*”79 olan Basri Altınel’in kafes yapma alışkanlığını içeri taşıması gibi o da sigara alışkanlığını getirebilecektir. O yabancı ortamda

77 Erdal Öz, **Kanayan**, Cem Yayınevi, İstanbul 1973, s.64.

78 Ömer Faruk Toprak, **Karşı Pencere**, Cem Yayınevi, İstanbul 1975, s.161.

79 Mustafa Niyazi, **Mavi Bluzlu Kadın**, Yeditepe Yay., İstanbul 1968, s.53.

sigara tek tanıdıktır. Dumanın pencereye doğru süzülüşü de sanki mahkûmun dışarıya olan özleminin somutlaşmış halidir.

“Başı iki eli arasında düşünüyordu. Buraya neden getirilmişti? Bir türlü kafasını toparlayamıyordu. Başını kaldırdı. Yer yer sıvaları dökülmüş duvar, ona hiçbir şey söylemiyordu. Umutsuz gözlerle çevresine bakındı. Cıgara içmek geldi aklına. Çıkardı yaktı. Dumanını savurdu. Sanki ikinci bir kişi gibiydi cigara. Belleğinde çağrışımlar daha güçleniyordu o zaman. Bir soluk daha aldı cigaradan. Duman bir sis bulutu gibi pencereye doğru süzülüyordu.”⁸⁰

Mahkûm, ilk andan itibaren yeni bir insan olduğunun farkına varmak zorundadır. Geride bıraktıkları orada kalmıştır artık. Tutuklama ve sorgu evresi, kestikleri saç bile. Kurt'ta İsa'yı ziyarete gelen karısı *“Bu kadar kısa saçlı görmemiştin seni. O güzel saçlarını niye kestiler İsa?”*⁸¹ derken adeta isyan eder. Onun içindir ki İlk Gecesi'nde mahkûm, cezaevine girdiği ilk anda geride bıraktıkları arasında kucağına dökülen saçlarını da hatırlayacaktır.

“Artık arkada kalan tren ve savcının odasıydı. Bir de cezaevinin girişindeki odada donuk bir aynanın karşısında kucağına döktükleri saç yığını. Belki bu somut değişiklikten ötürü kendisinden başka bir insandı şimdi arkada kalan. Bir yönü ile çabucak değişiveren ilişkiler içinde, kendisinin de değiştiğini duyarak arka üstü uzandı yatağa.”⁸²

İlk Gecesi'ndeki mahkûm, ortama alışma sürecinde hayli başarılıdır. Bedeni gibi hayal gücünün de içeri girmiş olmasının bunda etkisi büyüktür. *“Tavandaki eski ampulün getirdiği renk de hoşuna gidiyordu. Gözlerini hafif kırıştırarak ampulün dağılan ışığı çoğaldıkça karşısında büyük şehirlerin gece görünümlerinden görülen sarı, turuncu, mavi, kırmızı renkler belirdi. Hepsini ayrı ayrı güzel bulduğu bu renklerin yaratıcısı olmak, bu zorunlu yalnızlık içinde bayağı yüreklendirdi onu.”⁸³*

80 Ömer Faruk Toprak, **a.g.e.**, s.162.

81 Erdal Öz, **a.g.e.**, s.39.

82 Şükran Kurdakul, **a.g.e.**, s.52.

83 Şükran Kurdakul, **a.g.e.** s.53.

Askerlikte, öğrenci yurtlarında yeni gelene uygulanan acemi muameleleriyle cezaevi ortamında da karşılaşmak mümkündür. Hatta bu uygulamanın biçimi daha çok haraç alma, sindirme, korkutma boyutlarına kadar ulaşır. Özellikle koğuş ağalığı sisteminin var olduğu koğuşlarda ağanın varlığını ve gücünü daha en baştan yeni gelen tutukluya hissettirmek amacıyla yaptırdığı bir gözdağı ritüeli haline gelir. Burada koğuştaki tüm tutuklular istemese de ritüelin bir parçası olmak zorunda kalır. Ama çoğunluk isteklidir. Çünkü aynı uygulamaya kendileri de maruz kalmışlardır ve yeni gelenin de aynı safhalardan geçmesi doğaldır.

Lise Müdürü'nde koğuşa yeni gelen tutuklunun önüne merhaba, Allah kurtarsın, geçmiş olsun gibi klişelerden sonra koğuşun dayısı Meydancı Sadık yemek kepçesini dayayacaktır.

“Yeni gelen, sıkıntı ve telaşla ceplerini şöyle bir yokladıktan sonra bulduğu bozuk paraları kepçeye bıraktı. Bütün tutuklular gözlerini önce kepçedeki paraya, sonra Sadık'a çevirdiler. Koğuşta yoğun bir sessizlik oldu. Yeni çıkacak küçük ve eğlendirici olayı soluklarını tutarak beklediler.”⁸⁴

Olayın çıkması muhtemeldir. Çünkü o kepçeye konulan bozuk paralar bir anlamda koğuşun dayısına hakaret anlamı içerir. Ortada, dayıya dilenci muamelesi uygulanması gerçeği vardır. Meydancı Sadık'ın *“Sen bu parayı al da bir kahve iç arkadaşım...”⁸⁵* tepkisi yeni tutuklunun akıbeti açısından pek de hayra alamet değildir. Ne var ki tutuklunun *“Vallahi kardeşim, sabahleyin ansızın inzibatlar aldılar beni. Hazırlıklı değildim. Yanımda fazla para yok da...”⁸⁶* sözleri ortamı yumuşatır. İşler tatlıya bağlanır ve tutuklu, cezaevi ortamının gerçek yüzüyle tanışmış olur.

Savaş ve Barış'ta, cezaeviyle ilk tanışma anının kadınlar açısından da çok zor olduğuna değinilir. Özellikle hükümlü, toplumun daha varlıklı bir kesimindense sadece cezaevi ortamına girmiş olmanın değil, aynı zamanda, ayaktakımı kabul ettiği insanlar seviyesine inmenin ezikliğini de yaşayacaklardır. Bu hikâyede Nur, onun içindir ki kendisini yamyamların arasına düşmüş olarak hissedecektir.

84 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.98.

85 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.99.

86 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.99.

*“Gardiyan, Nur’u avlunun ortasında bırakıp gittikten, demir kapı kapandıktan sonra, Nur, biraz önce yatışmış olan kavganın arta kalan kargaşası ortasında bir süre kalakaldı; yamyamların arasına düşmüş, biraz sonra yenmeyi bekleyen beyaz bir kadın gibi. Köşeye doğru yürüdü yere çömeldi ve ansızın yüksek sesle ağlamaya başladı.”*⁸⁷

Yine aynı hikâyeden, cezaevi ortamında hükümlü kimliğinin kadın kimliği önüne geçtiği anlaşılabilir. Zor durumdaki bir hemcinsi karşısında daha anlayışlı ve duygusal olabilen kadın, cezaevi ortamında aynı hoşgörüyü yeni gelmiş bir mahkûma sergilemekten kaçınabilir. Nitekim Nur’un ağlaması diğer mahkûmları duygulandırmaz. Hatta Arabacı Yozan, *“Karılar horoz mu ötüyor?”* diyerek Nur’un ağlamasıyla alay eder.

Hikâyelerde mahkûmlar genel olarak zengin ya da itibar sahibi olan mahkûmların, suçlarının niteliğine bakılmaksızın, sosyal hayatta olduğu gibi cezaevinde de farklı muamele gördükleri iddiasındadır. Aslında Bir Şaka’da geçen *“Mahpuslar yalnız paralılara ve zorbalara itibar ettikleri halde...”*⁸⁸ ifadesinden anlaşılacağı üzere kendileri de bu farklı muamelenin ortağıdır. Gücün sicilini mahkûmiyetin bile bozamayacağı gerçeğinin bir işaretidir bu. Nitekim, Nurettin Şadan Bey’de Nurettin Şadan, nakil geldiği cezaevinde gücünün güveniyle gayet rahat davranacak, rahatlığıyla diğer mahkûmları şaşırtacaktır. Hatta görev başındaki başçavuşa bildirdiği isteğiyle başçavuşu daha da şaşırtacaktır:

*“Başçavuş, ben memleketin eşrafından birinin oğluyum. Tahsilimi Almanya’da yaptım. Şehri gezip dolaşmama, banyolarından istifade etmeme tavassut edeceksiniz değil mi?”*⁸⁹

87 Sevgi Soysal, **a.g.e.**, s.89.

88 Sabahattin Ali, **a.g.e.** s.34.

89 Orhan Kemal, **Grev**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1975, s. 21.

II. TOPLUMUN DEĞER YARGILARINDA HAPİSHANE

*“Hapishane, cemiyet marazlarının, mikrop saklayıcı astar nahiyesinden bir köşe... Ve her kötülüğün illet bakımından en şahsiyetli tipleri, şehir ve kasabalarının istidadına göre, hapishanelerde... Ya buraya yarı deli girerler; ya burada, yarı deli kıvranırlar.”*⁹⁰

Halk kültüründe hapishane beddualara konu edilen bir mekândır. Ağır hastalığı olan veya büyük sıkıntılar yaşayan birinin ölümünde “Öldü de kurtuldu” diyen Türk toplumu, sevmediği birisi için kimi zaman ölümü de lüks kabul eder. Ona verilebilecek daha ağır cezalar olmalıdır. İşte bu cezalardan biri de cezaevinde süründürmektir. Otuz Papel’de geçen “*Yıkıl kahpe dedi, geçende de böyle bir yalan uydurmuştun. Aslını diğnedim. Sen soyacak fahişesin. Durmadan yalan uydurur, sonram bildiğini işlersin. Git, hapishanelerde sürün, defol karşımdan*”⁹¹ ifadeleri bu toplumsal gerçeğin bir göstergesidir. Bağrıyanık Ömer İle Güzel Zeynep’te ise “*Beş yıl ... Mapusluk gibi bir şey! Hep günleri saydım, günleri hafta ettim, haftaları ay, ayları çentik çentik yıllara çıkardım.*”⁹² ifadeleriyle gurbet, hapishaneye benzetilir. Burada benzetmenin yönü hapishane koşullarından ziyade ceza süresinin bitimini bekleyen mahkûm ile sılıya dönmeyi arzulayan gurbetçinin dönüş yolu gözlemesi arasındadır. Toplum, hapishaneye elbette mekânsal anlamda olumsuz yargı geliştirmemiştir. Bu önyargının sebebi daha çok mekânın işlevselliği üzerinedir. Yani suçun cezalandırıldığı bir yer olmasıyla ilgilidir. Her ne kadar bireyin bu mekân üzerine olumsuz tasavvurlarında toplumun geliştirdiği değer yargılarının önemli bir payı olsa da, bilinçaltında var olan öteden beri getirilmiş kişisel değerlendirmelerin de etkisi büyüktür. Daha farklı bir ifadeyle; ilk suçun yasak meyvenin yenilmesi, ilk suçluların da Âdem ile Havva olduğu kabul edilirse dünya da cezanın çekildiği yer olacaktır. Fakat burada dünya cezaevi değil sürgün yeridir. İşlenen suçun vebalinin ödeneceği ve tekrar asıl yere dönülecek bir mekân. Asıl ceza, sürgündeyken de emir ve yasaklara uyulmadığında verilecektir. O cezanın çekileceği yer de cehennemdir. Bir anlamda toplumun nezdinde hapishanelerin arketipi cehennemdir. Nitekim geçmişte, içinde insanlar olmasına karşın cezaevlerine ölümler adı verildi⁹³ Cehennemden,

90 Necip Fazıl Kısakürek, **a.g.e.**, s.234.

91 İlhan Tarus, **a.g.e.**, s.70.

92 Tarık Dursun K., **Yabann Adamları**, Bilgi Yay., İstanbul-1991, s.157.

93 Gülçin Demir, “Cezaevi Personeli:Dün-Bugün”, **Hapishane Kitabı**, Kitabevi, İst. 2005, s.393.

cehennemliklerden kaçınan birey ve toplum, bilinçaltında suçun cezasının çekildiği başka mekânlardan ve o mekânlara düşenlerden de kaçınacaktır.

Aslında yüzeysel bir bakış açısıyla bile bu arketipin hapishaneyi ve cezayı çağrıştıran diğer kavram ve varlıklara da yöneltildiği görülür. Örneğin gardiyan sözcüğü insanı rahatsız eden bir anlam çağrışımına sahiptir. O sebeple de günümüzde gardiyan yerine infaz koruma görevlisi ya da memuru ifadesi kullanılır. Oysaki gardiyan, bir kamu görevlisidir ve toplumsal huzuru bozmuş olanların cezalandırılmasında çok önemli bir görevi yerine getirir. Gardiyan sözcüğünün arketipi de zebani kavramıdır. Günahkârların cezalandırılması için onları cehenneme götüreceğine inanılan bu mevhum varlıklar hakkında da toplum zihninde olumsuz bir yargı vardır. Düşünüldüğünde zebaniler de birer melektir.

Buna benzer bir durum cellâtlar için de geçerlidir. İslami inanişâ göre dört büyük melekten biri olan Azrail'in ölüm meleği olması münasebetiyle olumsuz kavramları çağrıştırması muhakkaktır. Hatta diğer dinlerde tasvir edilen ölüm meleği tasavvurları çok daha korkunç ve ürküntü vericidir. Ölüm cezalarını ifa etmekle görevli cellâtlar hakkında da toplum, neredeyse tecrit derecesinde bir tavır sergiler. Ki bu tecrit sadece Türk toplumuna has bir durum değildir.

Cellat Fuchs Kent Halkına Nasıl Karıştı'da bir cellat ailesini anlatılır. Ortaçağın karanlık günlerinden beri kentlinin cadılarının, kiliseye ve tanrıya karşı gelenlerin, savaştan kaçanların, ırz düşmanı papazların, isyan hareketine girişmiş olanların, hatta halkın isteğiyle prenslerin başını kesmiş bir ailedir Fuchslar. Aslında resmi devlet görevlileridir ve belediyenin maaş alan bir çalışanı durumundadırlar. Ne var ki kent halkı onları içlerine asla almazlar.

“Fuchslar kızılşâçlıydılar. Ortaçağdan beri. Kızılşâçlılık bir şeytan işareti sayılırdı. Hem şeytanla, cellâtlarla ilişkili çocuklar. Kimselerle konuşmazlardı. Kimse onlara cevap vermezdi. Bunu gerektirecek bir durum olamazdı. Ailenin kadınları kent pazarına gidemezdi. Kimse onlara bir şey satmazdı. Yemek ihtiyaçlarını belediye karşılardı. Her gün bir at arabası gelir, bir şeyler bırakır giderdi. Arabacı nevaleyi köprü dibine bırakır, dört nala uzaklaşırdı oradan. Kente vardığında doğru birahaneye koşar, korkunç ev halkı üzerine kendinin de

inandığı hikâyeler uydururdu. Kent kadınları haftalık çaylarında yüzleri kızarak onları konuşurlardı. Ailenin kızsaçlılığı, akıttıkları kanın belirtisiydi. Bu kent, ortaçağdan bu yana idam seyretmeye bayılırdı. Çoluk çocuk güle eğlene, fındık fıstık yiyerek idam seyrederdi. İdam edilene hakaretler savururlar, başı kesilirken alkışlarlardı. Çocuklar günlerce idamcılık oynardı arkadan. Köklü bir eğlentiydi bu. Ama sonra, baş kesildikten bir gün sonra, kesilen başa özel bir sevgi duyulur, bu haksızlığı işleyen cellât lanetlenirdi. Cellât bütün bu haksız ölümlerin tek suçlusuydu.”⁹⁴

Hikâyede olayların Türkiye’de geçmemesinden hareketle cellâtlar için geliştirilmiş değer yargılarının bizim toplumumuzu yansıtmadığı söylenebilir. Nitekim tarihten günümüze Türk toplumunda böyle bir tecrit yok gibidir. Öte yandan Türk tarihinde idam cezaları Çingenele infaz ettirilmiştir. Nitekim Çeribaşı Abdullah’la İdamlık İsmail’de İsmail’in idamı; Çeribaşı Abdullah’ın diğer çingenele izin vermemesi nedeniyle bir hafta gecikmeli olarak yapılmıştır. Ve acı da olsa bir gerçektir ki çingenele, şehirlerin hatta köylerin kenar mahallerinde sığıntı bir yaşamın sıkıntılarını çekmek zorunda kalmışlardır. Tabi burada akıllara şöyle bir soru da gelmiyor değil: Acaba çingenele zaten toplumca tecrit edildikleri için mi idam cezalarını infaz etmekten kaçınmamışlardır; yoksa cellâtlık türünden işleri bile yapabilecek genişlikte oldukları için mi toplumsal bir tecride maruz bırakılmışlardır?

Hapislik olgusunun dikkate değer bir başka noktası da mağduriyetin tek taraflı yani suçludan ibaret olmamasıdır. İçeri girenle birlikte dışarıda bıraktıkları da mağdur olacaklardır. Bu da toplumsal olguda, dışarıda kalanın tesiriyle mahkuma yönelik bir acıma hissini beraberinde getirecektir. Süpürgeci’de kendisine bir araba çarptığı için hastanede yatan kişi, “*Mapise de atmışlar mıydı acaba? Mapise attılarsa çoluğu çocuğu ne yapardı?*”⁹⁵ diye düşünürken, aynı toplumsal hassasiyetin etkisiyle kendi derdinden ziyade karşı taraf için endişelenmektedir.

Tüm olumsuz bakış açılarına rağmen hapishanede ceza çekmenin tercih edildiği de olur. Taşralı’da, taşralı yoksul bir insan olmanın felsefesini yapılıır. Çünkü taşralı olan birinin büyük kente uyum sağlayaması zordur ve hemen “suçlu” olarak aşağılanır: “*Emine hapishanenin Sefer için dışardan rahat olacağını düşünüyordu. Anadolu çocuğunun*

94 Sevgi Soysal, **a.g.e.**, s.20-21.

95 Orhan Kemal, **a.g.e.**, s.89.

İstanbul'da hapishaneden daha çok rahat bulacağı neresi var ki. Bir an geçmiş zamanı düşündü. Anasının, babasının akıbetlerini hatırladı. Sonra kocası, kızı da böyle oldular. Oğlu da kim bilir hangi Beye uşak olacak?”⁹⁶

Toplumun hoş karşılamadığı bir davranışı işlemektense hapishaneye girmenin tercih edilmesi daha çok namusla ilgili konulardadır. Namusunu temizleme ifadesi etrafında gelişen bu bakış açısı, aynı zamanda mahkûmlara “kader kurbanı” benzetmesinin yapılmasının ana sebebidir. Nitekim Elif Kızın Öyküsü’nde Elif’in, köyün delikanlılarından Ali ile ilişkisini öğrenen anne, kızını şu sözlerle tehdit eder:

“Seni aha orada boğcam. Orospu gızım olacana, mapıs damında, alnımın akıyla yaşarın.”⁹⁷

Sebebi namus bile olsa nihayeti cinayete varmış bir eylemi hoş gören bireyler, aynı hoşgörüyü, işleyen açısından suç dahi sayılmayacak siyasi tutuklulara sergilemez. İç dünyasında siyasi tutuluyu suçsuz kabul etmesine, hatta onu mahkûmiyete sürüklemiş fikirleri benimsemesine rağmen tutukluya karşı bir mesafe koyar. Özellikle siyasi gerilimin hâkim olduğu zamanlarda başıma bir iş gelir endişesiyle sadece tutukluya değil tutuklu yakınlarına da aynı mesafeli tavrı sergiler. Tabi bunda hâkim gücün etkisinin var olduğu da bir gerçektir. Çünkü tutuklunun ceza süreci evresinde ve evre sonrasında görüştüğü kişiler de tahkikata uğramada, zaman zaman bu kişiler de sorguya alınmaktadır.

Adi Suçlu’da tahliye olmuş tutuklu, bu gerçeği acı bir şekilde yaşayacaktır. Aynı işyerinde çalıştığı, dahası işe alınmasında yardımcı olduğu bir arkadaşının ona sergilediği tavır, aslında siyasi gerilim sürecinin hemen tüm mahkûmlarının karşılaştığı bir realitedir.

“Eskiden, çalıştığım yerde işe aldırduğım birine rastladım. Çok güç durumdaymış o zaman. Hiçbir yerde iş bulamamış. Bu konularda pek becerikli değilim. Fakat adamın isteği o zamana denk gelmişti. Hemen işe girmişti. Sık sık odama uğrardı. İnsanı yerin dibine geçirecek denli saygılar sunardı. O gün, Kızılay’da beni görünce başını çevirdi. Dalgınlıktan sandım. İki gün sonra Bakanlıklar durağında

96 Nurettin Topçu, **Taşralı**, Dergah Yay. İst. 1998, s. 13-14.

97 Gülten Dayıoğlu, **Döl**, Oğul Yay., İstanbul 1970, s.60.

yine rastladım. Yine başını çevirdi. Artık, bana vereceği bir selam da onu işinden edecek kadar mı? Odama uğradıkça en çok kullandığı söz de: “Hayatımda sizden daha anlayışlı birine rastlamadım” idi. İkidir rastlıyor ya sokakta?”98

Bir de kanun adamları vardır. Dışarıdadır fakat içeriyi herhangi birisinden daha iyi tanır. Dahası mahkûmu içeriye sokan kanuni gerekçeleri hazırlayan da odur. Muhakkak kimi zaman kendi vicdanını sorgulayacak, şartlarını çok iyi bildiği ve bir anlamda da hazırladığı o ortamı merak edecektir. Dışa Vuran’da Savcı Selahattin Arif, gerektiği kadar içmediği bir akşam eski acıları, yalnızları, ayrılıkları yanında içeriye gönderdiklerini ve içeriyi de düşünecektir. Ve anlayacaktır ki hüküm verebilmek için onca yol kat edebilmesine karşın tüm o hükümlülerden birisi de kendisidir.

“On bir yaşındayken eşek davasından başka bir dava bilmeyen, bu yüzden de Şehiryatı’yı bitiren öteki öğrencilerle birlikte ortaokulu, liseyi bile okumadan mülkiye’ye, hukuka girivereceklermiş gibi, geleceklerine umutla bakan, cumhuriyetin ilk öğretim seferberliği ürünlerinden biri o da. Şimdi kendisini dava dosyalarının altında kalacakmış sanarak ve bu dosyalarla bağlı insanların gözlerini böyle gerektiği kadar içmeden dönünce eve, beraberinde getiren sorumlu biri. Kırk yaşındaki acımasız muallime hanımın yalnızlığını bir yazgı gibi alnıma mı yapıştırdılar diye sora sora her bir yasanın her bir maddesine kafası sımsıkı kelepçelenerek, eviyle yargı salonları arasında sıkışmaya hüküm giymiş üstelik.”99

Savcı Selahattin Arif, “Neden yargılamaktansa yargılamayı seçti.”100 diye düşünürken kendisini bir mahkumdan farksız görür. “Yorumsuz bir bağlanmayla tutsak olmanın korkusunu duymanın ilk aşamasında, onların cezaevi duvarlarına baktıkları gibi”101 bakar odasına “Yorumsuz bağlantılarla cezaevine gönderdikleri, traşlı kafaları ve uzun bıyıklarıyla volta attıkları maltada son adımlarını mutfağın taşlığında bitiriyorlar ve elbette “şak... şak...”102 tesbih sesleriyle doldurur odasının içini.

98 Adalet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.40.

99 Şükran Kurdakul, **a.g.e.**, s.57.

100 Şükran Kurdakul, **a.g.e.**, s.59.

101 Şükran Kurdakul, **a.g.e.**, s.58.

102 Şükran Kurdakul, **a.g.e.**, s.58.

Mahkûm cephesindeyse durum farklıdır. O koşulları içinden ve tüm gerçekçiğiyle yaşayan bireyler, biraz da ortamı paylaştıkları diğer mahkûmlarda gördükleri uygulama farklılıkları nedeniyle kimi zaman değişik düşünceler geliştirirler. Bu düşünceler, mahkûmun adalet olgusuna duyduğu güvensizliğin en önemli belirtisidir. Bir Görüş Günü'nde kadın mahkûmlar, benzer suçları işlemiş başkalarının daha az ceza alması veya hiç ceza almaması karşısında orada bulunuş sebeplerini suçlarından ziyade sahipsizliklerine yorumlayacaklardır. *“Mahkemeye ancak düşülür. Mahkeme adaletin dağıtıldığı değil, zaten düşmüş insanların damgalandığı, iftiraya uğradığı bir beladır. Ve hakkını Hasan değil parayı basan alır.”*¹⁰³

III. ISLAH MEKÂNI OLARAK HAPİSHANEDE YAPILAN İŞLER

Cezaevinde mahkûmların çalıştırılmasının mahkûmlara maddi anlamda bir şeyler kazandırdığı kadar ıslah mahiyetinde de önemli katkılarının olduğu yadsınamaz. *“Yemek aralarıyla kesintiye uğrayan çalışma, mahkûma gece duasına kadar arkadaşlık eder; bu duadan sonra yeni bir uyku ona, dengesiz bir hayal gücünün hayaletlerinin artık hiç bozamadıkları hoş bir dinlenme sağlar. Haftanın altı günü böyle geçer. Bunların arkasından tamamen ibadete, eğitime ve ruhu kurtaran derin düşüncelere ayrılmış olan bir gün gelir. Haftalar, aylar ve yıllar birbirlerini böylece izler; böylece hapse girdiğinde dengesiz biri olan veya düzensizliği marifet sayan, varlığını günahlarının çeşitliliğiyle tahrip etmenin peşinde bir kişi olan mahpus, önce tamamen dışsal olan, ama kısa bir süre sonra ikinci doğası haline gelen bir alışkanlığın sayesinde, çalışmayla ve onun zevkleriyle öylesine içli dışlı hale gelmektedir ki, birazcık eğitimin de eklenmesiyle pişmanlığa açılan ruhunu, özgür kaldığında karşısına çıkacak olan eylemlere karşı daha güvenli bir şekilde çıkartmak mümkün hale gelmektedir.”*¹⁰⁴

Nurettin Şadan Bey'de bir mahkûm *“Ben mapisanede de bol bol uyuyamadıktan sonra, yarın köy yerinde heç uyuyamam.”*¹⁰⁵ dese de cezaevinde yatan mahkûmlar hem vakit geçirmek hem de biraz para kazanabilmek için küçük çaplı el işi işlemler yaparlar. Hatta kimi mahkûmların burada bir meslek edindikleri de bir gerçektir. Dostoyevski *“Akim Akimiç'in bilmediği el sanatı yoktu. Marangozdu, kundura tamir ederd, çizme yapardı, ressamdı, yaldızcıydı, çilingirdi ve bütün bunları hapisanede öğrenmişti.”*¹⁰⁶ derken bu durumu örnekler. Hatta kimi

103 Sevgi Soysal, **Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu**, İletişim Yayınları, s.107.

104 Michel Foucault, **a.g.e.**, s.348.

105 Orhan Kemal, **a.g.e.**, s.30.

106 Dostoyevski, **a.g.e.**, s.35.

şairlerin bile şiir yazmayı cezaevinde öğrendikleri olmuştur. Sevgi Soysal “*Tutuklanıp da edebiyat yapmayan var mı?*”¹⁰⁷ derken Refik Durbaş, kimi şairlerin daha önce şiir yazmamalarına rağmen cezaevinden çıkarken şair kimliğine büründüklerine dikkat çeker.¹⁰⁸

Mahkûmların bir iş yapmasının yönetim tarafından teşvik edilmesi, atıl vaziyetteki insanların toplumsal enerjiye katılımı bakımından faydalı olacağı aşikârdır. Nitekim ortaya çıkan ürünlerin nitelikli şeyler olduğu ve dışarıdaki kişilerce de rağbet gördüğü, Bir Yaz Anısı’ndaki bir ifadeden de anlaşılabilir. Köpeğini birisine satan Hasan, elindeki parayla ne yapacağını düşünür ve küçük bir cüzdan almaya karar verir. Bu herhangi bir cüzdandan ziyade “*Hapisane işi, işlemeli.*” 109 bir cüzdan olacaktır. *Kafes110*’te de Basri Ustanın cezaevinde mesleği olan kafes yapımını sürdürdüğü anlatılır.

Kadın mahkûmlar arasında bir diğer gelir kapısı, zengin mahkûmların yıkanmasıdır. Hatta bu iş karşılığında verilen ücret bile bellidir. Savaş ve Barış’ta kendisini yıkayan Güllü’ye on lira veren Nur, bu sebeple gazinocu Asuman Yemez tarafından uyarılacaktır:

“*Yıkama 125 kuruş. Metre mert! Kanunu bozma bozuşmayalım!*”¹¹¹

Cezaevindeki mahkûmların para kazanmak için cezaevi dışında çalıştırıldıkları da olmuştur. Alacatlı Ömer’de maden ocağında çalıştırılan mahkûmlardan birinin maden ocağını mezara benzetmesi ve burada öldürdüğü kişiyi hatırlaması anlatılır. Bundan rahatsız olan mahkûm, cezaevi müdüründen başka bir işe verilmesini ister. “*Buradan Serdar ocağına sırtımda taş çekeyim, tek ocağa gönderme beni, razıyım.*”¹¹² cümlesinden de anlaşılacağı üzere cezaevi dışındaki işler arasından taş ocağında çalıştırılmak da vardır.

İncir Fidanı’nda Murat Muradoğlu, “*İmrâlı’da kendisinin yetiştirdiği fidanlıkta çalışıyor, günde yirmi beş kuruş kazanıyordu.*”¹¹³ ifadesinden de anlaşılacağı üzere fidanlıkta çalışır. Bu sayede cezası bittikten sonra almayı düşündüğü incir fidanlarının hayalini kurar. Burada

107 Sevgi Soysal, **a.g.e.**, s.201.

108 Refik Durbaş, **Şair Cezaevi Kapısında**, Sarmal Yayınevi, İst. 1992. s.7.

109 Cengiz Yörük, **a.g.e.**, s.19.

110 Mustafa Niyazi, **Mavi Bluzlu Kadın**, Yeditepe Yay., İstanbul 1968.

111 Sevgi Soysal, **Barış Adlı Çocuk**, Bilgi Yay., Ankara 1978 s.95.

112 Mustafa Niyazi, **a.g.e.**, s.23.

113 Haz. İnci Enginün, **Kenan Hulusi Koray’dan Hikayeler**, Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ank. 1983, s.71.

fidanlıkta çalışma ile para kazanma olduğu kadar geçmişin hesabını görme düşüncesinin etkisi de göz ardı edilemez. Aslında Murat Muradoğlu, cezaevi yönetimine yaptığı incir fidanı dikme önerisiyle bir anlamda onu o ortama sürükleyen sebeplerden de intikamını alır. *Kenan Hulusi Koray'ın bu hikâyesinin kahramanı Murat, kardeşleriyle bir türlü geçinemez. Kendisinden farklı olan iki kardeşi her zaman Murat'ın yaptıklarını bozarak ona eziyet eder. Murat, büyük hayallerle diktiği incir fidanının kardeşleri tarafından söküldüğünü görünce kendisini kaybederek kardeşlerinden birini öldürmüş, diğerini de yaralamış ve bu yüzden hapse girmiştir.*¹¹⁴

Kimi cezaevlerinde imalathaneler bulunur. Nam Uğruna'da yüzbaşının “*Giderdin, çalışma cezaevine, bir günün iki güne sayılırdı.*”¹¹⁵ ifadesinden de anlaşılacağı üzere çalışma cezaevlerinde ceza süresi, yarı yarıya indirilmektedir. Temizlik'te müdür hakkında çıkan rüşvet dedikodularından hareketle imalathanelerde; çeşitli mobilya eşyalardan çoraba kadar birçok ürün çeşidi üretildiği görülür:

*“Rüşvet dedikodusu da boş değil. Bu da galiba müdürün aşırı bazı meraklarından ileri geliyordu. Mehdi bey, tavlanın iyisini sever, güzel bir ceviz sandığa bayılır, sandalyenin biçimlisinden geçemezdi. Gönül bu, tabaka ister, dikiş kutusu ister, onun için müdür imalathanelerden hiç çıkmaz, beyaz saçlariyle muhterem, çalışanları dalgınca süzer, birine sandalye ötekine kutu modeli tarif ederdi. Müdür çorapçıların da en iyi müşterisi. Bir ay içerisinde çeşitli yüz çifte yakın çorap aldı. Bir rivayete göre bunları satıyor, bir rivayete göre de dostuna ahbabına gönderiyordu.”*¹¹⁶

Beyler Koğuşundaki Hulusi Bey'de Bayram, falcılık yapar. Cezaevi yönetimi de zaman zaman onun falcılık yeteneğine başvurur. Yüzbaşı, Hulusi Beyin falına bakmasını istediğinde aynı zamanda kederli şeyler söylememesini tembihler. Öte yandan, tembihin sonrasında gelen dangalaklık etmemesi yönündeki emir, Bayram'ın hoşuna gitmeyecektir.

114 Sehnaz Aliş, “Bazı Edebi Eserlerimizde Meyve”, **Turkish Studies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume 3/5 Fall 2008, s.536-537.

115 Kemal Tahir, **Göl İnsanları**, İthaki Yayınları, İstanbul 2006 s.245.

116 Kerim Korcan, **Tatar Ramazan**, Ararat Yay., İstanbul 1969 s.74.

*“Demek ki faldaki ustalığı, faldaki şekillere duyduğu ilgi, bu şekillere bakarak bir şeyler düşünme, yakıştırma, uydurma yeteneği, bu çok hoşuna giden iş küçümseniyordu, özellikle küçümsenmek isteniyordu.”*117

Bu düşüncelerle Hulusi Beye, yüzbaşının tam zıttı yönde sözler söyleyecektir Bayram. *“Bir ip görüyorum. Halka olmuş bir ip! Belki de bir ip kangalıdır bu. Sizin fabrikadaki urganlardan. Bak işte, siz de görün! Nasıl? Yüksek bir yere bağlanmış, sallanıp duruyor...”*118 sözlerine Hulusi Beyin gösterdiği tepki, cezaevi ortamında fala bile insanların bir umut olarak bağlandıklarının göstergesidir:

*“Saçma sapan konuşup duruyorsun. Biz de seni adam bilip şuraya çağırdık. İki paralık ettin keyfimizi!..”*119

Geleneksel anlamda Türk insanının kökeni kahve kadar olmasa bile yaygınlığı kahveden öte olan çay zevki, sınırlı duvarlar arasının da tek zevki olacaktır. Sigara, bir bağımlılıktır ama çay zevktir zira. Çay’da *“Çay içmek bir şey değil, çayı beklemekten vazgeçilmez.”*120 ifadesiyle bu zevke özel zamanın ayrıldığı anlaşılır. Nitekim koğuş ağasının sohbetini dinlemek için etrafını çevrelemiş kalabalık aynı zamanda, Necmi’nin maltızı yakmasını, Meydancı Ahmet’in taşdelen suyunu tedarik etmesini de beklerler sabırla.

Bazen mahkûmlara çeşitli cezaların verildiği olur. Bunlar arasında yerlerin paspaslanması, tuvaletlerin yıkanması gibi cezalar da vardır. İlk bakışta insana onur kırıcı bir ceza gibi gelse de içinde bulunulan mekân ve durum cihetinden bakıldığında farklı bir manzara çıktığı görülecektir. Sığırcıklar’da hücre cezası almış bir mahkûma paspas görevi verildiğinde mahkûm memnun olacaktır.

“Kapıların önünü paspaslarken içeriden öksürük sesleri, ayak sesleri duymuştu. Koridorun temizliği bitince, kendi hücresinin tam karşısındaki helayı da uzun uzun yıkatmışlardı ona. Sevmişti bu işi, isteseler her gün yapabilirdi. Helanın

117 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.49.

118 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.53.

119 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.53.

120 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.93.

musluğunda elini yüzünü yıkayabilmiş, musluğun altına başını sokabilmiş, serinlemişti.”121

IV. YAŞAM ALANI OLARAK HAPİSHANEDE SAĞLIK KOŞULLARI

Hapishaneler, ideal olmadığı için suç işlemiş veya suç işlemeye itilmiş bireyleri ideal düzeyde olmasa bile makul seviyede topluma tekrar kazandırma amacı taşırlar. Fakat bu amaçların yerine getirilebilmesi için öncelikle hapishanelerin ideal, en azından makul derecede uygun şartları taşıması gerekir. Michel Foucault, ıslah amacını yerine getirebilmesi için gerekli olan şartları şu şekilde sıralar:

1-Cezai tutuklamanın esas işlevi, bireyin tutumunu dönüştürmek olmalıdır.

2-Mahkumlar eylemlerinin cezai ağırlığına, ama esas olarak yaşlarına, yatkınlıklarına, onlara uygulanması düşünülen ıslah tekniklerine, dönüşümlerinin safhalarına göre soyutlanmalı veya en azından dağıtıma tabi tutulmalıdır.

3-Cezanın başlıca hedefi suçlunun ıslahı olduğu için, ahlak olarak yeniden doğuşu yeteri kadar güvenilir olduğunda her mahkumu salıvermek arzuya şayandır.

4-Çalışma mahkumların tedrici olarak dönüştürülmelerinin esas parçalarından biri olmaktadır.

5-Mahkumun eğitimi hem toplumun çıkarına olan zorunlu bir önlem, hem de mahkuma karşı bir yükümlülük olarak, kamusal gücün bir parçasıdır.

6-Hapishane rejimi uzman bir personel tarafından yüklenmelidir.

7-Hapsetme, eski mahkumun tam olarak uyum sağlamasına kadar sürecektir denetim ve yardım önlemleri tarafından izlenmelidir. Mahkumu hapishaneden çıkınca gözetim altında tutmak yetmez, ona yardım ve destek de sağlanmalıdır.¹²²

Foucault'nun bu sıralamasına* rağmen cezaevi hikâyeleri örneklerine bakıldığında geçmişten günümüze Türkiye hapishanelerinin değil eğitim donanımı açısından, fizyolojik unsurlar bakımından bile birçok eksiklikleri vardır. Bu eksikliklerin başında da özellikle 1940-1960 dönemi arası “Cezaevlerinde en önemli sorun alanlarından birisini sağlıkla ilgili problemler

121 Erdal Öz, **a.g.e.**, 62-63.

122 Michel Foucault, **a.g.e.**, s.390-392.

* Aslında bu sıralama Paris Meclisinin tespit ettiği ideal cezaevi modelidir.

oluşturmaktadır. İzalasyonun fiziksel, ruhsal ve sosyal yönden travmatik etkileri, yetersiz ve dengesiz beslenme, hijyenik koşulların iyi olmaması, ısınma, havalandırma ve aydınlatma ile ilgili sorunlar, açlık grevleri, işkence ve benzeri travmalar hükümlüleri sağlık açısından riskli grup haline getirmektedir.”¹²³ Bir dönem filmlerinde zaman zaman işlenen bu durum, söz konusu dönemlerde Cezaevi koşullarının insan sağlığı açısından çok da elverişli olmadığına bir göstergesidir ve dört duvarın insanı yiyip bitirmesi şeklinde halk ağzına da düşmüştür. Bu hastalıkların başında da verem gelir. İmralılar’da olaylar cezaevi hastanesinde geçer. Bakıldığında dönem koşullarında mahkûmlar açısından en tehlikeli ve sık karşılaşılan hastalığın verem olduğu gözüktür. Ekmek Torbası’nda “İkinci dünya savaşının Türkiye’ye yerleştirdiği en amansız hastalıktan,”¹²⁴ ifadesiyle yine vereme gönderme yapılır. Köle Hanı’nda bir ihtiyar hasta oğlunu oradakilere göstererek oğlunun cezaevinde hastalandığını anlatır:

*“Hoş geldiniz, safa geldiniz! Buyurun geçin’ benim oğlumdur bu. Nah, şurada yatan. İnce hastalığa tutuldu sizin anlayacağınız. Şeytan karnına girmiş. Altı yıl önce köyden birini vurduydu. Hapishaneye düştü. Dört yıl yattıktan sonra, işte bu hastalık girdi karnına...”*¹²⁵

Gerçi cezaevi yönetimi, hastalığa yakalanmış mahkûmun iyileştirilmesi adına yapılması gerekenleri yerine getirmektedir. Hastalığın tedavi edilmesi mümkün değilse mahkûm tahliye edilmektedir. Nitekim Köle Hanı’ndaki ihtiyarın oğlu da henüz verem hastalığının tedavisi bulunmadığı için tahliye edilmiştir. Yine de ihtiyarın, oğlunun tedavisine geç başladığı yönünde kuşku vardır. Özellikle bürokrasinin, tedaviyi yavaşlattığına inanmaktadır.

“Sağ olsunlar, Müdür falan boşver demediler. Yazdılar, çizdiler. Arabalara atıp kasabadan kasabaya gönderdiler. Bu işten anlıyan doktoru sonunda buldular. Tamam, dedi, doktor, işte besbelli... Yine yazdılar, çizdiler. Sağa sola tel çektiler. Telefon etseler nafileydi ya, hükümet işi bu. İpin ucunu bırakmazlar. Allah razı olsun. Bir kere bırakılsa da eve getirseydim, anası ne yapar yapar, işi önlerdi.

123 Lale Algier, Şeyda Ökdem, Alper Beder, Nesrin Çobanoğlu, “Sağlık sorunu Olan Hükümlülerle Yaşanan Etik Sorunlar”, **Hapishane Kitabı**, Kitabevi, İst. 2005, s.249.

124 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.141.

125 İlhan Tarus, **a.g.e.**, s.56.

Önlerdi dedikse, yüzde yüz böyledir demek değildir elbet... Biz az mı gördük seferberlikte... On iki yıl askerlik ettik ağa. Vaktinde el atılırsa, Allah emri ney dinlemez, çekilip gider bu hastalık... Yazıp çizeyim derken, bir yıl daha geçti. Sonra çıkardılar. Var git cezanın artanı affoldu, dediler. Aksiliğe bak ki, hapishanede, bunun arkasından, dört kişi daha hastalanmış. Başlamışlar kan çıkarmıya.. Bre aman, yazılmış, çizilmiş. Belki de onları da koyuvermişlerdir şimdilik.”126

Çay’da bir demliğin yıkanmasının anlatıldığı kısma bakıldığında hijyenik bir durumun olmadığı daha iyi görülür. Gerçi olaylar İkinci Dünya Savaşı’nın hemen sonrasında geçmektedir ve zaten söz konusu dönemde tüm ülke belirgin bir yoklukla pençeleşmektedir. Fakat dar bir alanda çok sayıda insanın sağlıksız koşullarda yaşaması elbette bazı hastalıklara davetiye çıkarması bakımında önemlidir.

“Avucunda kalan külle çaydanlığı ovmaya başladı. Çinko çaydanlık önce pis bir kül rengi aldı, çamura bulandı. Çamurların üzerinde adamın parmaklarının yol yol izleri kalıyordu. Çaydanlığın karnını, altını, ağzının yanındaki kıvrımı, sapını, sapıyla gövdeye bitişen en kirli yerleri ovdu. Ovduğu yerlerin çok iyi temizlendiğini, daha pırıl pırıl olmadığını bildiği halde, çaydanlığı suyun altına tuttu.”127

Süngülüler’de “Burada o kadar çeşitli hastalık, o kadar çeşitli mikrop vardı...”128 ki denildikten sonra bu hastalıkların en başta gelenler olarak frengi, tifo, tifüs, sarılık ve öteki ateşli hastalıklar sayılır. “Yemek kaplarının yıkanmamışlığı tiksindirici olmaktan öte, tehlikeliydi de...”129 cümlesiyle, tüm bu hastalıklara rağmen temizliğe çok da önem verilmediği belirtilir. Temizlik’te mahkûmlar temizlenmek için hamama götürülür. Soyunduklarında durumun vahameti daha iyi gözükür:

126 İlhan Tarus, **a.g.e.**, s.56.

127 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.87-88.

128 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.135.

129 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.135.

*“Cıbillardan Boncuk soyunurken gardiyanlar homurdanmaya başladı. Bit Boncuğun kafasını sarmış göz bebeklerine doğru yürüyordu.”*¹³⁰

Yine İkinci Dünya Savaşı koşullarının hüküm sürdüğü dönemlerde cezaevi hastanelerinin durumu da hasta sağlığı açısından uygun sayılamaz. Çoban’da cezaevi doktoru Hayati Bey’in *“Öyle hastalar geliyor ki muayenehaneme, reçete yerine sadaka vereyim dersin!”*¹³¹ ifadesinden de anlaşılacağı üzere aslında durumun vahameti hastalıktan önce sefalettedir. Aynı hikâyede doktorun pirzola yazdığı Ahmet Çoban’a o pirzolanın aylarca gelmemiş olması da şartlar hakkında bilgi verir. Ahmet Çoban, hastalığı giderek götürülmesine rağmen ne iyi bir tedavi görür, ne hava değişimine gönderilir, ne de tahliye edilir.

Yemeklerin vaktinde verilmemesi, geciktirilmesi de mahkûmlarda enerji tükenmesine yol açarak çeşitli rahatsızlıkların başlamasında önemli bir sebebidir. Temizlik’te cezaevi koşulları hakkında yukarı makamlara yazan Müdür Mehdi Bey, bu duruma da değinir:

*“Böyle olmakla beraber, müdür beyin yemek vermekte çok geç kalındığı hakkında da ilmi bir kanaati vardı. Siyasi mahkûmlardan birisiyle konuşurken açlarda kaşen mi, kaşin mi olduğunu kestiremediği bir hastalık husule geldiğini, bu gibilerin vücudunda bir enerji tükenmesi baş gösterdiğinden, bundan sonra verilecek yemeğin bir faydası olmayacağını söyledi.”*¹³²

Yukarıdaki cümleler her ne kadar Mehdi Beyin sonuçsuz kalan bir girişiminden ibaret kalsa da cezaevinde yemeklerin zamanında verilmediğini göstermesi bakımından önemlidir.

V. AYDINLANMALAR

Hapishanelerin kuruluş amaçlarının başında suçun cezasını çektirmek kadar bu mekânların birer eğitim mekânı olma amacı da vardır. Bu anlamda toplumsal düzenle uyuşamadığı için suça yönelmiş bireylere cezaevleri, birer okul işlevi görerek onları tekrar topluma

130 Kerim Korcan, **a.g.e.**, s.78.

131 Kerim Korcan, **a.g.e.**, s.26.

132 Kerim Korcan, **a.g.e.**, s.76.

kazandıracaktır. Feridun Andaç, Nazım Hikmet cezaevlerinin sahici bir okul görevi gördüğünü şu sözlerle ifade eder.

“Cezaevinin Nazım Hikmet için bir anlamda toplumunu/halkını daha yakından tanıyabildiği bir okul olduğunu söylemek abartılı olmasa gerek. Şiirin yolunu belirlemede, Türkçe’nin söyleyiş güzelliğini yakalamada onun için besleyici bir kaynak olan bu kapalı ortam, ona yeni beceriler kazandırdığı gibi halkın duyuş, seziş özelliklerini yakalamada; onların dertlerini/sevinçlerini, sevdalarını bilmede de benzersiz bir çabaya yöneltmiştir şairi.”¹³³

Cezaevi ortamı birer epifan derecesinde olmasa bile kimi mahkûmlar için okul fonksiyonunu yerine getirir. Gerçi bu değişim sebebini Oscar Wilde’nin *“Istrapların bulunduğu her yer kutsaldır.”¹³⁴* derecesinde değerlendirmek pek olası değildir. Veya *“Büyük şeylerin yaratılması için büyük acılar gereklidir diyordu kitap kapaklarındaki adamlar.”¹³⁵* şeklindeki bir ifade de uç kaçır. Buradaki değişimin sebebi yaşanan şartların ağırlığından çok kişisel faktörlerdir.

Kafes’te Basri Altınel, işlediği suça yönelik olmasa da cezaevinde yapımını sürdürdüğü kafes ustalığı için bir aydınlanma yaşayacaktır. O gerçekte; kuşlara barınak yaptığını, orada birbirini seven iki hayvanın yaşayacağını düşünerek kafes yapmaktadır. İnsanların evlerine benzer yuvalar yaptığını inanmaktadır. Üfürükçülükten mahkûm Hafız Usta ise onun bu düşünce ve inancına katılmamaktadır:

“Bu kafeslere kuşların kapatıldığını hiç düşünmez misin?”

“Bülbül, kanarya, iskete ve saka dışarıda yaşamaz ki hafız efendi!”

“Kim demiş yaşayamayacaklarını? Bal gibi yaşarlar, iki gözüm. Bülbülü altın kafese kosalar, ah vatanım diye feryat eder. Basri Usta, yaptığın kafesler içine ağzı, dili olmayan zavallı kuşlar kapatılıyor. Tıpkı senin gibi, benim gibi, bütün hükümlüler gibi hapsediliyor. Sen de kapatılmış bir kuş değil misin? Hapsedilmenin acısını hala anlamıyorum, büyük günah işliyorsun?”¹³⁶

133 Feridun Andaç, “Nazım Hikmet’in Bursa Cezaevi Günlerinden Belgeler”, *Hürriyet/Gösteri*, Şubat-Mart 2002, S.235, s.80.

134 Lütfi Şehsuvaroğlu, *Kafes*, Genç Sanat Yay. Ank. T.y.

135 Lütfi Şehsuvaroğlu *a.g.e.*, s.13.

136 Mustafa Niyazi, *a.g.e.*, s.57-58.

Bu sözler Basri Altinel'i sarsacaktır. Şimdiye kadar bunu nasıl düşünemediğine hayıflanacak ve az önce kıvançla gözden geçirdiği kafesi diğer mahkûmların saygılı bakışları önünde param parça edecektir. Ardından da *“Bir daha kafes yaparsam, anamı zina etmiş olayım, tövbe kafes yapmaya!”*137 diye bağıracaktır.

Beyler koğuşundaki Hulusi Bey'de ise alt koğuşun tüm mahkûmları, öğretmenin etkisiyle, Hulusi Bey ve onun anlattıkları karşısında bir aydınlanma yaşayacaklardır. Hulusi Bey arada bir aşağı koğuşa inip oradakilere hikâyeler anlatan, onları kendine hayran bırakan bir tiptir. Bunları nasıl yapacağını çok iyi bilir. Çünkü mahkûmların en açık noktalarını çok iyi yakalamıştır:

*“Bu heriflerin, bu aylardır, yıllardır değişik insan yüzlerini, yaşamayı, yaşamanın ve insanın her türlü çekiciliğini, büyüsunü, zıtlıklarını, uyumunu, şaşırtıcılığını, beklenmezliğini, apansızlığını unutmuş adamların en çok neyle yüreklerinden vurabileceğini, birbirlerine gireceğini, uykularını kaçıracağını düşünmüş bulmuştu. Böyle, beklenmiyenle, umut edilmiyenle, terslikle, karşılıklarla deli edecekti onları. Ufacık, esmer, çitkırıldım bir kızı getirecekti koğuştaki hikâyeye.”*138

Hulusi Beyin bu hikâyeleri mahkûmlar arasında her zaman ilgi görmektedir ve mahkûmlar adeta onun koğuşlarına gelip hikâye anlatmasını dört gözle beklemektedir. Ne var ki mahkûmlar arasında bulunan öğretmen, fabrika işçisi bir kızın hikâyelere malzeme olmasına dahi tahammül edemez. Yine diğerlerinin Hulusi Beyin hikâyeleriyle kendinden geçtiği bir sırada onlara düşüncelerini açıklayacaktır. Meseleye hiç bu türlü bakmamış diğerlerini etkileyecektir.

“Önce birbirlerine dönüp bakan yüzler, dalga geçmek için birbirlerinin gözlerinden işaretler arıyan gözler, gitgide eğildiler, cigaraların uzamış küllerine dikildiler; uzamış kirli turnaklara, erimiş pantolon dizlerine, tozlu döşemeye takıldılar. ...

137 Mustafa Niyazi, **a.g.e.**, s.58.

138 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.43-44.

İdamlık İsmail birden doğruldu, ayağa kalktı, elini yukardan aşağıya doğru salladı. Eliyle birisini itip yere düşürdü sanki, yerin dibine soktu:

*“... mişim anasını!..” dedi. “Bu herif bir daha bu koğuştan içeriye girmeyecek.”*¹³⁹

Bayburtlu Necati’de ise farklı bir aydınlanma örneği vardır. Bu defa aydınlanan mahkûm değil, bir mahkûma bakış açısı yönünden bir cezaevi personelidir. Askerlik görevini cezaevinde yapan jandarma Bayburtlu Necati, hücrede yatan öğretmene ilk zamanlar olumsuz gözle bakmaktadır. Okuma yazma bilen ve okumanın iyi bir şey olduğu iddiasındaki birisinin suç işlemesini anlayamaz. Hele ki kapalıya kapatılmasına hiç anlam vermez. Ne var ki öğretmenle yaptıkları konuşmalar neticesinde onun iyi bir insan olduğuna kanaat getirir. Öğretmene gizlice dergiler getirmeye başlar. Bu nedenle de cezalandırılır. *“Okumuş, üstelik okumuşluğundan ötürü de cezalandırılmış bir adama, üstelik işi de okuma yazma öğreten bir adama duyduğu saygıydı onu bu işe iten.”*¹⁴⁰ cümlesi Bayburtlu Necati’nin bakış açısı cihetinden yaşadığı aydınlanmanın bir göstergesidir.

1980 sonrası örneklerde ise daha farklı bir aydınlanma çıkar karşımıza. Aslında bunun adına aydınlanmadan ziyade yüzleşme veya değişim demek daha doğru olacaktır. Mehmet Doğan, *“Dört duvar arasında, insan özünü keşfedenler çıktı. Bu da çoğunlukla anlık keşif değildi. Kökenini, ihtilal (12 Eylül) öncesinin idealizminden ve metafiziğinden alıyordu.”*¹⁴¹ derken bu yüzleşme veya değişimin, kişileri cezaevi sürecine götüren ihtilal öncesi durumla hesaplaşmadan kaynaklandığını belirtir. İhtilal öncesinin büyük zaferler vadeden ideolojik temeli nerede hata yapmıştır da savaşçılarını büyük zaferler yerine cezaevine götürmüştür. Bunun neticesinde bireyler karşı tarafı daha iyi anlamaya başlamış ve demokrasi anlamında daha gelişmiş bir Türkiye modelinin ilk adımlarını atmışlardır.

VI. GERİYE GİDİŞLER

Michel Foucault’ya göre beden, ulaşılabilir tek mal varlığıdır. İktidar ilişkileri onun üzerinde doğrudan bir müdahale meydana getirmektedir. Onu kuşatmakta, damgalamakta, terbiye etmekte, ona azap çektirmekte, hatta onu işe koşmakta, törenlere zorlamaktadır. Beden ancak

139 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.46-47.

140 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.84.

141 Mehmet Doğan, “İçerdekiler, Dışarıdakiler”, *Yeni Düşünce*, 14 Eylül 1990.

hapsedilirse, bunlar gerçekleşir.¹⁴² Fakat ceza metası olarak ulaşılabilen tek mal varlığı beden cezalandırılrsa bile suçun işlenme aşamasında beden sadece bir araç olduğu da gerçektir. Necip Fazıl, “*Yalnız ıstırap çekeyim diye şuurum bana bırakılmış, gerisi tamamıyla elimden alınmış gibi bir hal içindeyim.*”¹⁴³ derken aynı noktaya dikkat çeker. Yargı aşamasında tutuklunun pişmanlığını bildirmesi ceza süresinde nasıl ki bir indirim sebebidir; bu da asıl suçlunun cezalandırılan bedenden ziyade insanı oluşturan beden dışındaki metafizik unsurlar olduğu gerçeğini ortaya çıkarır. Ne var ki ulaşılması mümkün olmayan o metafizik unsurları cezalandırmanın veya o bölgedeki suç potansiyelini önlemek zordur. Bunun içindir ki ıslah, kimi durumlarda tersine bir tepki geliştirir.

Kuruluş amaçları, suç işlemiş bireyleri cezalandırmak kadar onların topluma tekrar kazandırılması olan ceza infaz kurumları maalesef ki çeşitli sebeplerden ötürü bu amacın çok uzağında kalmışlardır. Özellikle niteliksiz küçük suçlardan hüküm giyenlerin içeride suç işleme niteliği kazandıkları, bu anlamda kurumların bir suç okulu vazifesi gördükleri acı ama acı da olsa bir gerçektir. Avrupa Birliğine giriş aşamasında ortaya çıkmış kurumlardan Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezi'nin ana gayelerinden biri de bu olumsuzluğun önüne geçmek, işledikleri niteliksiz suçlar münasebetiyle az ceza almış olanların cezalarını dışarıda çekmelerini sağlamaktır. Böylelikle hükümlü hem toplumdan kopmamış olacak hem de cezaevinde önüne geçilemeyen yeni suçlular yaratma etkisinden kurtarılacaktır. Kurum, Mustafa Karaca'nın Köle romanı başkahramanı “*Hürriyeti olmayan insanın da şahsiyetini bulması mümkün değildir.*”¹⁴⁴ İfadesinde de olduğu gibi, ıslah amacının özgür bireylerde daha iyi sağlanabileceği görüşü temeline kuruludur. Kurumun, henüz yeni bir birim olduğu için başarılı olduğundan söz etmek şu an için çok da mümkün değildir. Fakat geçmişten bugüne cezaevi gerçeğine bakıldığında bu tür kurumsal yapılanmalar; mutlaka üzerine gidilmesi, çıkarılan yasalarla ve burada çalışan uzmanların daha da bilinçlendirilmesi gibi tedbirlerle geliştirilmesi gereken birer ihtiyaçtır.

Cezaevinde aydınlanma yaşayanların örneği önceki bölümde verilmiş olsa da geriye gidenlerin oranı daha fazladır. Burada geriye gidişten kasıt, kişinin hüküm giydiği ve cezaevi ortamında girdiği ilk andan itibaren yeni suç işlemeye yönelik tavırlarından çok, o güne kadar

142 Michel Foucault, **a.g.e.**, s.62-63.

143 Necip Fazıl Kısakürek, **a.g.e.**, s.16.

144 Mustafa Karaca, **Köle**, Bilgeoğuz Yay., İstanbul 2006, s.51.

ondan hiç beklenmeyen ve hatta kendisinin de ummadığı davranış biçimleri geliştirmiş olmasıdır. Cinayetten hüküm giymiş birisinin yine cinayet işlemesi, hırsızlıktan tutuklanmış olanın koğuştaki diğer mahkûmların parasını çalmış olması geriye gidiş değil yerinde saymadır. Zaten birçoğu birden fazla suç yüzünden hüküm giymiş tutuklular, ceza süreci sonrasında istemeden de olsa yeni suçlar işlemek zorunda kalacaklardır. Bu zorunluluğun nedenlerine Hapishane Sonrası Mahkûm bölümünde değinilecektir. Geriye gidiş, hukuki bir ihlalden ziyade kişinin ahlaki durumunda görülen bozulmadır. Bozulmaya, toplum düzeni içerisinde bir yaptırım olsa da suçluların aynı mekânı paylaştığı cezaevi koşullarında daha normal bir davranışmış tavrı sergilenebilir.

Çalışmamızın Mahkûmlar Arası İlişkiler bölümünde değinecek olduğumuz, Lise Müdürü'nde işlenen lise müdürü tutukluluk sürecinde geriye dönüş sergiler. Dışarıda bıraktığı karısının geçimini temin etmek için bile olsa, cinsel dürtüler yönünden sapmalara uğramış mahkûmlarla para karşılığı birlikte olması onun gibi belirli bir toplumsal statü sahibi birisinden beklenmeyecek bir davranıştır. Bu anlamda lise müdürü, ahlaki çöküntüye uğrar ve kişiliğinin daha da gerisine gider.

Dünyada Harp Vardı'daki Nurettin Bey de bir başka geriye gidiş örneğidir. İlk zamanlar kılığıyla kıyafetiyle bir beyefendi zarafeti sergiler. Gerçi bu zarafet, diğer mahkûmlara yukarıdan bakması, onları köle gibi kullanmak istemesi, hatta kullanması gibi sebeplerle örnek bir model teşkil etmez. Yine de, parasının hatırına bile olsa belli bir saygınlığı vardır. Karısını sever, onun resimlerini ve karısının işlediği zifaf yastığı kıskanır. Ne var ki kumar tutkusu ondaki gözle görülen tüm bu kısmi olumlu yönleri bitirecektir. Nurettin Bey, kumar parası bulabilmek için sadece zifaf yastığı ve karısının fotoğraflarını değil, aynı zamanda ahlaki düzeyini de satacaktır. Ki bu satış da onu geriye götürecektir.

VII. HÜCRE CEZALARI

Dışarıda işlenen bir suçun ceza mekânı hapishanelerdir. Oysaki hapishane içinde de suç işlenebilir. Bu durumda suçlu, hapishane içindeki koşulları daha ağır bir başka ceza mekânı olan hücreye kapatılır. Hücre, bir mahkûmu o ortamda başka suçlardan alıkoymanın en önemli caydırıcısıdır. Michel Foucault "*Tecrit, mahkûmun oradan hareketle kötü etkilerden*

kurtularak, kendine geri dönebileceği ve bilincinin derinliklerinde iyiliğin sesini duyabileceği “müthiş bir şok” oluşturmaktadır.”¹⁴⁵ ifadesiyle bir anlamda hücrelerin varlık sebebini bildirir. Hücrede en temel gereksinimlerinden bile mahrum bırakıldığı İşte’de Kemal’in “beş buçuk yıl... daracık bir hücrede, günde yarım ekmekle bir tas su...”¹⁴⁶ sözünden anlaşılan mahkum, aynı zamanda yalnızlığıyla da mücadele etmek durumundadır.

Ahmet Arif, hücrede kalan bir mahkûmun bilinç düzeyinden uzaklaştığını şu sözlerle ifade eder:

“(Hapishanede) halisünasyon hayal görmektir. Ben halüsinasyondan önce gittiğim için kurtuldum. Bu benimki onun başlangıcı. Onun tedavisi çok zordur. Ben hayal görmedim, sadece ses duyuyordum. (...) İnsanın bazı organları çalışmayınca öteki organlar çok çalışıyor. Hücrede gözümüz hiç çalışmazdı. Hiçbir şeyi görmezdik. Çok kısık, karanlığa yakın bir ışık vardı. İşte o zaman kulak çalışıyordu. Kulakla algılıyordum.”¹⁴⁷

Yangın’da hücre cezası alan mahkûm, hücre koşullarının ne derece ağır olduğundan ziyade hücredeki bir mahkûmun durumunu aktarır. Düşle gerçek arasında gidip gelen mahkûm “daha hücreye kapatıldığım ikinci gece sabahında düşle gerçeğin bütün uyumsuzluklarını yitirmeye başladığı bir ortamda”¹⁴⁸ dirençli kalmaya çalışır. “Bu yüzden yatağımın üzerinde jimnastik hareketleri yaparak kendime güvenimi tazelemek istiyorum.”¹⁴⁹ diyen mahkûmun o dar mekanda tek arkadaşı hücre duvarlarıdır. Fakat bu arkadaş, mahkûma çok da güzel şeyler anlatmaz. “Uzanınca, hücrenin kapısı karşıma geliyor. Tam ortasında silinmiş boyalar neredeyse bir Afrika haritası meydana getirmiştir.”¹⁵⁰ derken Afrika üzerine hayaller kurarken, hayallerden sıkılıp duvarlara yüzünü çevirdiğinde bir anlamda kendisiyle yüzleşir:

“Duvarlardan korkuyorum. Duvarlar gözlerimin önüne Fransız direnç filmlerinde gördüğüm direnç sahnelerini getiriyor. Hele sarıdan karalara doğru yoğunlaşan renkleri hiç sevmiyorum.”¹⁵¹

145 Michel Foucault, **a.g.e.**, s.192.

146 Mehmet Seyda, **a.g.e.**, s.48.

147 Refik Durbaş, **a.g.e.**, s. 92-93.

148 Şükran Kurdakul, **a.g.e.**, s.62.

149 Şükran Kurdakul, **a.g.e.**, s.63.

150 Şükran Kurdakul, **a.g.e.**, s.61.

151 Şükran Kurdakul, **a.g.e.**, s.64.

Hücre cezalarında işkencenin de edildiği durumlar vardır. Daha doğrusu sorgulamaların devam ettiği durumlarda konuşturabilmek için hücrede işkence yapılır. Özellikle ideolojik bir suçtan içeri girmiş olanlar hem işkenceye maruz kalırlar hem de aynı suçu işleyen diğerlerinin isimlerini itiraf etmeye zorlanırlar. Burada gördükleri işkence, bir insanın tahammül sınırlarının bile üzerine çıkabilmektedir.

Kurt'ta İsa, altmış beş gündür hücrede işkence görmektedir. Görüşme gününde karısı, altmış beş gündür görüştürülmediklerinin öfkesini yaşarken İsa, o süreyi düşünmektedir:

'...Karanlık taş odacıkta tek başına geçen ağır saatler. Önce elektrik akımının en beklenmediği yerinden bedenine akışı, kıvranaşı, utanaşı, bağıramayışı, bileklerine bağlı kurumuş kayışların, acıdan, ürpertiden kıvrandıkça, derisini geçip etine oturduğu, bayılışı; kendine gelince sonu gelmez sorgular yine, falakaya yatırılışı, tabanlarına inen sopaların beyninde zonklayışı, sopayı aralıksız ama belli bir tempoyla kaldırıp indiren adamın gömleğinde, sonunda patlayan tabanlarından sıçrayan kanın genişleyen lekeleri, tuzlu su dolu kovaya patlamış şiş tabanlarını sokmaları, daracık taş bir koridorda bir aşağı bir yukarı yürütmeleri, yerlerde, soğuk taşlarda bıraktığı kırmızı ayak izleri, kanla çizilmiş ayak izleri; kapının dibinde sanki unutulmuş gibi oturan, nedense kendine boyuna anacığını anımsatan kara başörtülü cılız yaşlı bir kadının kalkıp hiç değişmeyen donum bir görevli yüzüyle köşede duran ıslak çuval paspası alıp sıkıntıyla, üşenmeden yerdeki kan izlerini silişi, sonra yine sorgular, yine yere yıkılmalar, yine ellerinin ayaklarının kayışlarla bağlanması, bilmem kaç voltluk elektrik akımının yine en ummadığı, en utandığı yerine bağlanan bir telle bedenine akışı, sancılar, bulantılar, sorgular, bayılma ve bütün bunların sonunda da sürüklenerek götürülüp karanlık, ıslak, pis bir taş odanın orta yerine fırlatılışı'- 152

Güvercin'de hücrelerin, işkence edilen odalara göre daha iyi şartlarda olduğu anlatılır. Mahkûmun en azından bir yığın pisliğin birikip gölgelemesine rağmen yağmur patırtılarını işitebileceği cam bir tavanı vardır. Arada bir sadece ilerideki taş merdivenin alacakaranlığını

gösterse bile gözünü dayayabileceği kapının dört köşe deliği vardır. Dahası hücreye güvercinlerin geldiği de olur. Yalnızlığını güvercinlerle paylaşır. Hücreden kurtulmak üzere bir güvercinin ardından “Birden onun çekip gideceğini gönlünden geçirip yalnızlığı çeker gibi”¹⁵³ olduğu hücre, işkence hücrelerine göre her yönüyle iyi şartlardadır. Diğer tarafın adı zaten tabutluktur:

“Bir insanın güçlkle sığabildiği, adının ‘tabutluk’ olduğunu çok sonradan öğrendiği, ama bir tabut kadar bile içine rahatça uzanulamayan daracık dört duvar arasında günlerce kalmıştı. Yalnızca ayakta durabilen, ancak bir insan gövdesi genişliğinde, tepede, yüksekte belki beş yüz mumluk bir ampülün gece gündüz aralıksız yandığı, gözleri yakan, beyni buruşturan amansız bir aydınlıkta, insanın boyuna çömelmek, ayaklarını şöyle bir uzatabilmek için geberircesine özlem duyduğu küçük bir işkence odasında günlerce kalmıştı.”¹⁵⁴

Güvercin’de hücre cezası çekene nasıl ki güvercinler arkadaşlık eder, Biz Yargılılar’da da mahkûm hücreyi farelerle paylaşır. Fakat burada fare bir arkadaş değil adeta işkence aracıdır. Hatta mahkûm, farenin oraya yasa koyucuların bir düzeni olarak konulduğuna inanmaktadır. Zira farelerle arasında bir mücadele, sinir savaşı yaşanmaktadır:

“Geceleri, ışığı karartır karartmaz bir yerde, tahtayı gıcırtyla kemirmeye başlayan fareyle, iyiden iyiye, pekişiyor i.imi kemiren bu kapatılmış duygusu. Ben gelir gelmez, daha doğrusu buraya kapatılır kapatılmaz fare işe başladı. O gündür bugündür kemiriyor tahtayı. Beni çıldırtan kemirmenin sona ermemesi, sona ermiyeceği oluyor. Gidişime, özgür bırakılana dek sürececek biliyorum. Çünkü tahtalar o denli ince ki, bir bilemedin iki gecede kemirilip delinmesi işten bile değil. Ama fare işini çok iyi biliyor.”¹⁵⁵

Mahkûm, farenin bu işi içgüdüsel olarak değil bilinçli olarak yaptığına inanıyor. Farenin amacı, kemirme işini sürdürerek ve arttırarak kendisine daha fazla yiyecek verilmesini sağlamak. Bu da hücre cezasındaki bir mahkûmun psikolojik durumunu vermesi açısından

153 Erdal Öz, a.g.e., s.51.

154 Erdal Öz, a.g.e., s.53.

155 Adnan Özyalçınır, **Gözleri Bağlı Adam-Yağma**, Yazko Yay., İstanbul 1980 s.174.

önemli. Fare yüzünden hücreden kaçmak istiyor. Öte yandan, kaçarken sırtından vurulacağını biliyor. Fareden kurtulacağı anın aynı zamanda kendi ölüm anı olacağını çelişkisiyle yaşıyor:

“Biliyor ki, çıldırtıcı gıcirtısını sürdürdükçe, ben, odama serpiştirdiğim yiyecekleri artıracam. Karşılıklı bir çekişme, inatlaşma bu. Dayanabilen kazanacak. Birgün odayı tıkabasa doldurup kaçacağım güne ana dek sürecek. Şimdilik tavan arasında bulduklarıyla yetinip kemirmeyi sürdürüyor yalnızca. Arkamdan iki kurşunla işimi bitireceklerini bildiğim halde, dayanamıyarak, odamı bırakıp kaçtığım gün, iyice incelttiği tahtaların herhangi bir yerini, kolayca delip yiyeceklerin hepsine, tek başına konacak obur hayvan.”156

Burada şöyle bir soru sorulabilir: Fare mi hücre cezası almış mahkûmun psikolojisini bozmuştur yoksa kişinin psikolojisi zaten bozuk olduğu için mi fareye aşırı tepki vermektedir? Tanıklar’da cezaevinde önce hücreye kapatılan öğretmenin cephesinden bakıldığında sebebin dış etkenlerden çok kişinin kendisinde olduğu sonucuna varılabilir. Kişi, gördüğü işkencenin de tesiriyle zaten orada bir fare değil de başka bir nesne olsa bile ona da aynı aşırı tepkiyi verecektir. Öğretmen, belki de işkence görmemiş olmasının da tesiriyle, hücrelerini paylaştığı sıçanlarla daha dostça geçinmiştir:

“Deliklerden kocaman sıçanlar korkusuzca çıkar ortada dolaşırlardı. Tayınını birçok kere bu sıçanlarla paylaşmak zorunda kalmış, daha gülüncü, birçok kere de onların artığı olan tayını, onların artığı olduğunu bile bile yemişti.”157

Tabi kişinin zaten bozuk olan psikolojik durumu nedeniyle farelere vermiş olduğu tepki, hücrelerin insan sağlığı açısından uygunsuz olduğu gerçeğini yadsıyamaz. Öğretmenin, duruşma sonralarında biraz dışarı çıkıp hava almış, birkaç insan yüzü görmüş olsa bile bir an önce dönmek için can attığı hücre, özellikle işkence görmüş bir mahkûm için elbette aynı şeyi ifade etmeyecektir. Aynı öğretmen, bir başka hikâyenin (Süngülüler’in) kahramanı olarak hastaneye gönderildiğinde koğuşuna dönmek isteyecektir zaten. Orada konuşabileceği arkadaşları vardır. Dahası kalkıp dolaşabilme özgürlüğü, helâya süngüsüz gidebilme, radyo açıp dinleme, hastalar yerine tutuklular arasında olma gibi avantajlar vardır. Hatta aynı

156 Adnan Özyalçiner, a.g.e., s.175.

157 Afet Ilgaz, a.g.e., s.65.

hikayede Hulusi Bey de hastaneden koğuşa geri gönderilmek isteyecek “Allah düşmanımı düşürmesin buraya... Cezaevi’ni çok aradım doğrusu...”¹⁵⁸ diye yakınacaktır. Çünkü herkesin hasta olduğu burada parasının bir hükmü yoktur. Oysa zenginler koğuşunda parasının gücünden yararlanabilir, gariban mahkumlara istediklerini yaptırabilir.

İşkence aşamasından geçen mahkûm hücreye kapatılacaktır. Ne var ki bu sürecin de aslında işkenceden çok bir farkı yoktur. Sığırcıklar’da işkence sürecini geçmiş bir mahkûm, hücrenin önünde işkence görmeyi bekleyen bir başka mahkûmu düşünürken, aklına, işkence sonrasında da neler çekeceği gelmiştir:

“Bütün o dayaktan sonra, sanki hiçbir şey olmamış gibi, uymak zorunda olduğu kuralları gündelik, olağan bir sesle anlatan dayakçıları dinleyecek, duyduğu bulantı büyüyecekti. Gece saatlerinin dışında, burnunun dibinde serili duran bomboş yatağa gündüzleri bile uzanamayacak, belli saatlerde verilen yemeğin dışında hiçbir şey yiyemeyecek, bir bardak sıcak çay içemeyecek, alışkınsa günlerce sigarasızlık çekecekti. Sıkışınca helâya gitmek için kapısını tıklatacak, konuşmayacak, şarkı söyleyemeyecek, ıslık çalmayacaktı. Önleneemediği için olsa gerek, yalnızca düşünebilecek, özleyebilecekti.”¹⁵⁹

Hücrede kalanlar içinde belki de en zor durumda olanlar idam mahkûmlarıdır. İdamlıklar, idam edilmeden önceki gece koğuştan alınıp hücreye konulur. Herhangi bir taşkınlığın olmaması için bu işin birkaç defa yapıldığı, mahkûmların alıştırıldığı olur. Nitekim Çeribaşı Abdullah’la İdamlık İsmail’de mahkûma jandarmalar, Merkez Komutanının onu istettiğini söylerler. Fakat İsmail, her zaman iki jandarma gelirken bu defa sekiz tane gelmiş olmasından gerçeği anlayacaktır. Ve İsmail’i hücrede zor bir gece beklemektedir:

“Ne kızgınlık, ne korku vardı bu odada, ne de pişmanlık. Sadece sessizlik ve geçmekte olan dakikalar vardı. Sabaha kadar geçecek, sonra orda, sabaha karşı bir yerde duracak dakikalar. Hiç uyumadan, kıpırdamadan, gezinmeden, yatmadan, uyuşmuş gibi saatlerce kalakaldı oturduğu yerde.”¹⁶⁰

158 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.133.

159 Erdal Öz, **a.g.e.**, s.74.

160 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.28.

VIII. NAKİLLER

Hapishanede iki tür nakil vardır. Bunlardan birisi mahkûmun hastalanması sonucu hastaneye kaldırılması gibi kısa süreli nakilken diğeri mahkûmun başka bir cezaevine nakledilmesidir ve mahkûm, cezasının geri kalanını nakledildiği yerde çekmeye devam edeceği için daha uzun sürelidir. Her ki nakil ortamın değişmesi, yeni ortamdaki farklılıklar ve tepkiler mahkûmu etkiler. Özellikle hastaneye gitmiş mahkûm orada mahkûm olmayan hastalarla aynı ortamda bulunduğu mahkûmiyeti daha derinden hissedecektir. Geldiği yerde zaten herkes kendisiyle aynı kaderi paylaşır. Ama şu durumda o; çekinilen, korkulan, bazı durumlarda da acınılan birisi pozisyonuna girmiştir.

Zengin Gülüşü'nde Abdullah, apandisit rahatsızlığından dolayı hastaneye kaldırılmıştır. Öbür hastalarla iyi ilişkileri, hasta bakıcılara yardım etmesi, pansuman olacak çocukları ameliyat odasına kadar kucağında taşıması gibi nedenlerle sevilir. Ne var ki aynı ortamda hasta olmamalarına rağmen jandarmalar da vardır. Jandarmaların orada ne işi olduklarını anlatmak da yine Abdullah'a düşecektir.

“Birden bire hastanede jandarmaların niçin beklediklerini sordum. Abdullah, ürperdi, belki de ben yıllar sonra onun serüvenini yazarken, böyle olması gerektiğini düşünerek ürperdiğini sanıyorum? Gerçek olan Abdullah'ın ürperen bir sesle karşılık verdiğiidir. Kekeleyerek:

“Ne bekleyecekler beyim? Damdan geldiğimize göre bizi beklerler işte” diyebildi.”161

Burada jandarma, devleti ve mahkûmiyeti temsil eder. Onlar olmasa tavır ve davranışlarında gayet uyum içinde olan Abdullah'ın mahkûmiyeti diğer hastalar fark etmeyeceklerdir.

Başka bir cezaevine nakil, şayet mahkûmun isteği doğrultusunda olmamışsa, hem mahkûm için hem de diğer cezaevi yönetimi için sıkıntılı bir durumdur. Mahkûm açısından yeni bir ortama alışmak zor olacaktır. Üstelik diğer mahkûmlar; yeni geleni sindirmeye çalışacaklar, onu istemediği bazı yaptırımlara maruz bırakacaklardır. Aynı durum cezaevi yönetimi için de

161 Mustafa Niyazi, a.g.e., s.32.

geçerlidir. Çünkü başka bir cezaevine nakledilen mahkûmun, geldiği yerde rahat durmadığı bilinmektedir. Yeni yerinde de aynı sıkıntıları yaşatmaması için daha en başından işi sıkı tutmak gerekir.

Ayna'da, Balıkesir'den Edirne Cezaevine sürgün edilmiş Tapon Adem'in hikayesi anlatılır. Tapon Adem, Balıkesir Cezaevinde bir ayna yüzünden berber Hasan'ı yaralamıştır. Bu sebeple de sürgüne gönderilmiştir. Edirne Cezaevi müdürü Harbi Remzi, daha dış kapı önünde gözdağı verme niyetindedir:

*“Kelepçelerinin dış kapı önünde açılışı, onu şaşırtmıştı. Oysa bu, cezaevi müdürü Harbi Remzi'nin düzenlendiği mizansenden başka bir şey değildi. Müdür, böyle davranmakla, azılı sürgüne kendinin korkusuz bir adam olduğu göstermek, gözdağı vermek istiyordu, kavgayı, ilk yumruğu atan kazanırdı.”*¹⁶²

Müdürün bu ilk hamleleri kısa süreliğine de olsa etkili olacaktır. En azından Tapon Adem, müdürün odasına böyle tek başına elini kolunu sallaya sallaya girmesine şaşırmıştır. Ne var ki şaşkınlık uzun sürmez. Zira hayat deneyleri ona görünüşe aldanmayı öğretmiştir. İkili arasında üstünlük oyunu müdür odasında da sürecektir.

“Edirne'ye neden sürdüler seni?

“Kâğıtlarımda yazılı.”

*“Ben kâğıtta yazılanları okumam, kalem efendisi değilim, cezaevi müdürüyüm, bana boşuna Harbi dememişler.”*¹⁶³

Gerçi müdürün bu sözlerinin Tapon Adem üzerinde etkisi olmayacaktır. O zaten idamı beklemektedir. Maalesef ki müdür ile sürgün gelmiş mahkûm arasındaki üstünlük mücadelesinde kazanan belli olmaz. Müdür, bu çok çirkin mahkûma estetik ameliyatlardan söz eder. O da diğer mahkûmlardan zorla ameliyat parası toplamaya kalkar. Yeni cezaevindeki daha ilk haftasında da bu sebeple öldürülür. Bu da, sürgün gelmiş mahkûma diğerlerinin yaptırımının öldürmeye kadar vardığının bir göstergesidir.

¹⁶² Mustafa Niyazi, a.g.e., s.47.

¹⁶³ Mustafa Niyazi, a.g.e., s.48.

Dünyada Harp Vardı'da anlatılan nakil gelmiş sürgünler, dönem koşullarını göstermesi açısından da önemlidir. Ortalarındaki zincire karşılıklı olarak bileklerinden sıkıca bağlanmış, diğer mahkûmların meraklı bakışlarından çok açlıklarının, yoksulluklarının altında ezilen üç yüz mahkûm, büyük demir kapıdan içeri ikişer ikişer sokulurken aynı zamanda tam da bir sefalet resmi çizerler.

“Yalınayakları, paramparça üst başlarıyla mide bulandırıcıydılar. Saçları sakalları karışmıştı. Her içeri giren çift, onları getiren candarmaların önünde duruyor, bileklerini bağlayan kelepçenin küçük kilidi açılmadan önce, üçyüz sarı dosya arasından “Şahsi dosya”ları bulunuyor, bizim cezaevi idarecilerine teslim ediliyorlardı.

Ağır ağır, ama gittikçe çoğalan, tehlikeli bir kalabalık birikiyordu cezaevi bahçesinde. Yalın ayaklı, partallar içinde aç bir kalabalık. Önce güneşin altında esneyip geriniyor, sonra da açlık ve uykusuzluklarını belirten gözleriyle çevreye bakınıyorlardı. Cezaevi avlusunun yüksek duvarları diplerinde mısır ekiliydi. Boy atmış mısırlar. Sürgünlerin bir anda bu mısırlara saldırdıklarını, çekirge bulutu çöküp kalkmış tarla gibi, mısırların temizleniverdiğini gördük.”164

İmrалılar'da adı verilmeyen bir tutuklu, veremli olduğu için nakledildiği Sultanahmet Cezaevi hastanesinde içeri bile alınmayacak, adeta kapı önünde ölmesi beklenecektir. Gerçi içeri alındığında konulacağı koğuştakiler ölüme alışkındırlar. Daha çok veremli hastaların yattığı koğuştta ölüm artık kanıksanmıştır. Hatta yeni bir hasta tutuklu ile güç de kazanırlar:

“Yeni hastanın gelişi, biraz kaygı, biraz hoşnutsuzluk yaratır. Sonra, bu küçük topluluk, ölüme en yakın, ölümlle en içli dışlı, ölümlle en bilinçli hesaplaşan bu küçük topluluk, yeni geleni de aralarına alırlar, dostluklarına, yakınlıklarına katarlar. Ölümlle savaşıacaklara bir kişi daha eklenmiş gibi sevinirler, güçlerini yenilerler.”165

Yine aynı hikâyede, bir soba fabrikası müdürünün de hastanede oluşu özellikle son günlerde sık sık gündeme gelen bir tartışmanın o dönemde de (1945–1950 arası) bir realite olduğunu

164 Orhan Kemal, **Dünyada Harp Vardı**, Ataç Kitapevi, İstanbul 1963 s.65-66.

165 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.109.

göstermesi açısından önemlidir. Bilindiği üzere Ergenekon adı verilen soruşturma neticesinde tutuklanan isimlerden bazıları hastalık gerekçesiyle hastaneye yatırılmış ve bu suretle hapishaneye girmemişlerdi. İmralılar'da da soba müdürü için *“Çalıştığı fabrikada meydana gelen patlamada birkaç kişi ölünce tutuklanmış ama hapishaneye değil, rahat etmesi için hastaneye yatırılmıştı. Adamın hiçbir hastalığı yoktu aslında.”*¹⁶⁶ denilerek kişisel nüfuzunu kullanarak hapishaneye girmekten kurtulduğuna değinilmiştir.

Nakillerde dönem koşulları gereği toplu ulaşım araçlarının tercih edildiği de olmuştur. Bu tür durumlarda mahkûm, bir anlamda toplum ve suçluluğuyla yüzleşir. Yarıda'da gemiyle nakledilen Ali Muhsin, henüz kendisi suçluluk psikolojisine tam olarak alışmamışken yabancı bir gözde öyle görüldüğünün farkına varacaktır. Yine aynı toplumun kendisine, acıma hissiyle baktığını da fark edecektir:

*“Tutuklu, loş bir bölmeden kendisine seslenen zayıf bir ses duyup, o yana baktı: Yeldirmeli, başörtülü, ama yüzü silik bir genç kız ya da kadın, döşeginin içinde oturmuş, “Burada yer var kardeşim!” diyor ve solundaki daracık aralığı gösteriyordu.”*¹⁶⁷

¹⁶⁶ Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.117.

¹⁶⁷ Mehmet Seyda, **a.g.e.**, s.50.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: HAPİSHANE OLGUSU AÇISINDAN MAHKÛM TİPLERİ

Suç, insanoğlunun var olageldiği en eski zamanlardan beri sosyal bir gerçeklik olmuştur. Kutsal kitaplarda insanın yaratılışıyla ilgili göndermelerin hemen peşinden gelen Habil-Kabil çekişmesi ve bu çekişmenin ardından Habil'in Kabil'i öldürmesi bu sosyal gerçekliğin açık göstergelerindedir. Yine tarih boyunca kültürler ve insan toplulukları arasında görülen inanışa, yaşayışa, toplumsal eğilimlere dair farklılıklar; suç kavramı ve suçlunun cezalandırma biçimlerinde de kendisini göstermiştir. Suç üzerinde görülen farklılıkların temelinde inanışlar ve ihtiyaçların belirgin rolü vardır. Cinayet, hırsızlık, yalan söyleme gibi birinci dereceden adi suçlar, hemen tüm dinlerde yasaklanmıştır. Yine bu tür suç işleyenlerin cezalandırma biçimi de çoğunlukla dini inanışlar tarafından belirlenmiştir. Öte yandan ihtiyaçların katkısı da yadsınamaz. Örneğin ekmeğin az olduğu kıtlık devirlerinde ekmek çalana verilen cezanın boyutu ile günümüzde aynı suçu işlemiş birisine gösterilen yaklaşım aynı değildir. Veya günümüzde uranyum madeni bulundurmak, kaçırmak, satmaya çalışmak uluslar arası ilişkileri zedeleyebilecek denli önemli bir suç iken henüz söz konusu madenin değerinin ve işlevinin bilinmediği zamanlarda bu madeni bulundurmanın, kaçırmının herhangi bir cezai müeyyidesi olmadığı gibi zaten bu yönde bir teşebbüsün olması da beklenemez.

İşlenen suçun ve bu suça biçilen ceza şekline göre mahkûm çeşitliliğinin olacağı da birer gerçektir. Buradaki farklılık mahkûmun yaşı, cinsiyeti, sosyal statüsü gibi fiziksel öğelerden ziyade mahkûmun cezaya ve cezanın çekildiği ortama ilişkin yaklaşımıyla ilgilidir. Her ne kadar mahkûmlar genel olarak suçsuz oldukları, iftiraya uğradıkları yönünde söylemde bulunsalar da kendi iç dünyalarında elbette bunun muhasebesinde bulunacaklardır. İşte işlenen suçun çeşidine göre yapılan iç muhasebe asıl mahkûm tipini oluşturur.

I. SUÇ İŞLEMİŞ MAHKÛM

Mahkûm'un suç işlemiş olması ya da suç işlemeye itilmiş olması arasındaki fark, kendi vicdanında suça yönelik tavrıyla ortaya çıkar. İşin gerçeği işlenmiş suçların çoğunun bir sebebi vardır. Bu sebeplerin anlık olduğu durumlarda mahkûm, suç işlemiş olur. Geçmiş

yaşantıların neticesi durumlarda ise mahkûm; çevresel, biyolojik, eğitime bağlı şartlardan suç işlemeye hazır hale getirilir. Bireylerin suça itilmesini önlemek; anne-baba bilinçlendirmesi, ekonomik şartların iyileştirilmesi, doğru ve gerekli eğitimin verilmesi gibi olguları kapsayan sağlam bir politikayla mümkündür. Ne var ki ilkinde anlık bir tepki olduğu için suçun işlenmesinin önüne geçmek çok da olası değildir. Kendi vicdanında ve toplum nezdinde iyi bir insan, umulmadık bir anda gerçekleşen bir olaya verdiği tepkiyle suç işleyebilir.

Kafes'te Basri Usta, cezaevinde sevilen bir mahkûmdur. Suç işlemeyen önce de düzenli bir hayatı vardır. Yaptığı kafesler müşteriler tarafından takdir görmektedir. Tabiatı ve kuşları seven bir mizaçtır. Gerçi çamlığa doğru yürürken ve reçine kokularını içine çekerken *“Karısı Pakize’yi getirmediğine iyi etmişti, onun varlığı mutluluğunu bozabilirdi.”*¹⁶⁸ şeklinde düşünmesinden karısıyla aralarının çok da iyi olmadığı anlaşılabilir da asla cinayet işleyebilecek birisi değildir. Ne var ki o gün karısını fundalıkta başka yabancı bir erkekle görünce Pakize’yi öldürecek ve on iki yıl cezaya çarptırılacaktır. Hafız Yakup’un kafesleri yaparken ne düşündüğü sorusuna verdiği cevap, onun hem işlediği suçtan pişman olduğunu hem de karısına hala içinde bir sitem gizli olduğunu gösterir. Bir anlamda onu suça karısı itmiştir:

*“Kuşların barınacağı bir yer yaptığımı, içinde birbirini seven iki insanın yaşayacağını. Tıpkı insanların evlerine benzer bir yuva meydana getirdiğimi düşünürüm.”*¹⁶⁹

Alacatlı Ömer’de Alacatlı Çoban Ömer, Hasan Hüseyin’i öldürmekten 18 yıla mahkûm edilmiştir. Kendisine niçin öldürdüğünü soran posta çavuşuna, gayet rahat bir ifade ile istemeden öldürdüğü yönünde bir hikâye anlatır.

“Benim sürüden kuzu çalmaya dadandı; bir, iki değil... Bir gece karanlığında çalı dibine sinlendim. Gene hırsız leylek gibisine sokuldu davarın yanına. Tam kuzuyu sırtlayıp giderken, çal yaka tuttum...”

“Köpekler saldırmadı mı?”

168 Mustafa Niyazi, a.g.e., s.56.

169 Mustafa Niyazi, a.g.e., s.49.

“Saldırmadı, çünkü Hasan Hüseyin benden önce Davut ağanın çobanı imiş, köpekler kendisini tanıdıklarına ses çıkarmazlardı. Yeryüzünde it gibi yediği ekmeği unutmayan yaratık yoktur, Çavuş ağa!”

“Herifi yakaladıktan sonra ne yaptın?”

“Muhtara götürmek istedim. İnsan kısmı da canavarın leş sürüdüğü gibisine götürülmez ya. Gitmemek için direnince, gözdağı vermek için elimdeki çoban sopası ile kellesine (şöyle dokunuvereyim) dedim, karpuz gibisine partadak ikiye ayırılıverdi. İşte hepsi bu. Ağır ceza başkanı kafadan bastırdı 18 yıl.”¹⁷⁰

Posta çavuşu hikâyenin gerçekliğine inanmaz. Diğer mahkûmlar da gülüşürler. Arkasından Alacatlı Ömer’in iç hesaplaşması gelir. O sırada bir maden ocağında çalışmaktadırlar ve Alacatlı Ömer burasını bir mezardan farksız olarak görür.

“Kazması ile kopardığı bir kömür parçasını yuvarladı. Kafasından: “Burası mezardan farksız!” diye bir düşünce geçti. Bütün vücudu ürpermişti. Başına sopa ile vurduğu Hasan Hüseyin de böyle toprak altında değil miydi? İrkildi, derinden kasacıların keser güürültüleri geliyor, grizu lambasının ışığı duvarda Hasan Hüseyin’in mavi gözleri gibi parlıyordu.”¹⁷¹

Burada Alacatlı Ömer’in bir mahkûm olarak içinde bulunduğu şartların mahrumiyetinden değil, işlediği bir cinayetin vicdan acısından rahatsızdır. Mahkum tarafından çok suçlu kimliği ön plana çıkmıştır. Pişmanlığını *“Tanrının, kulum diye yarattığı bir insan kardeşime nasıl elim vardı da kıydım, kılını yaratmağa gücüm var mı?”¹⁷²* sözleriyle ifade ederken, cezaevi koşullarında kendisine uygulanan her türlü muameleye, buyrulan işe razıdır. Tek, bir mezarı andıran ve grizu lambaları Hasan Hüseyin’in gözlerini hatırlattığı maden ocağına göndermesinler.

Ayna’da Tapon Adem, hem yüzünün güzelliğini hem de Çakır Hacer’in onu sevmesini kıskandı Kız Mehmet Ali’yi öldürmüştür. Cezaevi müdürü taammüden nasıl adam öldürdüğünü sorduğunda anlatırken hiç de suçluluk duygusu hissetmez. Sanki sıradan bir

170 Mustafa Niyazi, **Pazar Ekmeği**, Tarla Kitabevi, İstanbul 1966, s.22.

171 Mustafa Niyazi, **a.g.e.**, s.22-23.

172 Mustafa Niyazi, **a.g.e.**, s.24.

olayı anlatıyormuş gibi “Basbayağı, ... Öldürmeyi önceden tasarladım, sonra da başını eze eze öldürdüm.”173 der. Olayın ayrıntısında da aynı tavır sürecektir.

“Alaca bir köpek ürüdü üzerime, beline bir tekme yapıştırdıncaya yığık diyip kalıverdi, bir daha yerine kaynaşmadı. Kız Mehmet Ali’nin dili tutulmuştu, Yusuf peygamber gibi güzel yüzünün küsbe gibisine sarardığı ay aydınlığında belli oluyordu. Ağaca asılı çifteye yan gözle bakar bakmaz tuttum, kafasını ateş yakmak için koyduğu taşa çarpa çarpa parçaladım.

Derede ellerimi yıkadım, gel gelelim su, kan lekesini arıtmıyor.”174

Elif Kızın Öyküsü’nde Ali ise, suçluluk duygusunu daha doğrusu mahkûmiyet korkusunu en derinden hissediyor. Oysa ortada tam manasıyla bir suç da yoktur. “Şimdi nedecez? Dama atarlar gayri beni. Ettiğimiz işi kimselere duyurma kurban olam Elif. Emmimin Arif gibi, dama atar hükümet beni.”175 dese de aslında sevdiği kız ile gönüllü olarak birlikte olmuşlardır. Üstelik Elif, hala kızdır. Fakat olayların gelişimi Ali’nin suçluluk duygusunda olmasa bile korkularında haklı olduğunu gösterir. Çünkü Elif, intihar eder ve Ali tutuklanır.

Bazıları suç işlemeyi ve cezaevine girip çıkmayı meslek haline getirmişlerdir. Bu tür mahkûmlar için vicdani yaptırım söz konusu bile olamaz. Altıparmak’ta Altıparmak Mustafa; dolandırıcık, yankesicilik, manıtaçılık, tırnakçılık gibi suçları “Adli sicillerde müseccel mesleğim bu benim.”176 diye tarif eder. Kendini mahkemelerin, savcılığın devamlı müşterisi kabul eder. Ona göre bir eylemin yanlışlığının değerlendirilmesi ahlaki değerlerden ziyade eylem sonun yakalanıp yakalanmamakla ilgilidir. Kitabına uydurulmuş her türlü eylem meşrudur. Hapse girmesinin sebebi olarak da suçluluğunu değil kitabına uyduramamakla gösterir:

“İşin başı kitabına uydurmak be ağabeycim. Kitabına uydurmak. Diyelim şeytana uydun, bi halt işledin. Boğazına ip takar gibi ellerine çember taktılar. Suçlusun

173 Mustafa Niyazi, **Mavi Bluzlu Kadın**, Yeditepe Yay., İstanbul 1968 s.49.

174 Mustafa Niyazi, **a.g.e.**, s.51. Burada yazarın Shakespeare’nin Lady Macbeth adlı eserine gönderme yaptığı söylenebilir. (Adı geçen eser üzerine bir çalışma için bkz. web.itu.edu.tr/~kurtunm/macbeth/mpd.pdf)

175 Aysel Özakin, **Sessiz Bir Dayanışma**, e Yay., Ankara 1976, s.68-69.

176 O. Zeki Özturanlı, **Başakçılar**, Yeditepe Yay., İstanbul 1970, s.64.

dediler. Değilsin valla, değilsin. Kitabına uyduramadığından suçlu sayılırsın.”¹⁷⁷

II. SUÇ İŞLEMESİ İTİLMİŞ MAHKÛM

Suçunu kabul etmekten ziyade suçluluğunu kabul etmek çok zor bir erdemdir. Suç, kanunlar nezdinde değerlendirilecek ve ona göre cezası verilecek bir olgudur. Suçluluk ise tamamen kişinin vicdani tarafıyla ilgilidir. Suçun karşısında deliller neyse suçluluk için de bahaneler olur. Suç işlemiş kişi mahkûmdur fakat suça itilmişler halkın nezdinde kader mahkûmudur. Çoğunlukla da mahkûmlar kendisini bir kader mahkûmu olarak kabul eder. Öte yandan çoğu durumda kişiyi suça iten unsurların başında yine aynı toplum gelir. Mustafa Karaca'nın Köle romanında geçen şu sözler, toplumun kişiyi mahkûmiyete sürükleyen yönüne dikkat çeker.

“Sağlıksız toplumlarsa sevgisiz insan üreten bir fabrikadır, değerler burada tepetaklak olmuştur. Günaha, çirkinliğe, kötülüğe ödül vermek bir gelenek halini almıştır.”¹⁷⁸

“ Ana rahmi çürük bir kadın nasıl sağlıklı bir çocuk doğursun ki. İşte ben bu sağlıksız toplumun çocuğuyum. Sağlıksız olduğum için özgürlüğü seçme cesaretini kendimde bulamayarak günbegün köleliğe gömüldüm.”¹⁷⁹

Suçta itildiği iddiasındaki kişiler bunun sebebini genellikle toplum olarak gösterir. *Bazı öykülerde ise “kader kurbanı” olarak lanse edilen, günlük hayat kavgalarından dolayı suçlu duruma düşüp hapse giren kişiler anlatılır. Bu öykülerde siyasi bir nitelik olmamakla beraber, olayların arka planında toplumsal adaletsizlikler sezdirilmeye çalışılır. Yoksulluk, adaletsizlik, işsizlik ve eğitimsizlik gibi sebepler devletin ilgisizliğine bağlanır. Bu sebepler pek çok suçun işlenmesine zemin hazırlar.¹⁸⁰*

177 O. Zeki Özturanlı, **a.g.e.**, s.56.

178 Mustafa Karaca, **a.g.e.**, s.25.

179 Mustafa Karaca, **a.g.e.**, s. 251.

180 Şaban Sağlık, “Türk Öyküsünde Hapishane”, **Hece-Öykü**, Ekim-Kasım 2006, S.17, s.7.

Sır'da Çarşambalı İzzet, dışarı çıktığında öldürdüğü adamın oğlundan korkmaktadır. Çünkü onun gözünde İzzet, babasını öldürmüş bir katildir. Oysa öyle olmaz. Korktuğu oğulla ilk karşılaşmalarında karşı taraf için de bir kader mahkûmu kabul edildiğini öğrenecektir:

“Rahmetli babamın kanı helal olsun! Annem çok üzüldü, çok ağladı, hem onun için, hem de senin için. ... Rahmetli çok iyiydi, hoştu. Nur içinde yatsın... Ama deliydi, para delisiydi. Annemin o ihtiyar halinde yarım lira için babamdan dayak yediğini bilirim. Ak saçları yerlerde sürünürdü. ... Rahmetli çok kuvvetliydi. Sen bıçağına dua et... Yoksa şimdi onun yerinde sen... Senin yerinde de o...”181

Gerçi bu sözlerin daha sonra kendisine oynanacak bir intikam oyunu için söylendiğini öğrenecektir. Yine de İzzet, kendi penceresinden suça itilmiş bir mahkûmdur. Kendisine işin doğrusu sorulduğunda suça nasıl itildiğini, cinayeti niçin işlemek zorunda kaldığını şu sözlerle anlatacaktır:

“Altı ay para almadım ağabey. ... tek birkaç kuruşum biriksin, dünya evine girer girmez el kızına sıkıntı göstermiyelim diye... Senin haberin yoktur, söyleme paranı biriktirdiğimi diye tembih geçtiydi. Soğan ekmek, zeytin ekmek, helva ekmek.”182

İzzet, daha sonra nikâh zamanı geldiğinde ustada biriken parayı isteyecektir. Ne var ki usta hem parayı inkâr edecek hem de benim gibi namuslu bir adamı borçlu gösteriyorsun diye İzzet'i dövecektir.

“Yüzüm gözüm kana bulanmıştı. Bir taraftan yenimle siliyor, bir taraftan yalvarıyordum. Hırsı gitgide parlıyordu. Koştı, kapının sürgü demirini kaptı. Üstüme gelinceye kadar ayaktaydım. Sustalıya el attım. Ötesini biliyorsunuz...”183

Ayna'da Tapon Adem, Kız Mehmet Ali'nin başını eze eze öldürdüğünü anlatırken herhangi bir pişmanlık alameti göstermemiş olsa bile onun da kendince bahaneleri vardır. Hatta bu

181 İlhan Tarus, a.g.e., s.82.

182 İlhan Tarus, a.g.e., s.83.

183 İlhan Tarus, a.g.e., s.84-85.

bahane, sürgüne gönderilmesine sebep olacak adam yaralama suçunu işlediğinde de etkili olmuştur. Sürgün geldiği Edirne Cezaevi müdürüne idamlık olduğunu söylediğinde müdür, Tanrı'nın adaletinden umudun kesilmeyeceği tavsiyesinde bulunmak ister. Bunun üzerine Tapon Adem, bir anlamda kendisini suç işlemeye iten bahanenin zaten Tanrı olduğunu ima eder:

*“Hele onun adaletine ... hiç kulak astığım yok. Hangi işi adaletli? Kimini mala boğar, kimini açlıktan gebertir. Eğer adaletli olsaydı, bu kadar taponluğun hepsini bana mı verirdi? E, suratım böyle tapon olmayınca da elimi kana bulamaz, cana kıymazdım. Zaten bütün uğursuzluk aynada kendi suratımı gördükten sonra başladı. Anam bile doğurduktan sonra bana meme emzirmemiş.”*¹⁸⁴

İşin gerçeği Tapon Adem, kendi yüzünün düşmanıdır. Bu düşmanlığın acısını öldürdüğü Mehmet Ali'ye ve kırdığı aynalara yansıtır. Özellikle aynalara karşı düşmanlığı takıntı seviyesindedir. İlk kez anasının sandığından çıkardığı aynada kendi yüzüne bakar ve o aynayı kırar. Ardından köy kahvesindeki berber aynasını da aynı sebeple kıracaktır. Zaten onun Balıkesir'den Edirne'ye sürgününde de ayna rol oynayacaktır. Berber Hasan, aynasını kırdığı için Tapon Adem'le dalaşmaya kalkar. Tapon Adem de Berber Hasan'ı yaralar. Sürgün geldiği cezaevinde öldürüldüğünde gardiyanlar, yalınkat şiltesinin altında da bir ayna parçası bulacaklardır. Bununla birlikte yine müdüre anlattıklarından onun suça yönelmesinde çevrenin de etkisi olduğu anlaşılabilir. Özellikle annesinin sahiplenmemesi bunda oldukça etkili olur. Annesinin onu niçin emzirmedeği sorusuna şu sözlerle cevap verecektir:

*“Değiştirme diyerekten. Sözde şeytanlar onun doğurduğu kızanı çalıp yerine beni koyası imişler. Bizim kocakarı, kızanımı şeytanlar değiştirdi, diye diye keçileri kaçırap tumarhanede zıbarmış. Beni ineğe emzirtmişler, anladın mı?”*¹⁸⁵

Başakçılar'da ise Zülküf, çok farklı bir şekilde suça itilir. Suç, Hasan Darıcı'nın tarlasındaki ürünlerin başak maksadıyla toplanmasıdır. Zülküf ve anası bu suçu, kahvede Arabın oğlu

184 Mustafa Niyazi, **a.g.e.**, s.49.

185 Mustafa Niyazi, **a.g.e.**, s.49.

Yusuf Keçe'nin "*Gelin lan şu veledi zina fiydartmasına bi oyun edelim*"¹⁸⁶ lafıyla işlemişlerdir. Kahvedekiler, Hasan Darıcı'nın, tarlasındaki ürünlerin toplandığını isteyenin başak yapabileceğini söyleyerek Zülküf'ü kandırmışlardır. Aslında ortada bir suç yoktur. Sadece kandırılarak suça itilmiştir Zülküf ve anası. O nedenle Zülküf anasına "*Ne tasalanırsın be ana. Menderes'in sularında buğulsaydık eğer, daha mi iyi olurdu sankim. Üç beş ay yatır, çıkarız altarafı*"¹⁸⁷ diyerek teselli verir. Zaten anasının da kendisini suçlu hissetmediği için mahkûmiyete dair bir endişesi yoktur. Endişesini şu sözlerle anlatır:

*"Sana bana diyil, çöcükler yalnız kaldı, onlara acınırım daha çok"*¹⁸⁸

Altıparmak'da Altıparmak Mustafa, suça olmasa bile mahkûmiyete itildiğini başka gerekçelerle anlatır. Burada mahkûmun vicdani anlamda bir suçluluk hissi yoktur. Yakındığı, mahkûm oluşuyla ilgilidir. İşlediği onca suç karşısında tam manasıyla bahanelere sığınır. Bir anlamda dolandırıcılık, yankesicilik, manitacılık gibi işlediği suçları mazur göstermeye çalışır. Altıparmak Mustafa'nın mahkûmiyete itildiği iddiasına rağmen ortada mahrumiyet değil bahanecilik vardır:

*"Umum mapışanelere şamil olaraktan konuşuyorum abiciğim. Gezin, dolaşın. Göreceksiniz ki yüz tane mapışaneciden doksan beşi hep bizim gibi kitapsız gariban kalmış kişiler. Taş yapıların içine bizler gibi çam yarmaları doldurmuş beyler. ... Okumuşlar. Yontulmuşlar dışarıda kalmış, elleri kolları bağısız, özgür. Sanmayın ki biz daha fazla adam öldürürüz, yaralarız, hırsızlık ederiz, zina yaparız, sarhoş oluruz, yol keseriz, dolandırırız, ırza geçer, söver sayar, kumar oynarız... Değil, velinimet hakkı için değil be abiciğim. Bir yılda, yanlış ya da sırf para için atılan pıçaklar neticesi ameliyat masalarında can veren ihvanın sayısı, kasıtlı olmak suretiylen tabancayla ölenlerin sayısından anam avradım olsun ki daha fazladır. Ve de aptal müyeddisle hırsız müteyidin marifeti sonucu efendime sana söyleyim, çöken yapıların altında can verenlerin sayısı, pıçakla vurulanların sayısından fersah fersah ilerdedir."*¹⁸⁹

186 O. Zeki Özturanlı, **a.g.e.**, s.10.

187 O. Zeki Özturanlı, **a.g.e.**, s.14.

188 O. Zeki Özturanlı, **a.g.e.**, s.14.

189 O. Zeki Özturanlı, **a.g.e.**, s.58.

Bir Görüş Günü'nde de mahkûmların zihnindeki devlet algısı, Altıparmak Mustafa'nın sözleriyle örtüşür. Söz konusu hikâyede kadın mahkûmlar, cezaevine suçlu olanların değil arkası olmayanların düştüğü düşüncesindedir. Tabii burada devletten kasıt daha çok yönetimdeki hükümettir. Hükümet kademelerinde adamı olanlar, suç işlemiş olsalar bile bunun cezasını çekmekten kurtulurlar:

*“Hükümet esrarını kimseye kaptırmaz, adamını da mahkemeye düşürmez.”*¹⁹⁰

Suç olmasa bile mahkûmiyete itilme daha çok yaş küçüklerde görülür. Baba ya da abi veya bir başka yakın suçu işler. Cezadan korktuğu için suçu yaş küçük birinin üzerine atar. Böylece aslında suç işlememiş kişi, süresi az da olsa hüküm giymiş olur. Bu anlamda çocuk istismarının kapsamının daha geniş tutulması gerekmektedir. Çeribaşı Abdullah'la İdamlık İsmail'de İsmail, kumarda çivalı zar kullanan birini öldürdüğü için idamlıdır. Bu onu suçlu yapan nedendir. Fakat İsmail, işlediği bu suçtan yıllar önce mahkûmiyetlikle tanışmıştır. Fatsa'da anasına sataşan birini mavzerle vurduğu suçlamasıyla yedi yıl ceza almıştır. Erzincan zelzelesi sonrasında çıkarılan afa serbest kalsa da aslında, suçu işleyen kendisi değil babasıdır. Mahkûm öğretmene bu gerçeği *“Herifi pusuya düşürüp öldüren babamdı. Sonra, mavzeri atıverdi kucağıma. Yedi yıl verdiler.”*¹⁹¹ sözleriyle anlatacaktır. Çocuk yaşında istismar edilmesine idamın arifesinde olsa bile hala isyan etmiyor olması, babasına hak vermesi, cehaletin birey üzerindeki olumsuz tesirini gösterir mahiyettedir.

“Mübarek adam, nasıl da bilmiş hemen o yıl Erzincan'da zelzele olacağını da...

Afilan edileceğini...”

“Akıllı adammış baban!” dedi öğretmen, anlamlı bir gülüşle.

*“Öyle! Akıllı adamlar çok bu dünyada.”*¹⁹²

Gerçi İsmail'in cehaleti yanında saflığının onu idama götüren asıl suçta da etkisi vardır. Çünkü onu yakından tanıyan koğuş arkadaşlarının ortak kanaati, onun bir cinayet işleyemeyeceği yönündedir:

190 Sevgi Soysal, **Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu**, İletişim Yayınları, s.107.

191 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.23.

192 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.23.

*“Kandırmışlardır. Biz sana bakarız, sen birkaç yıl yat, nasıl olsa kurtarırız biz seni. Bizim çok yüksek tanıdıklarımız var, demişlerdir.”*193

Kişiyi suça itmede töre cinayetlerinin yeri büyüktür. Namus temizleme ya da yere dökülmüş kanı temizleme bahaneleriyle büyükler, daha küçük yaşlardan itibaren bir gün işlenecek olan suça kişiyi hazırlar. Namus cinayetleri, kan davalarına göre kısmi de olsa daha tepkiseldir. Dolayısıyla burada suçun işlenme yaşı daha büyüktür. Kan davalarında ise ilk suçu işleyenin yakalanması, cezaevine girmesi, cezasını çekmesi gibi uzun bir süre vardır. Bu sürede suça itilen kişi, gündün güne intikam hırsıyla büyütülecektir.

Töre cinayetlerinde kişiyi sadece ebeveynlerin veya yakınların değil toplumun yaklaşımının da suç işlemeye ittiğini belirtmekte yarar vardır. Toplum sosyolojisi, yanlışları da gelenekselleştirebilir. Evrensel anlamda ve hukuki düzlemde suç kabul edilen bir olgu, toplumsal sosyoloji de kabul görülebilir bir zorunluluk halini alır. Eğitimden ziyade geleneğe dayalı toplumlarda din en önemli toplumsal düzen ve denge mekanizması iken töre suçlarında günah kavramının ikinci planda kaldığı görülür. Bu anlamda toplumsal yaptırım, ilahi yaptırımın önüne geçer. Sebep her ne olursa olsun, yazık ki bunun cezasını daha küçük yaşlardan itibaren intikam ateşiyle beslenip büyütülen dünün çocukları çekecektir. 72. Koğuş'ta Ali Kaptan, yıllar sonra kendisine yüz elli lira para gönderdiğinde adını bile hatırlamakta güçlük çekeceği annesine bu nedenle sitemkârdır:

“Kaptan hala ıslak kirpikleri gerisindeki anasını düşünüyordu: yıllar önce, babasını kan gütme yüzünden rıhtım kahvesinde vurdukları günün gecesi kara haber tez ulaşmış, evi ciğerinden yakmıştı. Anası o zaman kırış kırış değildi. Gergin yüzü, iri kara gözleri vardı. Bu gözler günler, haftalar, aylar, yıllar geçtikçe sönukleşmiş, gergin yüz oluk oluk kırışmıştı. Kırışmıştı ama, bir gündün bir güne “Babanı öldürenleri unut, onları Allah’a havale et. Baban gibi seni de kaybetmek istemem. Beni bu yeryüzünde sahipsiz bırakma!” dememiş, tam tersi,

193 Afet Ilgaz, a.g.e., s.27.

“Babanın kanını yerde korsan sütüm haram olsun. Öte dünya’da iki elim ayakanda!” diye kıskırtmıştı.”194

Fakat daha önce de belirtildiği gibi suçu kabul etmekle suçluluğu kabul etmek arasında fark vardır. Suçunu kabul eden ne var ki suçluluk hissi olmayan kişinin bahaneleri muhakkak olacaktır. Hatta kimi durumda işlediği suçtan dolayı kendisiyle gurur duyan, diğer mahkûmlardan kendisini ayrıcalıklı gören mahkûmların olduğu da bir gerçektir. Nitekim Ali Kaptan, onu mahkûmiyete sürükleyen bir cürüm işlemeye teşvik ettiği için annesini suçluyor olsa bile aslında, bir insanı öldürmüş olmaktan pişman değildir. Onun vicdani bir sıkıntının değil özgürlüğünün kısıtlanmış olmasının pişmanlığını yaşar. Ve kendisini aynı hücreyi paylaştıkları adembabalardan üstün görürken o üstünlüğün nedenini cinayetten içeri girmiş olmakta bulur:

“Öteki koğuş arkadaşları gibi değildi o. Onlar her gün birkaç sefer çağrılırlar, sırasına göre dayak, küfür yer, enselerini kaşıyarak arsız arsız gülerlerdi. Ne olacak, iki paralık hırsızlardı alt tarafı. İçlerinde cami kurşunu, hatta tavuk çalanlar bile vardı. Kendisini kim, nasıl bir tutabilirdi onlarla? Kan gütmekten gelmişti o. Yıllar önce babasını liman kahvesinden çıkarken vuranların amca oğullarını vurmuş, yüzünü olsun tanımadığı babasının öcünü almıştı. Onu hiç kimse “iki paralık hırsızlarla bir tutamazdı!”195

III. SİYASİ MAHKÛMLAR

Cumhuriyet öncesi Türk edebiyatındaki hapisane öykülerinde pek siyasi bir içerik yoktur. Hatta kiminde hiçbir siyasi ize bile rastlanmaz. Bu dönem öyküleri özellikle hapisaneyi bir ceza çekme yeri olarak nitelendirir. İşlenen suçlar ise genelde “adi suçlar”dır. Ancak bu dönem öykülerinde, Cumhuriyet sonrasındaki siyasi içerikli hapisane öykülerindeki izlekler (yalnızlık, hayal, rüya, umut vs.) görülür.¹⁹⁶

194 Orhan Kemal, **72. Koğuş**, Cem Yay., İstanbul 1975 s.18.

195 Orhan Kemal, **a.g.e.**, s.9.

196 Şaban Sağlık, **a.g.e.**, s.69.

Toplumda, mahkûmun işlediği suçun suretine yansıdığı gibi bir inanış vardır. Katil yüzü, yüzüne katil sureti düşmüş, katil gibi bakış türünden benzetmeler hep bu inanışın tesiriyle ortaya çıkmıştır. Siyasi bir mahkûmun da toplum nezdinde belirleyici bazı özelliklere sahip olduğu söylenebilir. Nitekim Yarıda'da suçunu soran kıza Ali Muhsin, anlamazsın şeklinde cevap verecektir. Fakat kızın anladığını belirttiği sözler, aynı zamanda toplumun siyasi mahkûmlara ilişkin belirleyici özelliklerini açıklar niteliktedir.

“Ne katile, ne hırsıza benziyorsunuz. Kadın kısmıyla uğraşmadığınız halinizden belli; üstünüzde bir çekingenlik, bir toyluk var. ... Görür görmez dedim: “Bu çocuk olsa olsa siyasidir. Neden dedim? Bizim fabrikada da size benzer çocuklar vardı, ondan. Onları da aldılar götürdüler. ... Bir şey diyeyim mi? Siz onlara da benzemiyorsunuz. Sizin elleriniz ne mengene, ne keser sapı tutmuş. Benim elimden daha nazik.”197

Siyasi mahkûmlara toplumun geneli masum gözüyle bakmaktadır demek yanlış bir genelleme olur. İnsanların kutuplara ayrıldığı dönemlerde karşı tarafın en bayağı suçları işlemişlerden bile daha yüz kızartıcı kabul edildikleri olmuştur. Fikir özgürlüklerinin kısıtlandığı dönemlerde mizahi türde yazdığı hikâyeleri ile tanınan Aziz Nesin'in 1974 yılında ilk baskısı yapılan İnsanlar Uyanıyor hikâye kitabı ile aynı adı taşıyan hikâyesinde yer alan karakterde siyasi bir suçtan defalarca cezaevine girmiş birisidir. Cezaevinden son çıkışında *hele konu komşunun, ilk gördükleri bir yabancı yaratığa bakar gibi, süzerek kendisine bakmalarından, korkulu, meraklı gözlerden, düşman bakışlarından bıkmıştı.*¹⁹⁸ dedirttiği kişi kendini yalnız hissetmiş ve gözlerden uzak bir yerde ev tutmuştur. Ne var ki zamanla burada da kendisini bulan sivil polisler bir bir yaşadığı mahalleyi doldurmuş hatta oradaki alış veriş ortamını zenginleştirdikleri için halkın bu durumdan memnun olmasını sağlamışlardır. Bir tarafta mahalleye renk getiren bu eski mahkûma öbür tarafta iş kapıları sabıkası nedeni ile kapatılmıştır. Bu sebeple evinden taşınmayı düşününce ise komşularının onu bırakmak istemediklerini görmüş insanlar adına ve davası adına sevinmiştir. Ancak kısa sürede mahalleden taşınmasını istemeyenlerin gerçek niyetini anlamış ve umutları sönmüştür.

197 Mehmet Seyda, **Garnizonda Bir Olay**, Set Yay., İstanbul 1968 s.55.

198 Seyit Kemal Karaalioğlu, **Türk Hikâye Antolojisi**, İnkılâp ve Aka, İstanbul 1984, s.209.

Sevgi Soysal, tutukluluk günleri anılarını anlattığı Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu adlı eserinde, koğuşa getirilen Süslü Melahat isimindeki bir bar kadınının cezaevine girmekten çok sol görüşlü mahkûmların arasına konulmuş olmasından yakındığını onun “*Ah bu da mı başıma gelecekti? Ah kaderim! Ben ne yaptım daaa beni bu komünistler arasına attılaaar!*”199 sözleriyle aktarır. Altıparmak’ta, Altıparmak Mustafa da komünist olduğu için tutuklandığını öğrendiğinde buna benzer bir tepki verecektir.

Altıparmak Mustafa “*Dolandırıcılık, manitaçılık, tırnakçılık, üçkâğıtçılık ve de en ağırı yankesicilik...*”200 suçlarından hüküm giymiş; hükümlü olduğundan da “*İçinizde dolam dolam benim kadar dolanan bir başka biri yoktur beyler. Adana-Tarsus-Mersin derler ya. Söz ola harman ola. İlla da Sinop. ... Sonracıma efendime sana söyleyim, ne Ankara kaldı, ne Bursa. Kula-Ödemiş-Tire, hepsini gezdim merkez İzmir olmak üzere.*”201 gibi sözlerle övünerek anlatır. İşlediği onca suçtan herhangi bir pişmanlık hissetmez. Kendisini damgalı eşek gibi görür ve yine başka fırıldaklar çevirmenin yollarını arar. İşte Altıparmak Mustafa, ellerinde tomar tomar paralarla yakalandığı birgün, komünistlikten tutuklandığını öğrendiğinde yıkılır:

*“Dondu, kaskatı kaldı Altıparmak Mustafa. Hiçbir cevap veremedi. Her şeyi düşünürdü ama bir gün olaki böyle bir suçla yargılanacağını hiç aklından geçirmezdi. Ama olmuştu işte. Savcılık kanepesine çörelendi. Salonda dolaşan kimseyi görmez oldu. Geçmiş yıllarını, günlerini anımsadı. Oysa Altıparmak değil sözle, kafasındaki düşüncelerle bile geri dönmez, geleceği yaşardı hep. Şimdiye kadar hiçbir suç töhmeti onu bu denli yıkmamış, sarsmamıştı. İlk kez gözlerinden bir iki damla yaş damlamış sızmıştı yanaklarının üstünden.”*202

Altıparmak’ın bu şekilde devam eden karşılaştırmaları, kendisinin işlediği suçlar cihetinde birer bahane arz etse de, toplumsal bir eleştiri bakımından önemlidir. Yine dönemin sosyal yapısını gösteren bir ayna vazifesi görür. Suçu değerlendirmede kastın mı yoksa eylemden mağdur olanın mı dikkate alınması gerektiği üzerine güzel bir örnektir. Çünkü günümüzde de

199 Sevgi Soysal, **Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu**, İletişim Yayınları, s.49.

200 O. Zeki Özturanlı, **Başakçılar**, Yeditepe Yay., İstanbul 1970, s.64.

201 O. Zeki Özturanlı, **a.g.e.**, s.57-58.

202 O. Zeki Özturanlı, **a.g.e.**, s.61-62.

trafik kazaları sonucu onlarca kişinin yaralanmasına, ölmesine sebebiyet vermiş kusurlu sürücüler kısa süreli cezalar alarak kurtulurken çok daha kapsamlı suçlarda uzun süreli cezalar verilebilmektedir.

Siyasi mahkûma farklı yaklaşım tarzı, tüm dönemlerde mevcuttur demek yanlış olur. Düşünce suçu nedeniyle tutuklanmış olanların diğer suçlardan hüküm giymişlerden farklı değerlendirilmesi ve daha tehlikeli mahkûmlar olarak değerlendirilmesi yetmişli yıllarda toplumda görülen kutuplaşmanın eseridir. Mahkûmlar arasındaki bu ayrışmada cezaevi yönetimlerinin sergiledikleri tavrın etkisi büyüktür. Daha önceki dönemlerde siyasi-adli mahkûm ayrımı yoktur. Dolayısıyla siyasi suçtan hüküm giymiş olanlar hem diğer mahkûmlarca saygı görmüşler hem de diğerleri üzerinde eğitici bir görev üstlenmişlerdir. Tabii korkuyla karşılandıkları durumlar da olmuştur. Esir Şehrin Mahpusu'nda hırsızlıktan içeri girdiği sanılan Kamil Beyin düşünce suçlusu olduğu öğrenildiğinde ona, yarı korkuyla karışık bir tavır sergilenmiştir. Çeribaşı Abdullah'la İdamlık İsmail'de seri hikâyelerin tamamında öğretmen, ortak karakterdir. Öğretmen; yankesicisinden katiline değişik suçluların kaldığı ortamda her zaman için saygı görmüş ve eğitici bir rol üstlenmiştir. Hatta İsmail, öğretmenin hapisaneyeye ilk geldiğinde koğuş yerine hücreye konulması karşısında sormadan edemez:

*“Biz adam öldürdük, iki tane leş çıkardık, koğuştta yatıyoruz. Sen ne yaptın ki abi, seni bu deliğe tıktılar?”*²⁰³

Aldığı kitap mitap işte şeklindeki cevap üzerine *“Ne kitabı bu böyle abi! Adam öldürmüş kadar?”*²⁰⁴ derken de aslında kendi halince düşüncenin suç olarak kabul edilmesine tepki gösterir. Fakat burada dikkat edilmesi gereken husus, olayın geçtiği dönemdir. Çeribaşı Abdullah'la İdamlık İsmail'de seri hikâyeler, II. Dünya Savaşı yıllarında Sultanahmet Askeri Cezaevinde geçmektedir. Henüz soğuk savaş yıllarının getirdiği kutuplaşmalar başlamamıştır. Farklı hikâyelerin farklı dönemlere ait mahkûm tepkilerinden yola çıkarak siyasi mahkûmlarla diğer mahkûmların bir arada tutulmalarının olumlu sonuçlar verebileceği tezi savunulabilir. Çünkü yüz kızartıcı suçlar işlemiş mahkûmlar kadar siyasi mahkûmlar açısından da cezaevi ortamı eğitici bir rol üstlenecektir. Nitekim aynı dönemde Kemal Tahir, Orhan Kemal, Nazım

203 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.7-8.

204 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.9.

Hikmet gibi isimler de cezaevindedirler. Ve tüm bu isimler için yapılmış eleştirilere bakıldığında hemen hepsinin edebi anlayışının şekillenmesinde cezaevinde kalmış olmalarının büyük etkisinin olduğu görülür. Kemal Tahir, Anadolu'yu ve Anadolu insanı oraya gidip görerek değil cezaevinde tanımıştır. Yazdığı toplumsal gerçekçi eserlerdeki gerçekçi tiplerin temelinde de cezaevinde hikâyelerini dinlediği, gözlemlediği diğer mahkûmlar vardır. Orhan Kemal, yazarlığı bizzat cezaevinde Nazım Hikmet'ten öğrenmiştir. Kerim Korcan'a Tatar Ramazan hikâyesini yazdıran, belki de Tatar Ramazan'la aynı koşullarda yatmış olmasıdır. Memleketimden İnsan Manzaraları bir anlamda o dönem hapishanelerindeki mahkûm manzaralarıdır da. Söz konusu kitap Kurtuluş Savaşı sonrası Türkiye'sinin suç ve suçlu profilini vermesi açısından kaynaklık da teşkil eder.

Siyasi ve adli tutukluların birlikte kaldıkları koşullarda bir çatışmanın yaşanması muhtemeldir. Fakat çatışmaların neticesi, uzlaşmaları beraberinde getirecektir. Karşı tarafı anlama ve ona hak verme cihetinde olmasa bile, ortak menfaatleri koruma adına birlikte hareket edilebilir. Ya da karşı taraf, yeri geldiğinde korunabilir.

Arabın Yalellisi'nde gecenin geç bir saati radyoda haber dinlemeye çalışan siyasi mahkûmlarla radyonun sesinden rahatsız olmuşların çatışması anlatılır. Almanların Türkiye'ye girmesi durumunda kurşuna dizilecekleri düşüncesindeki antifaşist tutuklular, Almanların geri çekilmeye başlamasıyla on üç numaralı koğuşta altı yedi aydın kişinin kurtuluşlarının küçük sevincini taşımaktadırlar.

“Yüzleri, coşkulu bir durumun bütün yansımalarını taşıyordu. Haberin en alıcı, en önemli cümlelerini dinlerken birbirlerine bakıyor, gülümsüyorlardı. Tehlike Türk topraklarından uzaklaştığı gibi insanlığı da, bilinmiyen bir süre için rahat bırakmış görünüyordu. Artık “üstün insan”lar değil, insanlar yaşayacaklardı yeryüzünün güneşinde ve toprağında. İnsanlar çalışacak, kazanacak, beslenecek ve çoğalacaklardı. Kendi yurtlarında, kendi evlerinde, kendi bahçelerinde. Bu umutların gücüyle beslenen gülümsemeler çoğalıyor, coşkular büyüyordu.”205

205 Afet Ilgaz, a.g.e., s.35-36.

Radyodan gelen ses, siyasilerde bu duyguları canlandırmaktadır. Oysa ki diğer mahkûmlar için o ses, onları uykularından etmek dışında hiçbir anlam ifade etmemektedir. Özellikle, karmanyolacılıktan* yatan Urfalı Şükrü, siyasilerden bambaşka bir istikamettedir:

“... Urfalı Şükrü, gelecek yıllardaki uykuların daha dingin, daha hak edilmiş ve daha güzel olabileceğinden habersiz, incecik yatağında ve pireli battaniyesinin altında dönüp duruyor, ayakları serinlesin diye battaniyeyi tekmeliyerek bacaklarının arasına alıyor, gerçek, rahat bir uykunun ne olduğunu bilmek istememekte direnircesine, radyo başındakilere öfkeli bakışlar atıyor, sonra yatağından doğrularak bağıırıyordu:

*“Ulan şimdi nöbetçiye haber verip hepinizi duman ettireceğim.”*²⁰⁶

Bununla birlikte, aralarındaki çatışma idarece duyulup yüzbaşı koğuşa geldiğinde Urfalı Şükrü, yalan söyleyerek siyasileri kurtaracaktır. Yani kişisel rahatın bozulmasıyla başlayan çatışma, koğuşun huzurunun bozulması söz konusu olduğunda yardımlaşmayla son bulacaktır. Siyasi-adli mahkûmların bir arada tutuldukları dönem için (1940’lı yıllar) mahkûmlar arasında tam bir eşitlik halinin olduğunu söylemek zordur. Maalesef ki söz konusu dönemde çok farklı bir ayırım yapılmıştır. Maddi durumu iyi olan, toplumda statü sahibi veya büyük vurgun yapmış olanlar adına “Beyler koğuşu” denilen özel koğuşlarda tutulmuştur. Beyler Koğuşundaki Hulusi Bey’de, üst kattaki Beyler Koğuşunda yatanlarla alt kattakiler arasındaki olaylar anlatılır. Hulusi Bey *“Askeriyenin büyük deposundaki giyecek ve yiyecekleri, içerden sağladığı küçüklü büyüklü bir sürü adama çaldırılmış, bu malları gene askere satmıştı.”*²⁰⁷ cezaevi yönetimi de burada kalanları destekler mahiyettedir. Nitekim alt koğuştan Hulusi Beyin falına bakması için gönderilen Bayram, yüzbaşidan, karamsar şeyler söylememesi konusunda uyarılacaktır. Yine Nurettin Şadan Bey’de *“Fotoğrafçının verdiği bilgiler arasında Nurettin Şadan beyi asıl ilgilendiren, “bazı siyasi hükümlülerin revirde yatıp kalkmaları” oldu.”*²⁰⁸ ifadesinden de anlaşılacağı üzere, kimi durumlarda siyasi mahkûmların da ayrıcalıklı tutuldukları olmuştur.

* Şehir içinde ıssız yolda ölümle tehdit edilerek yapılan soygun için kullanılan İtalyanca kökenli bir ifadedir.

206 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.36.

207 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.51.

208 Orhan Kemal, **Grev**, Bilgi yayınevi, İstanbul 1975, s.25.

Hapishanede ceza süresinin başlaması tutuklanma, sorgulama gibi aşamalardan sonradır. Görülen mahkemelerde davanın seyri devam edecektir ne var ki ilk sorgu bitmiştir. Ne var ki bu durum siyasi mahkûmlar için geçerli değildir. Siyasi mahkûmlarda tutukluluk süresi ağır işkenceler eşliğinde daha uzun sürecektir. Üstelik sadece kendileri değil geride bıraktıkları aileleri de bu kovuşturmadan, sorgulamadan nasiplerini alacaklardır.

Kurt'ta İsa, altmış beş gün boyunca ağır işkencelere maruz kalırken karısı da dışarıda sorgulamadan geçmiştir. Karısı bu süreci şu sözlerle anlatır:

“Çok sordular. Kimler gelirmiş evimize? Toplantı ne yapılır mıymış? Ben de ‘ne toplantısı yapılacak evimizde’ dedim, ‘düğün salonu mu burası; kuş gözü kadar evde toplantı mı yapılırmış hiç,’ dedim. İyi demiş miyim İsa? Fabrikadaki işçilerin kafasını bozan senmişsin. Eve getirmişsin onları, sendikanın bütün gizli toplantılarını bizim evde yaparmışsın. Ha bir de dediler ki, ‘kocan son zamanlarda bol para harcar mıydı?’ dediler. Daha böyle yığınla soru sordular. Doğru söylemezsem kötü ederlermiş. Basılı birtakım kitapların varmış sözde, onları gizlediğin yeri göstermezsem-.”209

Kimi durumlarda siyasi mahkûmların da suçluluk duygusu hissettikleri olur. Sorgulama sırasında yapılan işkenceler dayanamayarak itirafta bulunmanın ve dava arkadaşlarının muhbiri pozisyonuna düşmenin ezikliğini yaşarlar. Bu ezikliğin vicdani bir ciheti olduğu kadar yine siyasi suçlarla cezaevine girmiş diğer mahkûmların tavrı da önemli bir etkidir. Yine dışarıda kalanların onu, davası uğruna cezaevine girmiş birisi olarak değil de davasını satmış bir alçak kabul ettikleri gerçeği ve endişesi de bu suçluluk duygusunu körükler.

Köşeler’de Altıncı mahkûmiyet süresince bu durumun sıkıntılarını yaşar. Tahliye sürecinde bile sevinemez. Dışarıya çıktığında eski arkadaşlarının onu bir muhbir olarak göreceklarını ve bu nedenle yalnız bırakacaklarını bilir. Zaten mahkûmiyet süresince aynı koğuşu paylaştığı mahkûmların tavırları da bu yöndedir. Dışarıya çıktığında bulmayı tasarladığı Rasim’in adresini veren Samim’e teşekkür bile etmemesinde bu gerçeklik acı bir şekilde sergilenir.

209 Erdal Öz, a.g.e., s.41.

*“Teşekkür etmedi. Çünkü Samim’in teşekkür beklemediğini biliyordu. Adam yerine konmayanın teşekkürü mü dinlenir. Adamlığın, arkadaşlığın üstünden sünger geçilmişti bir kere. Hatta dönekliğinin bile sözüne düşmemişlerdi. Yüzüne bakmıyorlar, ona adıyla seslenmiyorlardı. Selam sabahı kesmişlerdi. Aralarında yokmuş, bu adda biri yaşamıyormuş gibi... Dövsünlerdi, en ele alınmayacak işlerini gördürsünlerdi, ölümüne bir serüvene sürsünlerdi de böyle davranmasalardı. Bu ceza pek yaman geldi.”*210

Köşeler’de ihbarcılık, ihbar edenin penceresinden anlatılır. Öte yandan işin içinde bir de ihbar edilen vardır. Onun penceresinde durum, daha acıdır. Çünkü ihanete uğramanın acısını ve mahkûm olmanın sıkıntılarını bir arada yaşamaktadır. İhanetin Resmi’nde Vedat, bir gece yarısı uyanır ve eski günleri düşünür. Düşüncesi Süha ve Meral üzerinde odaklanır. Meral, kendisi gibi tutukludur. Süha ise evlidir. İkili arasında bir müddet devam etmiş birlikteliğin niçin sona erdiğini hissetmeye başlamışken aynı zamanda Süha’nın ihanetini de hisseder. *“Meral tutuklandığında Süha bir generalin kızıyla evleniyordu.”* 211cümlesi, Vedat’ın aklından geçen tüm ‘niçin’lerin cevabını verecektir.

IV. İDAMLIKLAR

İşlediği suç ve bu suça yönelik vicdani yaklaşımın dışında, aldığı cezaya göre bir başka mahkûm tipi idamlıklardır. Biz Yargılılar’da *“Yasalarımızda ölüm cezası yok. Hiç bir yargıç, hiçbir vatandaşı doğrudan doğruya ölüm cezasına çarptıramaz. Yalnız belirli süreler için, bulunduğu yerden uzakta, ülkenin ta öbür ucunda, özgürlüğünün kısıtlanacağı bir ödeve atayabilir.”*212 denilse de çeşitli dönemlerde hem bu ceza verilmiş hem de uygulanmıştır. Sadece mahkûmun kendisini değil dışarıda bıraktığı yakınlarını da derinden etkileyen idam cezası, tek başına bir ceza olarak suçun ve suça dair hissedilen vicdani duyguların üstüne çıkar. Bir anlamda toplum da idamlık bir mahkûmun tarafında yer alır. Elbette duygusal bir taraflılıktır bu. Kanayan’da oğlu idam cezası almış bir baba; idam cezasının verildiği anı ömründen bir on yılın gitmesi olarak anlatır:

210 Metin İlkin, **Konuşmak**, Yeditepe Yay., 1966-İstanbul, s.6.

211 Aysel Özakin, **a.g.e.**, s. 64.

212 Adnan Özyalçiner, **a.g.e.**, s.175.

“Aylarca taşındık durduk mahkeme salonlarına. İsimden ayrıldım. Mide kanaması geçirdim. Hanımın saçları süt gibi oldu. Karar verildiği gün çıldıracaktık. Yargıçlar kararı okuduktan sonra kalemlerini kırdılar. Yandık. Kavrulduk. Öldük öldük dirildik. Görüşme gününe daha üç gün vardı. O üç gün bizim evden yüzlerce ölü çıktı sanki. İçimiz yangın yerine döndü. Bir on yılın da orada gitti işte.”²¹³

Görüşme günü geldiğinde oraya anneye göre sanki ölüleri gitmiştir. Ve asıl teselliye ihtiyacı olan mahkûm, anne ve babasını idamın müebbede çevrilebileceğini söyleyerek teskin etmeye çalışmıştır. Nitekim öyle olur. Anne, sanki sokak kapısından eve girer gibi girdiği yerde oğlunun ömür boyunca kalacak olmasına sevinir:

“Dediği çıktı yavrumun, Allah korudu onu. Karar bozuldu. Kurbanlar kestim. Kurban olduğum Allah onu yeniden bağışladı bize. Ölümlerden döndü çocuğum, hep birlikte ölümlerden döndük. Yıllarca yatacak şimdi. Buna da şükür. Genç daha. Yirmi bir yaşında. İki yıl önce, o ılık nisan akşamı bizleri bırakıp gittiğinde on dokuzundaydı.”²¹⁴

İdam cezası almış ya da idam cezası bekleyen mahkûmların disiplini cezaevi yönetimi açısından da sıkıntılıdır. Çünkü mahkûmun artık kaybedecek bir şeyi kalmamıştır. Bazen kaybedecek bir şeyinin olmamasının verdiği cesaretle bazen de korkusu veya umudu olsa bile bu durumu kullanarak hem yönetime, hem de diğer mahkûmlara zorluklar çıkarır. Ayna’da sürgün gelmiş Tapon Adem’e gözdağı vermek isteyen müdürün gayretleri o sebeple çok da amacına ulaşmaz.

“Cezan ne kadar?”

“İp!” dedi ve eliyle boğazını gösterdi, kötü kötü gülüyordu.

“Karar yargıtayda. Helbet sallandıracaklar bizi günün birinde, sen işin olacağına bak, bey!”

“Belki karar bozulur, af çıkar.”

213 Erdal Öz, a.g.e., s.116.

214 Erdal Öz, a.g.e., s.117.

*“Kitap Tapon Adem için af yazmıyor. İşin ucunda taammüt var. Daha önce karar dört kere bozuldu da ne oldu? Balıkesir 450 den bastı hepsine ölüm cezasını, yeniden.”*215

Çeribaşı Abdullah’la İdamlık İsmail’de idama mahkûm İsmail ise bambaşka bir ruh haliyle kabullenmiştir idamlığı. Gerçekte, ona isnat edilen ve bu nedenle onu ipe götüren suçları işlememiştir. Koğuştta sergilediği tavırlarla da hem her şeyini kaybetmiş bir idam mahkûmu gibi davranmaz hem de adam öldürmüş birine benzemez. Bununla birlikte idam edilmeden önceki geceler yalnız başına hücrede kaldığı anlarda tam bir teslimiyet hali sergiler:

*“Suçlu oluşuna o kadar alışmıştı ki İsmail, anasına sataşan adamı da, daha sonrakini de öldürmemiş bile olsa, bu suçları yüklendiği için asılması gerektiğini kabullenmiş görünüyordu.”*216

Elmas’ta idam cezası almış Elmas, bütünüyle kabullenmiştir idamı. İsmail’in aksine suç da işlemiştir. Tüm o suçlara idam cezasının verilmesi muhakkaktır. Diğerleri onu teskin etmeye, onu umutlandırmaya çalışsa da o, gerçeğin farkındadır. Hatta, bir anlamda, kendisini teskin etmeye çalışanları bu kabullenişe o teskin eder.

*“Aldırmayın be ağabeyler” derdi, bana kederli yüzünü çevirerek, “ceza sefamız, sehpa dersin salıncağımız. Bir Elmas’çıkla bu dünyada ne artar ne eksilir? Can dediğin bir soluktur o da kesilir, bir varmış bir yokmuş olur biter.”*217

V. KADIN MAHKÛMLAR

Cinsiyet ve suç arasındaki ilişki bağı incelendiğinde genelde bütün toplumlarda kadınların suç işleme oranlarının erkeklerden daha düşük olduğu görülmektedir. Fakat kadın suçluluğu olgusu ve kadın suç oranları ülkeler arasında farklılıklar göstermektedir. Çünkü kadın suçluluğu olgusu ve kadınların suç işleme oranı, ülkelerin sosyo ekonomik ve kültürel yapısındaki farklılıklara göre şekillenmektedir. Bu konuda belirleyici olan unsur ise, kadınların

215 Mustafa Niyazi, **Mavi Bluzlu Kadın**, Yeditepe Yay., İstanbul 1968, s.48-49.

216 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.28.

217 Kerim Korcan, **a.g.e.**, s.35.

bu sosyo-ekonomik ve kültürel yapı içindeki konumlarının işledikleri suç oranlarını ve suç türlerini ne ölçüde etkilediğidir. Bu durum Türkiye örneği için de geçerli olmaktadır. Özellikle Türkiye’de 1980’lerden sonra yaşanan hızlı ekonomik değişim ve kentleşme olgusu ile birlikte, kadının aile içindeki konumu büyük ölçüde değişime uğramış ve sonuç olarak bu durum kadının aile ve toplumsal rollerine ilişkin yeni sorunlar ortaya çıkarmıştır.²¹⁸

Kanun nezdinde bir mahkûmun cinsiyetinden ziyade yaşı önemlidir. Henüz on sekiz yaşını doldurmamış hükümlüler çocuk kabul edilirken bu yaş üzeri kadın ya da erkek olsun yetişkindir. Doğal olarak aynı suçta kadın ya da erkek olsun kişiye uygulanan muamele aynıdır. Eşler arası şiddet sonucu oluşmuş suçlarda fiziki özelliklerden dolayı kadına pozitif ayrımcılık uygulanması bir noktaya kadar kabul edilebilir olsa da genel olarak ceza boyutunda cinsiyette değil suçun niteliğine bakılması zaten hukukun adaletinden beklenilendir. Toplum ise daha farklı bir tavır sergiler. Bazı suçlarda nitelikten ziyade cinsiyete bakar. Örneğin zina isnatlarında kadın doğrudan namussuzlukla damgalanırken erkek, çapkın olarak kabul edilir. Kadın söz konusu eylem sonucunu kimi durumlarda hayatıyla öderken erkeğin, aldattığı eşi tarafından bile affedildiği olur. O halde hukukun yaptırımının toplumsal baskının üzerine çıkarılması bireylerin aynı fiilden benzer yaptırımlara uğraması için temel eğitim politikalarından birisi olmak durumundadır.

Genel anlamda hikâyelerde mahkûm realitesini inceleyen bir çalışmada kadın mahkûmların ayrı bir başlık altında incelenmesi bilimsel tarafsızlığa aykırı gözükebilir. Çünkü doğru olan, inceleme başlıkları içerisinde cinsiyet farkı gözetmeksizin mahkûmların bir arada değerlendirilmesidir. Fakat bu realitenin kaynak ve hareket noktasını oluşturan hikâyelere bakıldığında kadın mahkûmları ele alan hikâyelerin azlığı münasebetiyle ve incelenen alt başlıklarda yeri geldiğinde kadın mahkûmlara da değinilmesi kaydıyla böyle bir ayrı başlığın kabul görülebileceği kanaatindeyiz.

Hikâyelerde kadın mahkûmların az geçmesinin elbet birçok sebebi vardır ne var ki bu sebeplerin en başında daha çok erkek yazarların cezaevi hikâyesi yazmış olması gelir. Erkek yazarların daha çok cezaevinde kalmış olması da bu durumun geçerli bahanesidir. Kadın yazarlardan Afet Ilgaz, Çeribaşı Abdullah’la İdamlık İsmail’de on tane cezaevi hikâyesi

218Serdar Terzi, **Kadın Suçluluğu ve Kahramanmaraş Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı, Temmuz 2007, s. 28-29.

yazmış olsa bile bu hikâye kahramanlarından hiçbiri kadın değildir. Öte yandan bu hikâyelerde kullanılan dil, mekân tasvirleri, olayların gelişimi; yazarın da mekânı paylaşmış olduğu izlenimini uyandırır. Ilgaz, kendisiyle yapılan bir röportajda hikâyelerdeki olayları eşi Rıfat Ilgaz'ın kendisine anlattığını, kendisinin de yazdığını söylemiştir. Böylelikle bu gerçekçiliğin kaynağının bizzat olayların geçtiği yıllarda söz konusu cezaevinde kalmış olan Rıfat Ilgaz'dan kaynaklandığı anlaşılabilir. Doğal olarak Afet Ilgaz'ın kadın mahkûmları anlatmamış olmasının bir açıklaması vardır.

Bir diğer önemli sebep de zaten kadın mahkûm sayısı oranının erkek mahkûm mahkûmlara göre azlığıdır. Örneğin 31.7.2002 tarihi itibariyle tüm cezaevlerinde yetişkin erkek ve kadın hükümlü-tutuklu nüfusu 54.272'dir.219 Kadınlar bu nüfusun ancak % 4'ünü oluşturmaktadır. Ki bu % 4 içerisinde çocuk cezaevi nüfusu da eklidir. Doğal olarak bu oran ceza infaz kurumlarında kadın cezaevlerinin sayısını da düşürecektir. Ülkemizde 504 ceza infaz kurumu ve tutukevi bulunmaktadır.* Bunlardan 38'i açık cezaevi,3'ü çocuk ıslahevi, biri çocuk cezaevi, biri kadın cezaevi, biri kadın ve çocuk cezaevi, diğer 478'i ise kapalı cezaevidir.220 Tüm bu bilgiler ışığında, zaten kadın mahkûm sayısı az olduğu için cezaevi hikâyelerinde kadın mahkûmlara çok az değinilmiş olması açıklanabilir.

Kendisi de cezaevine girmiş ve buradaki anılarını Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu adlı eserinde yayımlamış Sevgi Soysal, kadın mahkûmları en güzel anlatan yazarlarımızdandır. Onun, Barış Adli Çocuk isimli kitabındaki cezaevi hikâyelerinden hareketle kadın mahkûmların genel özelliklerini şu şekilde belirleyebiliriz:

1-Kadınlar genel olarak suça itilmiş bireylerdir. Çünkü birçoğunun kocaları da suç işlemişlerdir ve hatta cezaevinde olanlar bile vardır.

2-Yine çoğunun eğitimsiz oldukları, okuma yazma bilmedikleri görülür.

3-Kadınları hüküm giymeye iten suçların başında cinayet gelir. Öldürülen ya kocadır ya da sevgilidir. (Sevgili kavramından kasıt “dost”tur.)

219 İlkay Savcı, “Cezaevi İşyurtları”, **Hapishane Kitabı**, Kitabevi, İst. 2005, s.235.

* Burada verilen sayısal veriler, alıntının yapıldığı kaynağın yayınlandığı Mart 2005 tarihi itibariyledir.

220 Kenan İpek, “Ceza ve Tevkifevleri”, **Hapishane Kitabı**, , Kitabevi, İst.2005, s.222.

4-Bu hikâyelerden hareketle kadın mahkûmların daha çok Çingene, Kürt gibi etnik yapılardan olduğu söylenebilir.

5-Kadın mahkûmlarda yaşanan en büyük sıkıntı onların aynı zamanda anne olmalarıdır. Çünkü küçük yaşlardaki çocuklarını da yanlarında bulundurmaları gerektiğinden hem onların sorumluluklarını üstlenmek zorundadırlar, hem de hiçbir suçu olmayan çocuğa aynı cezayı çektirmenin vicdani sıkıntısını yaşamaktadırlar. En büyük sorun da cezaevindeki çocuğun iâşesidir. Tayın, mahkûmlara göredir ve çocuğa tayın çıkmaz. Bu da çocuklu mahkûmların kavga sebeplerindedir.

“Ekmek tayınları mahkûmlara göre olduğundan çocuklu kadınlar birbirlerinin tayınını çalarlardı hep. Ekmeksiz kalan Güllü bağırıyordu avlunun ortasında: Ekmeğimi istirem!”²²¹

6-Toplum nezdinde işlenen suçun niteliğine bakılmaksızın namussuzlukla damgalanmanın ağırlığını da taşımak zorundadırlar. Bir Görüş Günü’nde avluda toplanmış kadın mahkûmlara dışarıdan taş atılır. Gerçi kadınların bu durumdan çok da şikâyeti yoktur. Hatta işin biraz eğlencesindedirler. Taşlama olayını gerçekleştirenler mahallenin çocukları olsa bile burada yapılan tespit, toplum sosyolojisinin kadın mahkûmlar karşısında sergilediği tavrı göstermesi bakımından önemlidir:

“Ansızın yağmaya başladı taşlar. Kimse şaşırmadı. Karıların hepsi, mahalle çocuklarının avluyu taşlamalarına alışık. Çevredeki erkek çocuklar, her görüş gününde karılar koğuşunun avlusunu taşa tutarak erkeklik gösterisine çıkarlar. Dışarıdaki erkeklerden hiçbiri, ne içerde karısı, dostu, bacısı olanlar, ne de içerdeki kadınlara bekçilik etmekle görevlendirilmiş jandarmalar engellemez bu saldırıyı. Kimi seyreder, kimi de damlara çıkıp taş yağdıran çocukları azdırır. Atılmasına hep birlikte karar verdikleri taşlarla erkek neymiş gösterir, içerdeki orospulara!”²²²

221 Sevgi Soysal, **Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu**, İletişim Yayınları, s.97.

222 Sevgi Soysal, **a.g.e.**, s.105.

VI. DİĞERLERİ (EĞİTİMLİ MAKÛM-ADEMABABALAR-HATIRLILAR)

Aslında mahkûm tiplerini belirlerken farklı ayrımlardan da yararlanılabilir. Maddi durumuna göre, toplumsal statüsüne göre, eğitim durumuna göre yapılacak ayrımlar için de metinlerde uygun örnekler bulunmaktadır.

Eğitimli Mahkûm:

Tanıklar'da öğretmen, onbaşıya “ulan” dediği için başçavuşun karşısına çıkarıldığında tanık olarak getirilmiş mahkûmlardan ve aynı koğuştan paylaştığı diğerlerinden yola çıkarak mahkûmları eğitim durumlarına göre ayıracaktır. Dahası sadece okumuş-okumamış mahkûm ayrımının ötesine giderek Türk aydını ile Türk halkı arasındaki uçurumun nedenlerini de tanıklık için bekleyen o mahkûmların yüzlerinde görecektir:

“Onunla konuşacakmış gibi bakıyorlar ama konuşmuyorlardı. Hatta görmezlikten geliyorlar, gözgöze geldiler mi bakışlarını çekiveriyorlardı. Bu, biraz, okumuş adama okumamış halk çocuklarının duyduğu korku, uzaklık, yabancılık biraz da saygı ve çekingenlikti. ... Türk aydınıyla okumamış, eğitim, kitap, öğretmen yüzü görmemiş türk halkı arasında yüzyıllarca sürmüş uzaklığın, kapatılmamış aralığın, derinliğin, uçurumların bir sonucu. İki yan da birbirinden korkar, birbirinden kötülük bekler, birbirleri için denmiş kötü sözlere inanır, birbirine yaklaşmayı da dener, yaklaşır, ama bir yerde bir yanlışlık olur, tekrar uzaklıklar büyür, derinlikler çoğalır.”223

Sanki Nurettin Şadan Bey'de eğitimli kabul edilen mahkûmun tavrı, halkın aydına uzak durmasının bir göstergesidir. Çünkü tahsilini Almanya'da yapmış olduğunu daha ilk gelişinde bildiren ve bu yönüyle ayrıcalık isteyen Nurettin Şadan Bey, birlikte kaldığı mahkûmlar hakkında söyledikleriyle bir anlamda yanlış aydın tiplerinin sıradan halkı küçümsemesinden

223 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.68-69.

böyle bir uzaklığın doğduğu fikri ileri sürülebilir. Edebi bir metinden yapılmış da olsa aşağıdaki alıntı, geçmiş yıllarda Türkiye gündeminde yer almış “Benim oyumla dağdaki çobanın oyunu bir mi?”* tartışması düşünüldüğünde, bu anlamda ülkemiz açısından çok da bir şeyin değişmediğinin göstergesi olduğu kanaatindeyiz.

—*Beyler –dedi-, ben tahsilimi Almanya’da ikmal etmiş bir hukuk doktoruyum! Geldiğim hapishanede bilhassa şu şayanı esef manzaraya şahit oldum ki, halk, yani aşağı tabaka, politika, hem de yüksek politikayla meşgul oluyor. Tasavvur buyurun, halk ve yüksek politika! Bakkal, çakkal, fırıncı, garson, kundura boyacısı şu bu ve yüksek politika! Bu cühela güruhu, ahvali hazıra ve bilhassa müstakbele hakkında mütalaalar beyan ediyor, sizi de bütün bilgi, görgü ve bilhassa geniş teşebbü hususiyetlerinize rağmen, kendisiyle aynı seviyede görerek, kendi fikirleriyle hemfikir kılmaya çalışıyor.*²²⁴

Çay’da Meydancı Ahmet’in siyasi tutuklu Remzi hakkında düşündükleri, mahkûmların gözünde Remzi’nin Tanıklar’daki öğretmenden çok da farklı olmadığını gösterir. Doğru şeyler anlatan, güzel şeyler anlatan, kimseye yukardan bakmayan bir kişiliğe sahip Remzi’ye, cezaevine ilk geldiğinde aslında çok da iyi şeyler söylenmemiştir. Onun yine de kimseye kötülüğü dokunmamış, diğerlerine daima gülümseyerek bakmıştır. Hele ki bir de herkesle aynı sofraya oturması, iş görmesi, diğerlerinin anlattıklarını dinlemesi, dertlerine çözüm bulmaya çalışmasıyla kendini iyice sevdirmiştir. Oysaki tüm bunlar okumuş birinden beklenmeyecek özelliklerdir. İşte bu nedenle Meydancı Ahmet’in onun hakkında vereceği şu kanaat yine, aydın kesimle halk arasındaki uzaklığı teşhir etmesi bakımından önemlidir:

“Okumuş yazmış ama hiç bize uzak değil.”²²⁵

72. Koğuş’ta Beton Ahmet de kendisini diğer mahkûmlardan diploması olduğu için farklı kabul eder:

* Bu ifade 27.03.2008 tarihinde NTV adlı televizyon kanalında yayınlanan Haydi Gel Bizimle Ol programında manken Aysun Kayacı tarafından sarf edilmiş, sonraki günlerde bir müddet gündemde konuşulup tartışılmıştır.

224 Orhan Kemal, *Grev*, Bilgi yayınevi, İstanbul 1975 s.23-24.

225 Afet Ilgaz, *a.g.e.*, s.95-96.

—Ne o Beton Ahmet? Bunlar kim? Sen de bizden değil misin?

—Sizin koğuştanım ama, sizden değilim!

Kaya Ali sertçe döndü:

—Niye? Bizden ne farkın var?

—Ben orta sondan belgeliyim oğlum!²²⁶

Adembabalar:

Cezaevinde arayan soranı olmayan, dışarıdan parası gelmeyen mahkûmlara adembabalar denilir. Adembabalar, cezaevinin şartları en kötü koğuşunda kalırlar. Yiyecek, giyecekleri, yatacakları yerleri hatta en ufak bir ümitleri bile yoktur. Dahası kaybedecek bir şeyleri de kalmamıştır. 72. Koğuş'ta olaylar adembabalar koğuşunda geçer. Orhan Kemal, bu hikâyesinde adembabalar koğuşunu ve adembabaları “72’nci koğuş, bütün cezaevlerinde olduğu gibi cezaevlerinin en yoksul, yoksul olduğu için de en pis koğuşuydu. Buranın insanları ayağa kalkmış birer solucandılar.”²²⁷ şeklinde tarif eder. Günde devletin kendilerine kara birer tayın verdiği bu mahkûmlar, o kara tayını da satarak son paralarını kumara yatırır. Dahası sonraki zamanlarda alacak oldukları tayınları bile satarak borçlanırlar. Bu şartlarda adembabaların nasıl yaşadıkları yine aynı hikâyede şu sözlerle anlatılır:

“Adembaba’lar ekmek ticareti yapan bezirganlara sattıkları ekmeğin kirli beş liralığıyla koşuyorlardı kumar postlarına. Beş, on olabilir, yirmi olabilir, Arapları gülerse, elli, yüz, beş yüz olabilir. Olmuyordu ama. Çok değil birkaç zarda iflahları kesilip, enselerini kaşıyarak dönüyorlardı 72’nci koğuşa. Artık koca bir yıl tek tayın almamacasına yaşayacaklardır. Hiçbir yerden hiçbir gelirleri olmadığı gibi, umutları da yoktur. Aç açına yaşayacaklardır. Görünüşe göre böyle olması lazımdır ama, olur mu? Olabilir mi? Canlıdırlar, delinmiş bir boğazları vardır, yaşayacaklardır. Yaşamalarının yurda, ulusa herhangi bir faydası olup olmadığını düşünmeden, yurdu, ulusu hatırlarından geçirmeden, bir bit, bir solucan, bir hamam böceği, herhangi bir tek hücreli gibi bir yosun gibi yaşayacaklardır yaşayabildikleri yere kadar. Bunun için de, cezaevinin

²²⁶ Orhan Kemal, **72. Koğuş**, Cem Yay., İstanbul 1975, s.77.

²²⁷ Orhan Kemal, **a.g.e.**, s.20.

alacakaranlık dehlizlerinde korkak, haysiyetsiz, rezil, kepaze birer birer gölge, birer insan iskeleti halinde dolaşır, sahipsiz bir tencere, bir kenara bırakılmış bir parça ekmek, süprüntü tenekelerine atılmış zeytin çekirdekleri, kokmuş yiyecekler kollanır. Arada, küçük maltızlardan biri üzerinde kaynıyan bir tencereye usulca sokulunarak kaşla göz arasında kapak kaldırılır, içleri kir dolu uzun tırnaklı el kaynıyan yemeği şöyle bir karıştırır, ya bir avuç fasulya, ya da kocaman bir et parçası kapıldığı, zayıf bacakların olanca gücüyle dehlizin alaca karanlığında silinip gidilir.”228

Hatırlılar:

Hikâyelerde zaman zaman “beyler koğuşu” tabirinin geçmesi, cezaevinde kimi mahkûmlara ayrılıklı muamele uygulandığının bir göstergesidir. Ayrıcalıklılar, yani hatırlılar, genel olarak güçlü ve zengin kişilerdir. Özellikle adembabaların cezaevi koğuşlarında açlık talimi yaptığı şartlarda, paranın gücüyle, ihtiyaçlı mahkûmları adeta köle gibi kullanırlar. Beyler Koğuşundaki Hulusi Bey hikâyesindeki Hulusi Bey, Nurettin Şadan Bey’deki Nurettin Şadan Bey; bu tiplerin en bariz örnekleridir. Hikâyelerin isimlerinin bile onların adlarından seçilmesi, sanki yazarın da söz konusu kişilere bir ayrıcalık gösterdiği düşüncesini uyandırmakta. Kadın mahkûmların kaldığı koğuşlarda da ayrıcalıklı olanlar var. Nitekim Savaş ve Barış’ta Asuman Yemez diğer kadınların üzerinde otorite kurar. Kadın mahkûmlar, devrin siyasi karışıklığı olmasaydı Asuman Yemez’in cinayet işlemiş bile olsa ceza bile almayacağı kanaatindedir.

Tüm bunların dışında bireysel örnekler olan mahkûm tipleri de şunlardır:

Siyasi, adli suçları işlemiş mahkûmlar dışında bir de başkasının suçunu üstlenmiş mahkûmlar vardır. Bu tip mahkûmların iç muhasebelerinde çok da mahkûm olmadıkları, sadece mekânsal olarak hapisane koşullarının kendilerine getirdiği özgürlük sınırlamasından etkilendikleri görülür. Bu tip mahkûmlarda bile onu hapisane ortamına sokmuş şartlar veya kişiler hakkında etkiler sürer.

Pazar Ekmeği'nde, Çadırbaşı bucak müdürünün kapatması olan ve halk arasında Pazar Ekmeği diye bilinen bir kadını öldürdüğü iddiasıyla hapse girmiş Uykusuz Çayırılı Bülbül Adem'in hikayesi anlatılır. Aslında cinayeti yeğeni ve gelini Ziyneti işlemiştir. Zira Uykusuz Çayırılı Bülbül Adem'in oğlu Murad, bucak müdürünün bir rüşvet suçlamasıyla hapse girmesinden sonra ortada kalmış Pazar Ekmeği ile birlikte yaşamaya başlamıştır. Bir gün oğluyula konuşmak için birlikte yaşadıkları eve giden Uykusuz Çayırılı Bülbül Âdem, Ziyneti'nin Pazar Ekmeği'ni öldürdüğünü görür. Bunun üzerine cinayeti üstlenir. Her ne kadar cinayeti kendisi işlememiş olsa da maktulun mahkûm üzerindeki etkisinin hapisanede Uykusuz Çayırılı Bülbül Âdem'in iç dünyasında bir tavır olarak devam ettiği şu ifadelerden anlaşılabilir.

*“Ziyneti ile kocası Murad, Çanakkale'ye her inişlerinde, yalı boyundaki cezaevinde yatan babalarına değirmen unundan yapılmış bezdirme ve çavdar ekmeği getirmekteydiler. Öldürme suçundan 12 yıl ağır hapse mahkum olan Uykusuz Çayırılı Bülbül Adem, cezaevinin Pazar ekmeği tاینlarını yiyemiyor, görünce içi bulanıyordu.”*²²⁹

Bir başka mahkûm tipi ise istemeden karıştığı bir kaza veya ona benzer bir durum sonucu hapisaneye düşenlerdir. Burada kişiyi suçlu yapan vicdandan ziyade kanuni yaptırımlardır. Yine de mahkûm, cezasını çektiği süre boyunca onu o ortama sürüklemiş olaydan ve bu olayın mağdurlarının etkisinden büsbütün kurtulamaz. Düdük'te babası Hürmüs Pehlivan ile birlikte traktör alıp köye dönen İsmail, kaza yapar. Kazada babası ölür. On aylık bir ceza alır. O on ay boyunca olayın etkisinden kurtulamayacaktır. Tabi İsmail'i asıl etkileyen, kendisinin yaptığı bir kaza sonucu babasını kaybetmiş olmaktan ziyade o kazanın bizzat kendisi yüzünden olmuş olmasıdır. Zira İsmail, köye girerken hava atmak amacıyla traktörün klaksonuna durmadan basmaktadır. Babası defalarca elini düdükten çekmesini, yoksa kaza yapacaklarını söyler. İsmail dinlemez ve traktör yoldan çıkar. Cezaevinde traktörün düdüğüne sövüp sayarken aslında sövüp saydığı kendisidir.

229 Mustafa Niyazi, **Pazar Ekmeği**, Tarla Yay., İstanbul 1966, s.15.

*“Tam on ay İsmail, cezaevinin demir penceresinden asfalt yola baktı, baktı...
Traktörün düdüğüne sövdü saydı. Babasına ağladı.”*230

Belki de mahkûm tipleri arasında durumu en zor olan kadın mahkûmlardır. Özellikle de küçük yaşta bir çocuğu varsa. Çocuğunu yanına alsa hiç suçu olmayan çocuğa kendi işlediği suçun cezasını çektirmek zorunda kalacaktır. Bu hem mahkûmun vicdan cihetinden hem de gelişim çağındaki bir bireyin hayat hazırlığı yönünden büyük çift taraflı bir mağduriyettir. Dışarıda bir yakının yanında bıraksa bu defa da çocuk, daima anne özlemi hissedecek, yaşayan bir annenin öksüzü olacaktır. Yasemin İşçileri’nde Cem, küçük bir çocuktur. Annesi cezaevindedir. Ona anneanesi bakmaktadır. Zaman zaman hem anne özlemini derinden hissedecek, hem de annesi cezaevinde bir annenin evladı olmanın acısıyla yüzleşecektir.

“Annemi de on beş gün görmemiştim o zaman. Anneannem artık hep bizde kalmıştı. Eskiden hep akşam kalmıyordu. Annem olmayınca hep sabah gelmedi, hep akşam da gitmedi. Ziya da bana erik kurusu verdi. Biz ikimiz oynarken:

—Annen hapiste senin yaaa, dedi.

Ben de annemi çok dolu özlemiştim. Anneannem de en çok ağlamıştı.

*—Ben de hapse gidecem anneanne, diye tepindim.”*231

230 O. Zeki Turanlı, **Kör Karga**, Yeditepe Yay., 1972 İstanbul, s.41.

231 Adalet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.144.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: MAHKÛM VE SOSYAL BAĞLAR

I. MAHKÛMLAR ARASI İLİŞKİLER

Ceza infaz kurumlarının kuruluş amacı, işlenen suçun cezasının çektirilmesi kadar kişinin suça bir daha yönelmesini engellemektir de. Ne var ki çoğu kez bu amacın gerçekleşmediği, aksine mahkûmun yeni suçlara yönelmesine cezaevi ortamının zemin hazırladığı gözlemlenir. Özellikle aralarında husumet bulunan mahkûmların aynı koğuşa konulması, yeni suçların işlenmesinin yolunu açar.

Beyzadeler’de, öldürülmüş bir hükümlünün otopsisı anlatılır. Zehirlenme şüphesi bulunan ölünün zehirlendiğinden şüphelenilmektedir:

“Hükümlüyü boydan boya, ortadaki mermeri andırır kırçilli taşa uzatmışlardı. Ben ne zaman ölü görmüşsem üstü örtülüydü; çaputla, çuvalla, daha olmadı, gazeteyle.

Savcı söz aldı: “Cezaevinde hasım tarafca zehirlenmesinden şüphelendik. Yoksa, gördüğümüz gibi, eceliyle kolay kolay gidicilerden değildi. 36 yaşında.”²³²

Savcı, otopsisı yapılan mahkûmun öldürülmesinde yönetimin de zaaflarının olduğunu itiraf eder.

“Yaa, bostanına girmiş doktor. Ne kadar kavun karpuz varsa, koparmış koparmış atmış. Maksat anlaşılıyor. Şimdi içerde. Müdüre, ikisini aynı koğuşa koyma dedimdi. Dalgacı Mahmut!” –Kırmızımsı karartıya göz attı- “Sen onun amcasını, yengesini öldürmüşsün. O senin bostanını dümdüz etmiş. İçerde Ağam diyor,

232 Mehmet Seyda, **Oyuncakçı Dükkanı**, Yeditepe Yay., 1964-İstanbul s.18.

*cahillik diyor, kuyruk sallıyor. Yemeğini pişiriyor. Hak kalmadı, ödeştik diyor. O yemeği almasana, yemesene!”*²³³

Yine içerde, çeşitli sebeplerle diğer mahkûmları rahatsız edenlerin de dövüldüğü veya öldürüldüğü olmaktadır. Ayna’da Tapon Adem, sürgün gönderildiği cezaevinde idam cezası beklemesine rağmen başka bir sonla karşılaşacaktır:

*“Tapon Adem, birkaç gün sonra koğuştta linç edilerek öldürüldü. Bütün hükümlüler, onun kendilerinden yüzünü değiştirmek için ameliyat parası toplamağa kalktığını, vermeyenleri ölümle tehdit ettiğini ileri sürüyorlardı.”*²³⁴

Geçmişten günümüze cezaevlerinin bir başka gerçeği de cinsel istismardır. *Cezaevlerinde cinsel taciz ve tecavüz olayları her iki cinsiyetten, tüm hükümlülerin karşı karşıya kaldığı bir sorundur. Bu konu, hassas olması sebebiyle, tartışılmaktan kaçınılan, üzeri örtülen bir sorundur.*²³⁵ Araştırma sonuçlarına göre, öncelikli olarak, çekingen, utangaç, pasif, agresif olmayan hükümlülerin kurban olarak seçildiği ortaya çıkmıştır. Bu yapıdaki kişilerin, cezaevine uyum süreci daha uzun olmakla beraber, sessizlikleri ve kavgadan uzak durmaları hedef olma olasılıklarını arttırmaktadır.²³⁶

Cezaevlerinde cinsel istismar yanında görülen cinsel olayların bir başka sebebi de cinsel sapmadır. Burada bir zorlamadan söz etmek zordur. Ayşenur Külahlıoğlu İslam, Esir Şehrin Mahpusu romanı üzerine yaptığı çalışmada bu durumu mahkûmların cezaevinde olmaları sebebiyle eylemlerine yüksek değerlere dayanan bir sınır koymamaları şeklinde yorumlar.

“Okurla karşı karşıya oldukları süreçte adi suçluların yüksek değerler tarafından yönetilen yapıp etmeleri hemen hemen yok gibidir. Bu durum en çok sevgi kavramı çerçevesinde barizleşir. Genellikle cinsel dürtüleri düzenlemesi de beklenen sevgi duygusu bu mahkûmlarda eksiktir. Onlardaki cinsel yapıp etmeleri ten tutkusu ve ihtiras yönlendirir.

233 Mehmet Seyda, **a.g.e.**, s.20.

234 Mustafa Niyazi, **Mavi Bluzlu Kadın**, Yeditepe Yay., İstanbul 1968 s.52.

235 İrem Akduman, Gökhan Oral, “Cezaevlerinde Cinsel Taciz ve Tecavüz Olayları”,**Hapishane Kitabı**, Kitabevi, İst.2005s. 303.

236 İrem Akduman, Gökhan Oral, **a.g.e.**, s.305.

Fiziki imkânsızlıkların da beslediği bu değer eksikliği, en çok cinsel sapmalar şeklinde tezahür etmektedir.”²³⁷

Dostoyevski cinsel sapıklığı, tembelliğe bağlar.

“Mahkûmun önceden farkında bile olmadığı sapık eğilimleri ancak tembellik geliştirebilirdi. İşsiz güçsüz, kanunsuz, kendine ait bir şeyi olmadan insan yaşayamaz, alçalır, hayvan olur. Bu yüzden doğuştan kendilerine vergi yeteneklerine uyararak ve belli belirsiz bir nefis koruma duygusuyla hapisanede herkes kendine göre bir şeyle uğraşır.”²³⁸

Lise Müdürü’nde ise mesele bambaşka bir yönüyle ortaya çıkar. Bu eylemi, biraz da mecburiyetten, para kazanmak için yapanlar da vardır. Tabi eylem çift yönlü olduğuna göre taraflardan birisi için yukarıdaki tespitler doğrudur. Fakat Lise Müdürü için aynı sebepler söz konusu değildir. O, dışarıdaki eşine daha fazla para yardımında bulunabilmek için bu eylemi yapar. Nitekim onun ilk zamanlar eşine az bir para verebilmesine rağmen bir müddet sonra verilen paranın giderek artması diğer mahkûmların da dikkatini çekecektir. Mahkûmlardan biri, bir gece uyandığında İspirli Nazmi’nin yatağında birtakım kıpırtılar fark edecek, kulak kabartınca artan paranın kaynağı öğrenilecektir:

İspirli Nazmi bir ara yorganın altında fısıldadı:

“Sus ulan, sus, herkes duyacak şimdi...”

Başka bir ses, iniltiyle karşılık verdi:

“Çok acıyor abi be...”

“Gel ulan! Bırak şimdi nazı... Sanki ilk defa yapıyor namussuz...”

“Abi, ne olur, biraz yavaş!”²³⁹

Çocuk koğuşlarında cinsel yozlaşma cinsel istismar boyutuna ulaşır. Burada mağdurun şanssızlığı mücadele etme gücünden yoksun olduğu kadar sapkınların ilgisini çekecek gençliğidir de. Sübyan Koğuşu’nda bu durum şu şekilde anlatılır.

237 Ayşenur Külahlıoğlu İslam, **Esir Şehrin Mahpusundan Hareketle “Dar Yer” de İnsan**, Bilig Dergisi, Bahar 2004, S.29, s.184.

238 Dostoyevski, **Ölümler Evinden Anılar**, Çev. İrina Vassilieva Gündoğdu, Toplumsal Dönüşüm Yay. İst. 1998 s.21.

239 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.106.

“Bir çocuk buraya düşüp de sübyan koğuşuna atıldı mı, yamyamların eline geçmiş beyaz insana döner. Yeni gelene karşı bütün sübyan koğuşu hazırlanır, yamyamlara mahsus törenlerle çocuğu halkalarının içine alırlar ve hep birden benzetirler. (...) Hepsi birden tek tek çocukta namus diye bir şey bırakmazlar.”²⁴⁰

Dünyada Harp Vardı’da Selahattin Bey, cezaevindeki cinsel yozlaşmaya bir başka şekilde sürüklenecektir. Parası olduğu için ilk zamanlar diğer mahkûmlara yukarıdan bakan, onlarla iletişim kurmaktan korkan, adembabalar olarak adlandırılan yoksulları köle gibi kullanan Selahattin Bey; kumar canavarına yakalanacaktır. Kendisinden otuz beş yaş küçük karısının onca onu bekleyip beklemeyeceğinin kaygısını taşısa da, karısının eliyle işlediği zıfaf yastığını en değerli hazine olarak saklasa da, birlikte çektiydikleri resimlere gizli gizli baksa da bir müddet sonra kumar parası bulabilmek için karısının resimlerini satacaktır:

“Yaz geçti, sonbahar. Ardından kış.

—Hani ya güzel fotoğraflarım vaaaar!

Tanış sese kulak verdim:

-Çeyreğe fotoğraflar, güzel güzel fotoğraflaaaar!!!

Bir ara Bobi, tıkHz kedi yavrusu çevikliğiyle içeri girdi. Elinde üç kartpostal:

—Bak!

—Ne bunlar?

—Seninki satıyor!

Fotoğraflardan birinde Adolf Hitler bıyığı, pırıl pırıl çizmeleriyleydi, yanında gencecik karısı. Kadın merdivene oturmuş, eteği kaymış, bacağı görünüyordu.”²⁴¹

Mahkûmlar arasındaki itilafların ve kavgaların sebeplerinden biri menfaat çatışmasıdır. Zaten birçoğu bir menfaat meselesinden dolayı hüküm giymiş tutuklular bazen küçük bir çıkarı bile sorun haline getirebilmektedir. Çay’da terkos suyu yerine taşdelen ile çay yapmak isteyen Meydancı Ahmet, su istemek için bir başka koğuştaki Selim’e gidecektir. Ama Selim’in suyu vermekte nazlanması üzerine kavganın başlamasına ramak kalmıştır. Selim’in suyu doldururken *“Çaydanlık değil, hoşaf kazanı...”²⁴²* sözlerine öfkeyi ve öfkelenmeyi seven

240 Necip Fazıl Kısakürek, **Hikayelerim**, Büyük Doğu Yay., İst. 1989, s. 139.

241 Orhan Kemal, **Dünyada Harp Vardı**, Ataç Kitapevi, İstanbul 1963 s.80.

242 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.92.

Ahmet zor sabredecektir. Ahmet'e "Ne olur ulan bir çaydanlık taşdelenden... Arkadaşlık, insanlık, mapusluk öldü mü?"²⁴³ diye düşündürten basit bir su isteme olayının bile kavgaları ateşleyebileceğinin bir göstergesidir.

Aslında Çay'daki çatışmaların temelinde yatan menfaati biraz da dönem koşullarının yarattığını söylemek doğru olacaktır. Çünkü olaylar II. Dünya Savaşının hemen sonrasında geçmektedir ve savaşın etkisi hala sürmektedir. Dünyada Harp Vardı'da da mahkûmlar arasında sonu bıçaklamaya hatta ölüme varan kavgaların ana sebebi olarak savaş gösterilir.

*"Dünyada harp, cezaevinde ölümü hatırlatarak dolaşan açlığın çıplak ayakları!
Çoğu sabahların erken saatlarında, koğuşlar açıldıktan az sonra, beton koridorlarda koşuşan kabaralı postalların keskin düdüklere tek mil mahpusları demir parmaklıkların ardlarına yığılıverirdi. Kat kat bölümlerin demir parmaklıkları ardındaki meraklı bakışları dibe, taa dipteki dört köşe betona dikilmiştir. Orda, en dipte işte, savrulmuş bıçaklarıyla birer yay gibi gerilmiş insanlar ölüm kalım savaşına atılmışlardı. Işıltılı keskin kamalar birer yılan dili gibi sert, eğriler çizerlerdi kül rengi aydınlığa. Gardiyan düdüklere, derinden derine yansıyarak yaklaşan candarma kavaraları, demir parmaklıklar ardında dalgalı birer orman gibi uğuldiyan mahkûmlar.
Ölüm korkusu vuran yüzler gerilmiştir aşığında. Gözler yuvalarından fırlamış. Ölüm kaşla göz arasına pusu kurmuş. Birden savrulan bir bıçak. Boş bulunan kavgacıardan birinin kanlar içinde betona yığılan ağır gövdesi!"²⁴⁴*

Böyle bir ortamda bireylerden işlenen suça ve suçun iştirakçilerine dair toplumsal bir baskı beklemek mümkün değildir. Çünkü işlenen bir suçu izleyen mahkûmlar bıçaklayıcı değil öleni suçlu kabul ederler adeta. Kavganın ölümle sonuçlanmasının ardından izleyici mahkûmlar arasında geçen diyalog, bunun açık göstergesidir:

—Ulan bir bıçakla cartayı çekti be!

—Hiç iş yokmuş.

—Ne yapaydı?

243 Afet Ilgaz, a.g.e., s.93.

244 Orhan Kemal, a.g.e., s.68.

—İnsan bir bıçakla gider mi?
—Sen olsan?
—Hadi be sen de!”245

72. Koğuş'ta da Berbat'la Kaya Ali çıkar çatışması yüzünden kavga ederler. Berbat, Ali Kaptan'ı annesinden gelen para ile kumara oturtmanın hesaplarını yapmaktadır. Kaya Ali ise söz konusu paranın müjdesini getirdiği için Ali Kaptan'ın meydancısı olmuş, böylelikle diğerleri üzerinde sözünün geçmesini istemektedir. Berbat, Kaya Ali'yi ölümüne dövmesine rağmen kavgayı ayırmaya gardiyanlar geldiğinde koğuşun diğer mahkûmları Kaya Ali'yi değil Berbat'ı tutacaklardır:

Berbat gene atmaca gibi yetişti. Bir, bir daha.
Araya Adembaba'lar girdiler.
Tavukçu, gardiyanlara sokuldu:
—İnanmayın abi, numara! dedi.
Uzun, zayıf gardiyan güldü:
—Hepiniz numaracısınız, hanginiz değilsiniz ki?246

Savaş ve Barış'ta kadın mahkûmlar arasında da çıkar çatışmalarının olduğu görülür. Dostu ile birlik olup kocasını öldürmekten yüz bir sene yemiş Kotan Ana, Kürt Güllü'nün meydancılıktan kazandığı 250 kuruş gündeliği çekemez ve kin besler ona. Çünkü eskiden meydancılığı kendisi yapmaktadır. Ne var ki siyatikten başını alamadığı için bırakmak zorunda kalmıştır. Kürt Güllü'nün oğlu Kotan Ana'nın kilimine devrilince aynı kin nedeniyle kavganın ilk fitilini ateşleyecektir:

“Çuvaldız gözlü gavurun piçi, bak nasıl pisledi kilimimi! Yıka bakalım kilimimi!
Hemen yıkıycan! Yavşak götlü alevi koministi seni!”247

Burada kullanılan ifadeler, dönemin siyasi kutuplaşmalarının günlük konuşmaları da etkilediğini göstermesi bakımından önemlidir. Nitekim Kürt Güllü de verdiği cevapla yine inancı ve Kotan Ana'nın işlediği suçu hedef alacaktır:

245 Orhan Kemal, **a.g.e.**, s.69.

246 Orhan Kemal, **72. Koğuş**, Cem Yay., İstanbul 1975 s.49.

247 Sevgi Soysal, **Barış Adlı Çocuk**, Bilgi Yay., Ankara 1978, s.87.

*“Osurmada kokma, biz senin gibi kılıçla Müslüman olmadık.”*²⁴⁸

*“Sen dostun ile, kocanın hayalarını ezip geberdikten sonra yatmadın mı?”*²⁴⁹

Bununla birlikte, özellikle siyasi tutuklu koğuşlarında, mahkûmlar arasında sıkı bir dayanışmanın olduğu gözlenir. Tabi burada, aynı ideolojik görüşe sahip mahkûmların bir arada kalıyor olmasının etkisi büyüktür. Bir anlamda cezaevi, ideolojik fikirlerin geliştirilmesinde eğitim ortamı vazifesi görür. Kişiler birbirlerini ve kendilerini suçlu görmedikleri için birbirlerine destek çıkarlar, birbirlerini teselli ederler. Yunus İle’de siyasi suçlardan hüküm giymiş Mehmet, yazdığı mektuplarda bunlardan söz eder:

*“Mehmet’ten mektup aldım. Sabaha karşı duyulan kuş sesinin bütün koğuşu nasıl uyandırdığından söz ediyordu. İşkenceden dönen bir arkadaşın çevresini hep birlikte sarıp türküler, marşlar söylediklerini de anlatıyordu.”*²⁵⁰

Otel Mektupları’nda da mahkûmların dayanışması görülür. Burada dayanışmanın destekleyici unsuru, 12 Eylül’de düşünce suçlusu olarak cezaevine gören ve işkence gören kişilerin aynı ortak acıları yaşamış olmasıdır.

*“Gözleri bağlı alındığımız sorgudaki işkencecilerin seslerini tanıma gayreti hepimizin kulaklarını kirletmişti. Kulaklarımızla ve seslerle ilişkimizi kirletmişti.”*²⁵¹

Bu ortak acılar mahkûmları, dayanışmanın ötesinde bir paylaşım noktasına götürecektir.

“Kimi geceler yazdıklarımızı okuyorduk birbirimize. O tutukluluk cehenneminde katlanmanın yollarını çoğaltmaya çalışırken, sahici bir dostluğun; canlı, derin bir arkadaşlığın başlangıcını yakaladığımızı düşünüyor olmalıydık. Bütün güzel

248 Sevgi Soysal, **a.g.e.**, s.88.

249 Sevgi Soysal, **a.g.e.**, s.88.

250 Aysel Özakin, **a.g.e.**, s.26.

251 Murathan Mungan, **Kaf Dağının Önü**, Metis Yay. İst. 1994, s. 177.

dostluklarda olduğu gibi, bu ilişkide de daha şimdiden aşka benzer bir şey vardı.”²⁵²

Siyasi tutuklular arasında görülen ufak tefek sürtüşmelerin, zıtlaşmaların sebebi de içinde bulunulan şartların etkisinden çok ideolojik etkilere dayanır. Sorgulama evresinde diğer tarafın işkenceye dayanmadığı, dava arkadaşlarını sattığı suçlamaları ekseninde gelişen bu suçlamalar, genellikle sadece küçük sürtüşmeler ve zıtlaşmalar şeklinde kalır. Ötesinde tutuklular dayanışmayı sürdürürler. Barış Adli Çocuk'ta görüldüğü gibi kadın siyasi tutuklular arasında da bu türden tartışmalar ve suçlamalar yaşanmıştır.

*“Demet sevdiği oğlan yüzünden bulaşmış Şafak’çılara. Babası fabrikatör. Ama en keskinleri o. Nina’ya göre keskinliği yeniliğinden. Demet ne zaman çıkış yapsa Güler keser, “Burada gak guk etmek kolay. Hiç birinize bir şey oldu mu? Liderlerinizin bile burnu kanamadı. Bol bol da öttünüz işkencede. Şimdi burada gak guk dinleyemeyiz. Ölülerimizin hesabını yapıyoruz biz.”*²⁵³

Mahkûmlar arasında görülen kenetlenmeye farklı suçlardan yatan mahkûmların bir arada kaldığı mahkûm koşullarında da rastlamak mümkündür. Çeribaşı Abdullah’la İdamlık İsmail’de mahkûmların, idama giden birisinin peşinde nasıl kenetlendikleri de görülür. Koğuştan birisini idama göndermek çok zor bir durumdur. Diğerleri kapatıldığı hücrede asılacağı saati beklerken beri tarafta da uykusuz bir gece geçirilmektedir:

*“O gece duvarlara çatılara, pencereler vuran yağmurun sesini koğuştaki yataklarında uyuyamadan ordan oraya dönen, yüzükoyun yatan, yatağından kalkıp oturan, cigara içen, birbirlerine bir iki cümleyle uykusuzluğunu fısıldayan tutuklular biraz içleri rahatlamış olarak dinliyordu.”*²⁵⁴ Çünkü yağmurun yağması, o gece idamın olamayacağını göstergesidir. Nihayetinde İsmail, ancak bir hafta sonra idam edilecektir. Burada da bir mahkûm dayanışması görülür. Çeribaşı Abdullah, bütün çingenelelere buyruk salar ve İsmail’i asmalarını yasaklar.

252 Murathan Mungan, **a.g.e.**, s. 173.

253 Sevgi Soysal, **a.g.e.**, s.142.

254 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.29.

II. HAPİSHANE PERSONELİ İLE MAHKÛM İLİŞKİLERİ

Dışarıdan bakıldığında soğuk bir yüzü olsa da aslında cezaevi içinde süre giden bir hayat, süre giden hayatlar vardır. Bir tarafını mahkûmlar, diğer tarafını cezaevi yönetiminin oluşturduğu bu canlılığın bir diğer sacayağını da dış güvenlikten sorumlu jandarma teşkilatı oluşturur. Gerek hukuki kuralların getirdiği zorunluluklara bağlı olarak gerekse insani duyguların tesiriyle sacayağını oluşturan tüm bu unsurlar arasında daima bir iletişim olması kaçınılmazdır.

Cezaevi yönetimi denildiğinde, mahkûmlarla ilişkileri bazında idare ve gardiyanların iki farklı değerlendirilmeye alınması doğru olacaktır. İdari kısmı temsil eden müdür, konumu itibarıyla mahkûmlara uzaktır. Öte yandan gücü elinde bulundurması yönüyle daha etkilidir. Gardiyanlarınsa olumlu veya olumsuz daha sıcak ilişkiler kurması elzemdir. Bu ilişki yumağını menfaatleri doğrultusunda gardiyanlarla işbirliği yapan mahkûmlar, yine, küçük menfaatler uğruna bazı mahkûmların uygunsuz hallerini görmezden gelen gardiyanlar, ortak bir çıkar doğrultusunda mahkûmlarla işbirliğine giden gardiyanlar şeklinde toparlamak mümkündür. Ortak bir çıkar noktasında da daha çok gardiyan cephesinin çıkarının ön planda olması muhakkaktır. Nitekim Köse’de gardiyan Abidin, başgardiyan olarak geleceğini öğrendiği Kasım Köse için siyasi mahkûmlarla işbirliği yapmaya çalışır. Abidin, daha sonra göreve geldiği ilk gün yaptığı konuşma sırasında sergilediği tavırlardan dolayı “*Karşıındakileri sinek gibi görmüyorsa bile, adama benzettiği de şüpheliydi.*” 255 şeklinde ifade edilen Kasım Köse’den kurtulmak için okuma yazma bilen siyasi mahkûmları etkilemeye çalışır.

*“Siz istida yazmasını bilirsiniz tabi” diyordu. “Bu kadar okumuşsunuz. Bana bir istida yazın. Götürüp müdür beye istifamı vereyim. Kasım Köse buraya geldi mi, iş yok. Benim başım belaya girer. Döğüşürüz. Fesattır. Siz bilmezsiniz. Çivici. Onu ona katar, mahkûmu birbirine kapıştırır. Sonra gider müdüre çiviye koyar. Gel bakalım der müdür de adama. Kösedden haberi aldı çünkü; tonnan zopa attırır mahkûma, tonnan zopa.”*256

255 Kerim Korcan, a.g.e., s.63.

256 Kerim Korcan, a.g.e., s.62.

Elbette buradaki ilişki biçimi günümüzde ceza infaz memuru olarak adlandırılan gardiyanların genelini bağlamaz. İşinin gereğini yapan bir görevli, hiçbir koşulda zaten gayri hukuki ilişkiler içinde olmayacaktır. Fakat incelenen hikâyelerin 1980 öncesinde özellikle de 1940–1960 yılları arasında yoğunlaştığı göz önünde bulundurulursa, dönem koşulları itibariyle görevini kötüye kullananların daha fazla olacağı, bu sebeple cezaevi hikâyelerinde de olumsuz ilişkiler örneğine fazlaca rastlanması normaldir.*

İdari kısmı temsil eden müdür, cezaevinde devleti temsil eden başlıca güç olmasına rağmen oldukça sıkıntılı ve zor bir konumdadır. Temizlik’te Ankaralı Hüseyin Ağa bu konunun sıkıntılı olmasını ve zorluğunu şöyle ifade eder:

*“Mahkûm için müdürün iyisi yoktur. On yedi sene yattım, mahkûmun birlik olup ‘Şu müdür de iyi adamdır’ dediğini duymadım. Neden de? Kimi kumar oynar müdür karışmazsa iyidir, kimi oğlan taşır yanında anması ayıp, müdür göz yumuverirse o müdüre uyar yok. Baba adam, merhametli adam.”*²⁵⁷

Günümüzde cezaevi iç güvenliğinden tamamen ceza infaz kurumu sorumlu olduğu için mahkûmla dış güvenlikten sorumlu jandarmalar arasında doğrudan bir iletişim olması mümkün gözükmez de Cumhuriyet–1980 arası hikâyelerde mahkûmların zaman zaman askerlerle de iletişim kurdukları görülür. Burada jandarmanın diğer cezaevi personeline oranla daha belirgin bir gücü temsil ettiği görülür. Mahkûmların, değil jandarmayla gayri nizami ilişkiler kurmaları, haklarında bile olumsuz konuşmaktan uzak dururlar. Yukarıda Ankaralı Hüseyin Ağa’nın müdür hakkında konuşmaya başlamasından diğer mahkûmlar, biraz da bu sebeple rahatsız olurlar.

“Lafı müdürden açarsın arkadan jandarma gelir. Biraz daha kurcalarsın müddeiumûmîye dayanır. Hülâsa sonu hükümet, tehlikeli iş. Sanki mahkûm bunu bilmez mi? Ne anasının gözü olanlar vardır onların içinde. İşte biri ortaya bir laf koyar, bıçak gibi keser Ankaralının muhabbetini:

* Orhan Kemal, Kerim Korcan, Kemal Tahir, Sabahattin Ali gibi cezaevi hikâyeleri diğerlerine oranla daha çok olan yazarlar bu döneme yakın tarihlerde cezaevinde olduklarından 1940–1960 arası cezaevi koşullarını konu edinmişlerdir. Bir diğer isim Afet İlğaz’ın ise kendisi olmasa bile eşi Rıfat İlğaz 1944’te altı ay cezaevinde kalmıştır.

257 Kerim Korcan, **a.g.e.**, s.71.

-Ey Üseyin ağam der, bugünler yengeden hiç gonusuvermedin, seni boşlayı mı verdi yoksa?"258

Darbe yıllarında askeri gücün yönetimde daha etkili, hatta tek yetkili olması nedeniyle özellikle siyasi mahkûm koğuşlarında bu ilişki, hukuk ve nizam dışına çıkmamak kaydıyla mahkûmiyet sürecinin sıradanlığı haline gelir. Akla; işkence, sorgu, disiplin gibi kavramları getirmesine karşın kimi durumlarda tamamen insani duyguların ağır bastığı kişisel ilişkiler de vardır. Ki bunda daha çok, olayların askeri cezaevlerinde geçtiği hikâyelerde rastlanıyor olması da doğaldır. Çeribaşı Abdullah'la İdamlık İsmail'deki hikâyelerde olaylar Sultanahmet Askeri Cezaevi'nde geçtiği için mahkûmlarla çeşitli vesilelerle karşı karşıya askerler gelir.

Genel olarak Cezaevi yönetimi karşısında mahkûmlar arasında birbirini tutma, destekleme, delinmiş bir yasağı gizleme gibi vesilelerle dayanışma yaşansa da yönetimle mahkûmlar arasında da dayanışmanın olduğu gözükür. Çeribaşı Abdullah'la İdamlık İsmail'de İsmail, hücreye getirilen bir mahkûm üzerine jandarmalarla diyaloga girer. O anda koridorda paspas yapan Necati, konuşmanın uzun sürmesiyle uyanmış kuşkulu havayı dağıtmak ve unutturmak maksadıyla bir Bayburt türküsü söylemeye başlayacaktır:

"Necati ne zaman türküye başlasa mahpuslar bilirler ki ortalıkta küçük ya da büyük, örtbas edilmesi gerekli bir şey vardır. Mahpusluk kurallarına, asker disiplinine uymamış bir davranışta bulunulmuştur. Ama bu davranış ne rahatsız edici, ne de ceza gerektiricidir."259

Her ne kadar söz konusu hikâyede Necati'nin askerlik vazifesini yapan bir jandarma olduğu belirtilmese de Bayburtlu Necati'de onun bu yönü açığa çıkar. Bu hikâyede Necati'nin hücrede yatan öğretmenle diyaloga girer. Önceleri öğretmene karşı içinden *"Sen neden hapis yatıyorsun? Ne suçu işledin? O kadar iyi bir şey olan okumayı öğreten sen, nasıl olur da suç işler, hem de kapalıya atılırsın?"260* demek geçse de daha sonra ona gizlice dergi getirmeyi göze alacaktır. Ki bu yüzden kendisi de, İdamlık İsmail'in ifadesiyle, taş odaya atılacaktır.

258 Kerim Korcan, **a.g.e.**, s.72.

259 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.9.

260 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.80.

Mahkûmlar, genel olarak aralarında çatışma yaşansa da işin içine cezaevi yönetimi girdiğinde birbirlerini tutma eğilimi gösterirler. Bunun başlıca iki sebebi vardır. Birincisi, koğuş huzurunun bozulacak olmasıdır. Yönetimi temsil eden kişiler çekildiğinde yine baş başa kalacaklardır. Bir diğer önemli sebep de hasım olma tehlikesidir. Şikâyet edilen ya da açığı ortaya çıkarılan kişi, eylemde etkisi olana kin besleyip onun açığını gözleyebilir. Özellikle karşı taraf bir grubu teşkil ediyorsa daha ihtiyatlı davranılması gerekir.

Arabın Yalellisi'nde Urfalı Şükrü, radyodan haber dinleyen antifaşistlerden rahatsız olduğunda onları nöbetçiye şikâyet etmekle tehdit eder. Hatta işin içine siyaseti de karıştırır *“Sizin Moskova’yu dinlediğinizi söyleyeceğim nöbetçiye...”*261 der. Olayın İkinci Dünya Savaşı yıllarında Sultanahmet Askeri Cezaevinde geçtiği hesaba katılırsa böyle bir şeyin askeri idari yönetimce duyulması ciddi bir tehlikedir. Ne var ki diğerleri kulak asmazlar onun tehditlerine. Belki de bunda, mahkûmun mahkûmu şikâyet etmeyeceğine yönelik inanın etkisi büyüktür. Öte yandan nöbetçi, konuşulanları duyar ve yüzbaşı, koğuşa gelir. Urfalı Şükrü'nün konuşmaları ilkin tedirgin edecek mahiyettedir:

*“Komutanım,” dedi, “Vakit geç oldu, uyuyacağız dedim, dinletemedik bir türlü. Lan lan lan, çalarlar da çalarlar. Dinlerler de dinlerler...”*262

Fakat yüzbaşının neyi dinliyorlardı sorusunda tam bir mahkûm dayanışması gösterir:

*“Nereyi dinleyecekler efendim...” dedi Şükrü, şaşırmış, radyo dinliyenlerin bulunduğu yöne öfkeli bir bakış fırlatmıştı. “Kahire’yi açmışlar imanına kadar... Arabın yalellisi... Sırası mı şimdi efendim, uyuyacağız.”*263

Aslında Urfalı Şükrü bu cevapla sadece mahkûm arkadaşlarını değil yüzbaşını da kurtarmıştır. Çünkü yüzbaşının da bir insan olarak verilecek cevaptan ve bu cevabın getireceği olaylardan kaygılanan, bıkkınlığını saklayamayan bir hali vardır.

261 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.37.

262 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.38.

263 Afet Ilgaz,**a.g.e.**, s.39.

Yine, Tanıklar'da öğretmen, görüşmecisi geldiği halde bunu başçavuşu bildirmeyen onbaşıya “ulan” dediğinde onbaşı, görev başındaki askere hakaret edildiği gerekçesiyle meseleyi şikâyet edecektir. Başçavuş, olayı gören mahkûmlardan tanıklık etmelerini istemelerine rağmen tamamı duymadıklarını söyleyerek idare karşısında mahkûm arkadaşlarına destek çıkarlar. Öğretmen* koğuşa geldiğinde Arabacı İbrahim'in söylediği şu cümle aslında, cezaevindeki dayanışmanın biçimini göstermesi bakımından önemlidir:

*“Sen söylemişsindir belki abi!” dedi, “Ama biz duymadık.”*²⁶⁴

Nam Uğruna'da Veli Geyik, idare karşısında mahkûm arkadaşının tarafını tutmuş olmanın, herhangi bir suçta suçluyu korumanın cezasını çekmek zorunda kalır. Bir başkasının ismini o kişi suçlu bile olsa idareye erkeklik onuruna yediremediğinden söylemez. Böylece tüm suçlamalar onun üzerine kalır. Cezasının önemli bir kısmını yatmış olsa da baskıya dayanamayarak firar eder. Kaçaklık yaşadığı beş yıl boyunca, cezaevinde iken erkeklik namını zedelemek için idare karşısında mahkûm arkadaşını korumakla hata ettiğini fark ettiği, daha sonra teslim olduğunda yüzbaşıyla aralarında geçen konuşmadan anlaşılır:

—Hadi bir iş olmuş, diyelim... Niye kaçtın mahpustan? Hükümetten kurtuluş var mı? Cezanın yatmışsın altıda birini... Giderdin, çalışma cezaevine, bir günün iki gün sayılırdı. Dört beş yıldır kaçaklık edeceğine, yarılardın cezayı... Bak, okuma yazma da bilirmişsin...

—Mahpusta ezdiler bizi beyim... Geberteyazdılar.

—Uslu dursan ezerler mi?

—Orası öyle... Gereken işe de karıştık, gerekmeyene de... “Yiğitsin” yellemesine seğirttik. Kara müdür bizi kötü belledi. Pire zıplasa, “Getirin Veli Geyik rezilini” diyerek bize sopalar çekti ki, dağlar götürmez. “Şu işi sen mi yaptın” diye

* Afet Ilgaz'ın **Çeribaşı Abdullah'la İdamlık İsmail** adlı hikâye kitabında geçen kahramanlar; olaylar ve hikâye isimleri değişse bile aynıdır. On hikâyenin hepsi aynı cezaevinde geçer. Her bir hikâyede mahkûmlardan birisi ön plana çıkar. Öğretmen, tüm hikâyelerde ismi geçen tek kahramandır. Bir diğer önemli husus da aslında olaylar en sondan itibaren anlatılmaya başlanır. Çünkü ilk hikâye olan Çeribaşı Abdullah'la İdamlık İsmail'de İsmail'in idam edilişi anlatılır. Oysa aynı İsmail sonraki hikâyelerde de bir yan kahraman olarak karşımıza çıkar.

264 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.72.

sordular öyle ya, n'olur, filanca diyerekten, doğrusunu söyle de, kurtar tatlı canı kötekten... Yok, hayır!

—*Neden oğlum sen yapmadıysan...*

—*Yiğitlikte yüzbaşım, filanca demek yoktur.*

—*Buna yiğitlik demezler, düpedüz “eşeklik” derler.*265

Tabi tüm bu örneklerle birlikte idare karşısında mahkûm dayanışması teamülünün aksine hareket eden mahkûmlar da vardır. Yine aynı hikâyede, olayları görmüş mahkûmlar öğretmen destek çıkmış olsa bile Yankesici Rıza, olaya şahit olmamasına rağmen istenilen doğrultuda ifade vererek öğretmen hakkında soruşturma açılmasına sebep olacaktır. Rıza'nın fiziksel ve kişilik tasviri de onun niçin teamülün aksine hareket ettiğinin ipuçlarını verir mahiyettedir:

*“Başını kaldırdığında içeriye silik, zayıf, korku dolu kara, çapaklı gözleriyle, partallar içinde bir çocuk girmişti. ... Çocuk kirli ellerini önce cebine sokacak oldu, sonra düzeltti, yanlarına yapıştırdı, askerce bir durum aldı, bacaklarını birleştirdi. ... Tophane'den yetişme, koğuşların ayak işlerini yapar, çok zor kirli işlerin de içindedir.”*266

İmralılar'da İbrahim, cezaevi yönetiminin gözünde mahkûmların değerinin köpeklerden bile aşağı olduğu düşüncesindedir. Gerçi İbrahim, tek bir örneğe, nakil geldiği İmralı Cezaevi Müdürüne dairdir düşünceleri. Söz konusu müdürün Pamuk adında bir köpeği vardır. Balık yerken köpeğin boğazına kılçık yapıştırır. Müdür, köpeği için adadan motor kiralar ve köpeği Bandırma'ya baytara gönderir. Oysaki mahkûmlar hastalandıklarında hastaneye götürülmek için soğan kayıklarının dolmasını beklemek zorundadırlar. İbrahim *“Biz de Pamuk gibi müdür köpeği olsaydık, kimbilir, belki bugün böyle yataklara çivilenip kalmazdık.”*267 derken bazı durumlarda cezaevi yönetiminin mahkûmlara karşı olumsuz tavırlarının olumsuz sonuçlarını dile getirir.

Bazı örneklerde de acemi yöneticilerin mahkûmlarla girdikleri tartışmalarda kaybeden taraf olduğu görülür. Süngülüler'de öğretmen, hasta olduğu için gönderildiği cezaevi

265 Kemal Tahir, **Göl İnsanları**, İthaki Yayınları, İstanbul 2006, s. 245

266 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.71

267 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.116.

hapishanesinde inzibat subayı üsteğmenin disiplin kurallarından nasibini alır. Kendine göre bir disiplin ve düzen duygusu getirmeyi saplantı haline getirmiş, acemi bir yönetici olarak tarif edilen üsteğmen, öğretmenden saçını kestirmesini ister. Oysaki öğretmen, hasta olmaktan önce tutuklu olduğu ve bu nedenle hastane değil hapishane yönetmeliğine uyacağını söyler. Temizlik için gerekli olduğu yönündeki açıklamaya da haklı olarak itiraz eder:

*“Efendim, temizliğe önem veriyorsunuz, yediğimiz yemeklerin, kapların, kaşık çatalların temizliğine de dikkat edin lütfen.”*²⁶⁸

Bu sözlerine rağmen haklılığını ispatlayan öğretmen, otuz ağustos bayramı nedeniyle verilen hoşafın üzerindeki ve tabağın kenarındaki yağı yöneticiye gösterecek, böylece tabakların daha sık yıkanmasını sağlayacaktır.

Aynı durum karşımıza Ekmek Torbası’nda da çıkar. Bu defa tahliye sürecinde cezaevi hakkında yazdıklarından dolayı müdür biraz sitemkâr, biraz temkinlidir. Remzi Bey’e (gazeteci) o yazıları yazmamasını ister. Oysaki söz konusu yazılarda cezaevinin adı geçmemektedir. Müdürse, adı geçmese de herkesin anladığını söyleyerek bir anlamda itirafta bulunur. Gazetecinin hapishanede olanları bildiğine şaşması üzerine de yönetimindeki koşulların durumu gözlerinin önünden geçecektir:

*“Esrar kaçakçıları, kumar postları, ortada dönen büyük paralar, alınan sus payları, dayılar, ağalar, özel olarak açılan kantinler, adembabaların acınacak durumları, korku veren birer imge olarak müdürün belleğinden gelip geçtiler. Yüzü kızardı. Korkudan sesi kısıldı, konuşamıyordu, sözler gırtlığında boğuluyor, dili dolaşiyor, telaşı artıyordu.”*²⁶⁹

Olayların sonraki sürecinde müdür, Remzi Beyi yıldıramayacağını anladığı için diğer mahkûmlara baskı yapacak, Remzi Beye tayin çıkarttırmayacak, kantinden yiyecek almasına engel olacaktır. Bu süreç bir anlamda idare karşısında mahkûm dayanışması teamülüne aykırıdır. Remzi Bey de zaten asıl buna kızacaktır. Fakat sonunda görecekler adını bile

268 Afet Ilgaz, a.g.e., s.134.

269 Afet Ilgaz, a.g.e., s.144.

bilmediği bir mahkûm, herkes uyuduktan sonra ekmek torbasını ona uzatacak ve idare karşısında mahkûmun yine mahkûm arkadaşını desteklediğini gösterecektir.

Çoban'da mahkûmları bir araya getirip kader birliği ettiren unsurların başında ilgisizlik, çaresizlik, dermansızlık gibi etmenler gelir. Ahmet Çoban hastadır. Belki hastane yönetimi gerekli ilgiyi göstermez. Belki de hastalığın sahiden tedavisi yoktur. Öyle bile olsa hasta, son günlerinde basit isteklerinden bile mahrumdur. Bunun üzerine diğer mahkûmlar Ahmet Çoban'ın hastalığı çerçevesinde kendi hallerince iyi bir dayanışma örneği sergilerler:

“Görüldü ki kanun sağır, formaliteler aşılammış, demir kapılar kapalı kalmıştır. Umutlar perişan, karanlık bir çıkmazda. ... Bu sefer başka tedbirlere başvuruldu. Belki bir fayda sağlar ümidiyle arkadaşları güvercin ödü yutturdular Çobana. Sarı kedinin tüyünden tütsü yaptılar. Sıcak suda kaldı saatlarca balonlaşan ayakları. Sarımsaklı ayran içirdiler bardak bardak. Olmuyor, olmuyor, bir deva bulmuyordu. Günaha batmış da olsalar ömürlerince arşın arşın, nüfus cüzdanları Türk, kendileri ise müslüman idiler. Kurtuluş bulamayınca kanun kapılarında, bir de Allah yoluna girmeyi denediler.”270

Bundan sonrasında bir mahkûm arkadaşları için namaza durmuş mahkûmların nitelikleri, aslında çaresizlik karşısında en bayağı insanların bile bir araya gelebileceklerinin ve ölümün kaçınılmazlığı karşısında her türlü günahkârın Allah'a yönelebileceğinin bir göstergesidir.

“Omuz omuzaydı bütün günahkârlar mihraba bakan saflarda. ... Anasının zorla ırzına geçen Süleyman'la aynı safta durdu. Antalya canavarı idamlık Şaban, muslukçu Tefik, elli yıllık emektar hısız Boşnak Ali orada idiler. ... Ezanı sekiz yaşındaki bir sabiye sarkıntılıktan mahkûm Fatihli bakkal okudu. Ahlakını geçelim ama sesi kıyaktı adamın. Dilber kadın göbeklerine ayetler yazan derin bir hoca kıldırıldı namazı.”271

270 Kerim Korcan, a.g.e., s.30.

271 Kerim Korcan, a.g.e., s.30.

Sonuç itibariyle mahkûm-yönetim ilişkisinde statü pozisyonundan ziyade kişisel özelliklerin ağır bastığı söylenebilir. Yani idare tarafından kullanılmak ya da ezilmek istenen birisi, bu muamelelere mahkûm oluşundan çok karakterinden ötürü maruz kalır. Yine mahkûm da müdür ya da gardiyana onun idari gücünden çok kişisel özellikleri nispetinde bir tavır geliştirir. Bir Şaka'da Konya Cezaevi'ndeki koğuşa ilk getirilişini anlatan mahkûm*, koğuştakilerin gardiyana göre davrandıklarını şu sözlerle ifade eder.

*“Gardiyanla beraber bir odaya girdik. Burada dört beş kişi vardı. Kapı açılınca “şırak!” diye bir tavla kapandı. Fakat oyuncular gelenin köse gardiyan, yani ahbab olduğunu görünce tavlayı telaşsızca bir kenara koydular.”*²⁷²

III. MAHMÛMUN DIŞARIDA BIRAKTIKLARI İLE İLİŞKİLERİ

Ölenle ölünmez atasözünde belirtildiği üzere ölüm olayının unutulmasından sonra hayat normal seyrine geri döner. Ne var ki mahkûm yakınları için mahkûmun varlığının unutulması ve hayatın normal şekline dönmesi zordur. Her ne kadar bizatihi hapse girmiş Ahmet Arif dizelerinde dışarıyı “Dışarıda gürül gürül akan bir dünya” veya Sabahattin Ali “Dışarıda mevsim baharmış/Günler su gibi akarmış” şeklinde tarif ediyor olsa da, mahkûm yakınları için böyle değildir. Ya işlenen suçun toplumsal baskısını hissetme ya mahkûmun yokluğunun yarattığı çeşitli sıkıntılar ya da özlem, yalnızlık gibi kişisel duygular; dışarıda olanın hayatını etkiler. Adi Suçlu'da dışarıdakinin de suç psikolojisi olmasa bile suçluluk psikolojisi yaşadığı şu sözlerle anlatılır:

*“Biz dışarıdakiler de... İşte ancak kör bağırsağa irin toplamayı biliyoruz. Çıkar çıkmaz Yavuz'a bir börek yapayım. İçimizi başka nasıl sustururuz?”*²⁷³
*“Şimdi, suçlu yapıyor beni, bana getirilen çiçekler. Çiçeklere sevinmeyi unuttu nice oldu. Hastalanmak bile kusurmuş gibi geliyor.”*²⁷⁴

* Aslında bu mahkûmun Sabahattin Ali'nin kendisi olduğu da söylenebilir. Çünkü hikâye gerek adı verilmeyen kahramanın özelliklerinden gerekse olayların devamında mahkûmun Sinop'a gönderilmiş olmasından otobiyografik bir özellik gösterir.

272 Sabahattin Ali, **a.g.e.**, s.33.

273 Adalet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.35.

274 Adalet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.35-36.

*“Sanki dışardan ne kadar çok selam giderse içerde o kadar iyi dayanılmış gibi. ...Dışarda kalmışsak, dışarda kalmalıyız. Ne de olsa bizlerin ağzına emniyeti açık bir tabanca sokulmadı.”*275

Namık Behramoğlu, *Mezarda Yaşayanlar* adlı çalışmasında çeşitli suçlardan cezaevine girmiş Ömer Hulusi ile yaptığı röportajı anlatır. Ömer Hulusi, cezaevine ilk kez girdiğinde dışarıda bıraktıklarının hayatlarında ne gibi değişiklikler olduğunu şu sözlerle anlatır:

*“...Çocuk çocuk açıkta kaldı. Hepsi. Sonra karım çocuğumuzu anama bırakıp memleketine gitti. Hapisiğe düşünce o da terk etti beni, ayrıldı. Çok üzüldüm bu olaya.”*276

Ömer Hulusi, karısının onu terk etmesinden üzülse de haklı olduğunu kabul eder.

*“Bir sefer geldi. Çıksam da gene suç işleyecektim. Çünkü, bütün suçların ihtisasını yaptım. Git evlen, bir daha da beni arama dedim. Bunu biraz da onun tavrı söyletti bana. Biliyordu, sermayem yoktu. Hapisten çıkınca meşru yolda çalışmam iyice güç olacaktı. Çok büyük ıstırap duydum. Aylarca, yıllarca unutamadım bu acıyı. Halen de unutamıyorum. Çalışıp, ebediyen o yuvayı yıkmamayı çok isterdim. O da hiç direnmedi, boynunu büküp çekip gitti... Karımı hala unutamam. Dürüsttü. Öyle olmasaydı bir yuva kuramaz, pavyon, pavyon sürterdi. Oysa gitti, iyi bir yuva kurdu. Her zaman onun mutlu olmasını isterim.”*277

Mahkûm açısından dışarıdakinin önemi büyüktür. Bir ziyaretçisinin var olması, arada bir aşına suratla karşılaşmak; mahkûma hayata tutunma, yaşadığını fark etme hissi verecektir. Bazı hikâye örneklerinde gurbetçi mahkûmların kendilerini daha mağdur hissetmeleri bunun bir göstergesidir. Bir Şaka’da geçen şu cümleler, mahkûm açısından dışarıdakinin önemini anlatmaktadır:

275 Adalet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.44.

276 Namık Behramoğlu, **Mezarda Yaşayanlar**, Yar Yay., İstanbul 1972 s.18.

277 Namık Behramoğlu, **a.g.e.**, s.19-20.

“Sonra bir hapishaneden ötekine gönderilmek dışardan bakınca ehemmiyetsiz, hatta kelepçeli yolculuğun zorlukları düşünülünce, fena gibi görünse de, bildik yerler, tanıdık muhitler hiçbir yerde hapishanede olduğu kadar şiddetle aranılmaz. Görüşme günleri kapıya kimsesi gelmeyenler, mahkûmlar arasında en zavallı sayılırlar. Bunun için gurbet hapishanesine düşenler hep memleketlerine nakil için uğraşırlar.”²⁷⁸

Lise Müdürü’nde sahte diploma vererek gelir elde etmek suçundan tutuklu Fecri, karısının kötü yola düşmesini bizzat kendisi cezaevinde para karşılığı sapkın cinsel dürtüleri olanlara hizmet ederek karşılayacaktır. İlk zamanlar ziyarete gelen karısına az bir para veren Fecri’nin zamanla daha çok para vermeye başlaması diğer mahkûmların da dikkatini çekecektir.

“Lise Müdürünün bu artan paradan o kadar büyük bir sevinç duymadığı da belli oluyordu. Ama kadıncağz o kadar seviniyordu ki parayı alınca kocası da ister istemez onun sevincinden etkileniyor, yüzündeki acı ve utanç dolu çizgiler karısının güzel yüzüne baktıkça siliniyor, yerini dümdüz, boş ve anlamsız bir rahatlığa bırakıyordu.”²⁷⁹

Burada Fecri’nin şöyle bir değerler çatışması yaşadığı söylenebilir: Karısının namusunu korumak için kendi namusundan olmak. Bu anlamda Fecri’yi sapık ilişkiler kuran ahlak yoksunu bir tip olarak mı ele almak gerekir; yoksa karısının namusunu korumak adına kendi namusunu gözden çıkarmış fedakâr bir koca olarak mı, değerlendirmeye açıktır. Fakat cezaevine girerek onuru zedelenmiş birisi olarak en azından karısının onurunu korumaya çalıştığı veya zaten cezaevine de ailesinin geçimini sağlamak için girdiği göz önüne alındığında, değerlendirmede meseleye daha çok onun kocalık rolü ön plana alınarak bakılması doğru olacaktır.

İşte’de mahkûmiyeti biten Kemal, eve vardığında karısını başkasıyla evlenmiş bulacaktır. *“Zorlama kendini, bırak. Öyle. Çocukların halini sen de gördün. Haa, söyle bakalım, benden mi onlar?”²⁸⁰* sözleriyle ilk şüphesini belirten Kemal’e karısı, evliliğin gerekçelerini anlatır:

278 Sabahattin Ali, **a.g.e.**, s.36.

279 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.105.

280 Mehmet Seyda, **a.g.e.**, s.49.

*“Bize çok yardım etti. İki çocukla yapayalnız kalmıştım ben. Evin bazı odalarını kiraya verdim. Kiracılarla başım derde girdi. Biliyorlar ya, kimse para vermek istemiyor.”*²⁸¹

İncir Ağacı’nda Murat Muradoğlu’nun karısı ise, artık tüm ümitlerini yitirmiş kocasına en güzel teselliği verir.

*“Bir buçuk yıl sonra Murat Muradoğlu’nu köyde karısı karşıladı. Bir saman çöpü gibi onu sapsarı buldu; 'Murat, dedi; kendine gel! Unutma ki şimdi bir çocuğumuz da var! Bir fidanımız!'Murat Muradoğlu dokuz yıldan beri çocuğunu ilk defa görüyordu. Onu kucakladı: 'Evet, dedi, bizim fidanımız!' Ve yavaş yavaş, üçü de çarka doğru yürüdüler.”*²⁸²

Kadınlar açısından dışarıda olmanın sıkıntısı daha büyüktür. Geçimi temin eden kişinin cezaevine girmiş olması, sadece manevi anlamda onun yokluğunun verdiği sıkıntılar dışında maddi zorlukları da beraberinde getirecektir. Böylece kadın kendini çift taraflı bir mücadelenin içinde bulacaktır. Mücadelenin manevi tarafını işitmek elbette içeride olana güç verecektir. Ne var ki maddi kısmın ona yansıtılması, o dört duvar arasını iyice çekilmez hale getirecektir. Tanıklar’da öğretmen, ziyarete gelen karısına para işlerinin nasıl olduğunu sorar. Aldığı iyi cevabına inanmaz. Cezanın çift taraflı olduğu sonucuna böylece ulaşır:

*“Nasıl iyi olabilir! Bir aylığa kaldılar. Ev kirası, yiyecek, üst baş... Bir evin, ailedeki insanların gereksindiği bin türlü ufak tefek şeyler... Bir tek kendisi çekmiyor burada cezayı.”*²⁸³

Maddi, manevi sorunlar dışında kimi zaman da dışarıdaki kadın, başka suçların işlenmesinin zeminini teşkil eder. Pazar Ekmeği’nde genel olarak Uykusuz Çayırılı Bülbül Âdem’in sonu hapishaneye kadar uzanan hikâyesi anlatılıyor olsa da olayların temeli, bucak müdürünün cezaevine girişiyle başlar. *“Müdür, bir rüşvet suçundan cezaevine girince, ortada kalan*

281 Mehmet Seyda, **a.g.e.**, s.49-50.

282 Haz. İnci Enginün, **a.g.e.**, s.71

283 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.65.

kadını (Uykusuz Çayır)ın genç muhtarı bir pazar ekmeği gibi....” köye getirir. Pazar Ekmeği olarak adlandırılan kadın, sahipsizliğin ve kimsesizliğin etkisiyle Murad ile birlikte yaşamaya başlar. Murad’ın karısı Ziyneti Pazar Ekmeği’ni öldürünce kaynatası Uykusuz Çayırılı Bülbül Âdem suçu üstlenerek hapse girer. Burada, bucak müdürünün hapse girmesiyle ortada kalan Pazar Ekmeği’nin hayat serüveni; bir mahkûm yakınının mağduriyetinin başka mağduriyetleri doğurması açısından önemlidir. Yine, Adi Suçlu’da dışarıda kalan kadın, farklı bir şekilde de olsa hem mahkûm olacak hem de bir başka insanı mağdur edecektir. Kocasını hapishanede olan ve sıkıntılı süreçte hastalanarak hastaneye yatan kadın, onun iç dünyasından geçenlerle tamamen uzak bir başka kadınlar hastane odasını paylaşmak zorunda kalır. Diğerleri göğüs uçlarından, külotundan, bacaklarından bahsederken beriki; hastanede olması nedeniyle kocasını ziyarete gidememiş olmanın vicdan acısını yaşamaktadır. Dış konuşma, iç konuşma paralelinde devam eden hikâye hapisteki kocaya yazılan şu telgraf ile sona erer:

“ilk telgrafımı aldın mı stop suçüstünde yargılandım stop kadının kaçının üstünde büyük bir yarık stop çiçek kabından stop adi suçlu olarak merkez cezaevine sevk edildim stop rahatım iyi stop karın”284

Mahkûm için mevsimin her dem bahar olduğu ve günlerin hep su gibi akıp geçtiği dışarı, sadece yakınları nezdinde değil, bir bütün olarak merak konusudur. Güvercin’de, hücredeki mahkûm kirli cam tavanın ötesinde yağmurlu bir gün sonuna bakarken dışarısını düşünür:

“İnsanlar gerçekten bıraktıkları gibi miydiler? Güneşin, akşam üstlerinin, sokakların, denizin tadını çıkarıyorlar mıydı? Oysa bu daracık, yüksek tavanlı, tavanı iyi ki cam olan odacıkta akşam üstüleri yüklü bir hüznle geliyordu, geliyor ve yapayalnız koyuyordu insanı.”285

Siyasi mahkûmlar açısından durum biraz daha karışıktır. Şayet kişiyi hüküm giymeye iten sebepler, aile bireyleri tarafından destekleniyorsa mahkûm, en azından o yönden rahat olacaktır. Çünkü dışarıda kendisini bir kahraman olarak kabul eden, cezaevine düşmüş olmasına üzülse bile davası uğruna orada bulunuşuyla gurur duyan birilerinin varlığı; ceza sürecini çekilir hale getirecektir. Tersisi durumda ise sadece manevi anlamda değil maddi

284 Adalet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.48.

285 Erdal Öz, **a.g.e.**, s.53.

yönden de birçok sıkıntıları göğüslemek zorunda kalacaktır. Bir Görüş Günü'nde siyasi mahkum Güler, babasıyla zıt kutuplarda olmanın sıkıntısı kadar ondan para isteyecek olmanın ağırlığını da hissedecektir:

*“Babasından para isteyecek. “Bu düzenin adi bir çivisi” olan babasından. Arkadaşlardan para gelmedi. Belki de yok. Belki de çok daha gerekli durumlar var. Evet mutlaka var. Yine de babasından para istemek zorunda kalışı kötü. Hiçbir biçimde kolay yutulur gibi değil.”*286

BEŞİNCİ BÖLÜM: HAPİSHANE SONRASI MAHKÛM

I.TAHLİYELER

Tahliye, koğuşlarda lambalar söndürülüp herkes yataklarına çekildiğinde ve kendi gerçek yalnızlığına gömüldüğünde karanlığı cılız ışığıyla aydınlatmaya çalışan yegâne umuttur. Sayılı gün çabuk geçer hesabı, askerin şafak sayması gibi mahkûmun da beklediği muhteşem gündür. Şayet böyle bir ihtimal olmasa günah kokan o daracık koğuşların çekilme ihtimali yoktur. Müebbetlerin, idamlıkların daha pervasızca davranmasının sebebi de böyle bir umuttan mahrum oluşlarıdır. Çünkü bir gün özgür olabilecekleri gibi bir umutları kısaca kaybedecekleri bir şey kalmamıştır. Elmas'ta gün gelip herkesin tahliye olacağı ve rüyaları süsleyen tüm o güzelliklere kavuşulacağı yönündeki teskinlere Elmas'ın acı ama gerçek sözlerle karşılık vermesi idamlık olmasından, yani umutsuzluğundan ileri gelir.

*“Çok güzel söylersin bey” derdi. “Kitap okuyanın gözüne kurban olayım. Ama güzel agam be, beyabi derim sana, bakır para gibi harcama bizi! Dediğin sözlere gönlüm yatar, velâkin aklım yatmaz. Çok güzel söylersin buradan hep çıkarız. Hiçbirimiz kalmaz. Ama, hangimiz nereye? Siz ağaç altlarında sefaya, ben üç ayaklı sehpa...”*287

Hangi mahkûm tipi olursa olsun, cezanın çekildiği süre boyunca bir mahkûm tahliye anını bekler. Sayılı gün çabuk geçer tesellisiyle, geçen her günün aslında ömürden bir gün eksilttiğini ve ölüme bir adım yaklaştırdığını düşünmeden gün sayar. En azından öyle olması beklenir. Çünkü bazı durumlarda mahkûm, tahliye olmayı çeşitli sebeplerden ötürü istemez. Köşeler'de günü dolay Altındış, beklenenin aksine tahliye olmayı istemez.

287 Kerim Korcan, **a.g.e.**, s.35.

“Altındış’ın günü dolmuştu, saate bakıyordu şimdi hapisaneden çıkmak. Gören göz, “Hapisanede sökemediği bir taşı var,” derdi. “Özgürlüğe susamış değil.”288

Altındış’i korkutan, çıktığında eski arkadaşlarından beklediği tepkidir. Aynı davaya inandığı arkadaşlarından bazılarının isimlerini itiraf etmek zorunda kalmıştır. Eski arkadaşlarından hiçbiri bu sebeple Altındış’le ilişki kurmayacaklar, Altındış iyice yalnızlaşacaktır. Bir anlamda dört duvar arasının mahkûmiyeti yalnızlığın mahkûmiyetinden yeğdir.

“Bir selamın delisi olarak öleceğini düşündü, kolay gitmez bir hüznün çöktü üstüne, içi karardı. Gün aydınlığı bile ağır bir aydınlıktı.”289

Sır’da Çarşambalı İzzet ise tahliye olmayı ister ama tahliye sonrasına dair korkuları vardır:

“Başına dört yıllık hapislik derdi çıkarmış olan Ağayolu çarşısına çıkamazdı. Orada herifin oğlu, pat diye karşısına dikilebilirdi. Bütün konu komşu esnaf da tanıdıktı. Yanında bunca yıl çıraklık ettiği Bennaz Halil Efendi’yi sustalı çakı ile vurup öldürmesinden hep kendisini kabahatli bulduklarını biliyordu.”290

Tahliye sonrası korku, özellikle yüz kızartıcı bir suç işlemiş mahkûmlarda bir şekilde vardır. Döndüğü çevrede nasıl karşılanacaktır, aile hayatı eskisi gibi sürebilecek midir, eski arkadaşlardan kaçısı hala onu bir arkadaş olarak görecektir... Belki de en önemlisi iş veren olacak mıdır? Gaydura’da Kayseri, Samsun, Sinop hapisanelerinde yatan Osman, genel af çıkıp *“Selbestsin dediklerinde kösteğe vurulmuş danalar gibi gitçeği yönü şaşalamış, durmuş”*291tur. Genel af, biraz da hazırlıksız yakalar mahkûmu. Tüm yukarıdaki soruların cevabının olumsuz olması, mahkûmun yeni suçlara itilmesinin ana sebeplerindendir. Suç işlemiş mahkûm, suça itilen mahkûm durumuna düşecektir. Nitekim Osman da Gaydura hikâyesinde bahsedilmese bile, kahramanların ortak olduğu Hacer’e Benzer Halide’de cinayet işleyecektir. Cinayeti kimse görmemiş olsa bile yazdığı mektupta *“Ama saklanacağımı*

288 Metin İlkin, **a.g.e.**, s.5.

289 Metin İlkin, **a.g.e.**, s.7.

290 İlhan Tarus, **a.g.e.**, s.80.

291 O. Zeki Özturanlı, **Başakçılar**, Yeditepe Yay., İstanbul 1970, s.130.

sanma. Haydar'ı gördükten sonra, gidip teslim olcam."²⁹² diyerek sanki, genel afla tahliye olmuş mahkumun yolunun yine hapisane olacağını kabul etmiş gibidir.

Telefon'da İsmail Efendi de toplumun, mahkûmiyeti sebebiyle kendisine olumsuz tavrı nedeniyle başka yere taşınmak zorunda kalmıştır:

*Cezasını doldurup çıktıktan sonra artık memleketinde oturmak istemedi. Sağlığında dehri gibi adam diye eli öpülen, her tarafta, herkesten saygı gören babasının o kadar emlak ve arazisini har vurup harman savurduğu yetmezmiş gibi, bir de başkasının parasına el süren bu "haramzade"ye hemşerilerinin iyi gözle bakmayacakları şüphesizdi. Daima başı yerde gezmeğe tahammül edemeyen İsmail Efendi, günün birinde çoluğunu çocuğunu topladı, A... 'ya göçetti.*²⁹³

İnsanlar Uyanıyor'da serbest kalan mahkûm da hüküm giymiş olmanın sıkıntılarını yaşayacaktır.

"Ne var ki hala işsizdi. O kadar iş aradığı halde bulamıyordu. İş verecek gibi olup, hemen onun arkasından gelen polisten kimliğini öğrenenler iş vermekten vazgeçiyorlardı."²⁹⁴

Tahliyelerin belki de en güzel taraflarından birisi cezaevinde oluşmuş düşmanlıkları, küslükleri sona erdirmesidir. Hem giden mahkûmla taraflardan birinin eksilmesi hem de gidene o sevinçle affetme duygusunun sirayet etmesi; cezaevinin o sınırlı mekânında kaçınılmaz olarak ortaya çıkacak dargınlıkları, hasetleri, küslükleri bitirir. Melkon'da ihtiyar bir mahkûm olan ve "*Orospuya orospu dediğim için yatıyorum burada!*"²⁹⁵ diyen Melkon'un tahliyesi sırasında yaşananlar bunun güzel bir örneğidir. Hasan Kaçar, tutukluluk sürecinde sıklıkla Melkon'u kızdırır. Özellikle domino oynamaya oturduklarında onun üzerine daha fazla gider. Bir defasında sınırı fazla aşır Melkon'un karısını dilencilikle itham etmesi üzerine ihtiyar, iyice üzülür. Elli senede tek bir söz olsun kötü laf etmediği karısının adının esrar kaçakçısının ağzında gezinmesini gururuna yediremez. O günden itibaren Hasan

292 O. Zeki Özturanlı, **a.g.e.**, s.146.

293 Orhan Kemal, **Grev**, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1975 s.51-52.

294 Aziz Nesin, "İnsanlar Uyanıyor", **Türk Hikâye Antolojisi** (Haz. Seyit Kemal Karaalioglu), s. 210.

295 Kerim Korcan, **a.g.e.**, s.11.

Kaçar'a küser. Ne var ki tahliye edildiği gün herkesin meraklı bakışları altında, Hasan'a elini uzatır ve saygıyla bakar. Son sözlerindeki bir cümle sanki aradaki tüm kırgınlıkların sebebini bildirir mahiyettedir:

*"Mahkûmlukta olur böyle şeyler."*296

Mahkûmu tahliye sonrasında eskisi gibi karşılayacak, onun mahkûmluğunu görmezden gelecek değil sahiden görmeyecekler de elbet vardır. En başta da anneler. Adi Suçlu'da anlatıcı kocasının tutukluluk süreci için *"Kaynanam bile oğlunu sık sık unutuyordu. Komşularının, bahçe duvarından yirmi santim içeri kaydıklarına sızıldanıyordu."*297 dese de yüreği en çok yananlar yine onlar olacaklardır. Öte yandan yüreğinin onca yangısına rağmen onu en doğal kabul edecek olanlar da onlardır. Bir annenin gözünde evlat, hangi suçu işlemiş ve hangi cezayı almış olursa olsun yine evlattır. Bir anlamda anne için en güzel hüsn-i hal kâğıdı onun evlat oluşudur. Sır'da Çarşambalı İzzet'i konu komşu esnaf arkadaşlarından hiçbiri ziyaret etmemiştir. Çünkü onların gözünde İzzet, ustasını öldürmüş bir katildir. Oysa annesine göre İzzet cezaevine düşmüş de olsa hala evlattır. Onun mihnetini çekmeyi, evladı cezaevindeyken de sürdürecektir:

*"Anacığı, sanki kurulmuş bir makine gibi, her sabah elinde çıkışı, gözlerinde sevimli yaş damları, demir kapıya gelmişti. Tam dört yıl, belini ikiye bükerek tahta silmiş, çamaşır yıkamıştı. Nişanlısından haber getirmişti."*298

Sürgünden Sonra'da da oğlu Cem bekleyen Hatçe Teyze aynı tavrı sergiler. Gerçekte oğlu hala bir kaçaklığın korkusunu yaşamaktadır. Cem'in arkadaşı İhsan'ın *"Hasta bunlar... Korku şuuraltılarına işlemiş,"*299 tespitinden ortada bir tehlike kalmadığı anlaşılan yine de hala polis korkusu yaşayan oğlunu, Hatçe Teyze annelere has bir ruh haliyle beklemektedir.

"Hatçe Teyze, evde dokuz doğuruyordu, gözleri panceredeydi. Ağrıklı haline bakmadan beş ayrı yemek pişirmişti; hepsi de Cem'in sevdiği yemeklerdi. Eğer

296 Kerim Korcan, **a.g.e.**, s.23.

297 Adalet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.41.

298 İlhan Tarus, **a.g.e.**, s.80.

299 Metin İlkin, **a.g.e.**, s.27.

aklına, Cem'in sevdiği bir başka yemek daha gelse, hiç üşenmez, eteğini sürüye sürüye onu da ateşe vururdu. Yillardır yemeklerine hasretti Cem. Bugün, hapislerin, sürgünlerin sona erdiği bugün onun için neler yapsa azdı. Yaşlılık, ağırlık bile oğla hizmetten alıkoyamazdı ana yüreğini. Dünya dirliğinde oğul sevgisinden gayrı ne gözü olsundu.”³⁰⁰

II. ÂRAF

Uzun veya kısa bir ceza sürecinden sonra kişinin sosyal ortama adaptasyonun kolay olmayacağı bir gerçektir. Burada mahkûm, kendini ne içeride ne dışarıda; sanki ‘araf’taymışçasına boşlukta hissetmektedir. 12 Eylül İhtilali sonrasında cezalandırılan Lütfi Şehsuvaroğlu, bu ‘araf’lığı kafesi açılan bir kuş benzetmesiyle ifade eder. “*Kafesin kapıları açılınca kuş önce şaşırır, sonra kafesin önüne çıkar, gezinir. Nice sonra uçabilir.*”³⁰¹ Gerçi bu uçmanın sonrası güzeldir fakat o ilk an, belki de özgür olmuşluğa inanamamanın verdiği tepkisizlikle tam bir kararsızlık anıdır.

*“Açılmıştı demir, eşikten adımımı atmıştım. Arkamdan kapanmıştı demir kapı, artık dışarıdaydım.”*³⁰² Lütfü Oflaz, kendi cezaevi anılarını anlattığı Bir Mahkûm adlı eserinde mahkûmiyet sürecini bu iki cümleyle özetler. Demir kapı kapanır ve yeni bir hayat başlar. Çünkü mahkûmun sonraki hayatı, cezaevinden çıktığı ilk andan itibaren aynı olmayacaktır. Yani hayat, kaldığı yerden devam etmeyecektir.

Ocak’ta cezaevinden yeni çıkmış birisi, değişenin sadece dışarısı olmadığını kendisinin de o dünyaya uyum sağlamak zorlanacak şekilde değiştiğini şu ifadelerle belirtir:

“Buralarda olup da gene de kendisi olmayan.... Tanıdığımı bildiğim, ama gene de o bildiğim şeyler/yani o taş, tümsek, o kamburluk... Kendisi olarak durmayan taş, arınmışlık, poyraz yosunu, kentlerin sütü memeleri dağlar/ olmayan o şeyler... Eksilmiş olan. Neydi?”³⁰³

300 Metin İlkin, **a.g.e.**, s.23.

301 Lütfi Şehsuvaroğlu, **a.g.e.**, s.116.

302 Lütfü Oflaz, **a.g.e.**, s.97.

303 Rasim Özdenören, **Denize Açılan Kapı**, İz Yayıncılık, İst. 1999, s.25.

“Bunca ayrılıktan sonra içime sinen o garipliği, yabansılığı, kendi evime, babama, anama, evdeki herkese karşı gelişmiş o tuhaf utangaçlığı silkip atamıyorum.”³⁰⁴

Mezarda Yaşayanlar’da Ömer Hulusi, bunun niçin böyle olmayacağını sebeplerinden birini, şu cümlelerle ifade eder:

“İki üç ay hapisane dışında gezdim. Artık sabıkalanmıştım. Bütün kapılar kapanmıştı yüzüme. Zaten patronları zengin etmemek için çalışmamaya yemin etmiştim. Buna rağmen bir-iki fabrikada iş aradım. Hapisaneye tekrar girmek istemiyordum. Hüsn-i hal kâğıdı istediler tabii. Sabıkalanmıştık. Buna imkân var mı?”³⁰⁵

Ömer Hulusi’nin 1950 Türkiye’sine dair söyledikleri, işyerlerinde zorunlu mahkûm çalıştırmak gibisinden yasaların da çıkarılmış olmasına rağmen 2010 Türkiye’sinde de benzer şekillerde devam ediyor. İşyerinde bir mahkûm çalıştırmaktansa cezasını ödemeye razı işverenlerin olduğu bir ülkede sabıkalı her insan, Jan Valjan’ın* sarı kimlik kâğıdını ve bu kâğıdın toplumsal adaptasyonda getirdiği zorlukları yaşamak zorunda maalesef. Fakat tüm bu sıkıntılarla yüzleşmesi çaldığı her kapının yüzüne kapanmasıyla başlayacak. Maalesef gerçeklerin bu acı tarafıyla yüzleşme sadece bir suçtan hüküm giymiş, belli bir süre cezasını çekmiş mahkûmların olduğu kadar; herhangi bir suçu olmasa bile tutuklanıp soruşturma geçirmiş kişiler için de geçerlidir. Bu noktada toplum, kişilerin suç işleyip işlememesine bakmamakta; tutuklanmışsa elbet bir suçu vardır düşüncesine kapılmaktadır. Nitekim son dönemlerde bazı soruşturmalarda bilgisine başvurulmak amacıyla savcılığa çağırılmış kişiler, medya organları tarafından, sanki iddia edilen suç eylemine katılmışlar gibi lanse edilmişlerdir.

Sen De Sor’da sebepsiz yere tutuklanan, birkaç gün tutuklu kaldıktan sonra herhangi bir suçu olmadığı için salıverilen kişi de işyerine vardığında bu tür bir muameleye maruz kalacaktır. Gerçekte aynı işyerinde çalıştığı arkadaşları da şahsın suçsuz olduğunu bilmekte, ona bu yönde güvenmektedirler. Ne var ki onun tutuklanma sebebinin arkasında başka durumların da olabileceği ihtimalinden hareketle işlerini kaybedecekleri düşüncesiyle tepkili

304 Rasim Özdenören, **a.g.e.**, s.27.

305 Namık Behramoğlu, **a.g.e.**, s.27.

* Victor Hugo’nun **Sefiller** adlı romanının başkahramanı olan kişi.

davranacaklardır. Ustabası, haftalıkları dağıttığı sırada çalışmadığı günlerin de yevmiyesini vererek –ki aslında bu dört günlük bedeli işçiler kendi aralarında para toplayarak denkleştirmişlerdir- ona acı gerçeği söyler:

*“Kusura bakma,” dedi “seni aralarında istemiyor arkadaşların. Belki haksızlık ediyorlar ama baştan beri iyi bir mahallede oturman, onlardan ayrıksı yaşaman, önce götürülüp sonra bırakılman... İşte, huylandılar bir kez. İçleri rahat değil...”*³⁰⁶

Tabi büyük vurgunlar yapmış, bu nedenle cezaevinde bile sayılmış kişilerin mahkûmiyet sonrasında da bu durumdan etkilenmeyecekleri ve yine sevilip sayılıp hatır görerek yeni suçların işlenmesine, suçlu damgası yemiş yeni mağduriyetlerin doğmasına zemin hazırlayacakları da bir gerçektir. Beyler Koğuşundaki Hulusi Bey’de Hulusi Bey için yapılan tespit de bu yöndedir:

*“... kendisine yardım etmiş olanlardan “küçükler” yıllarca Hulusi Bey’in suçunun cezasını hep birden, fazlasıyla çekecekler, hapisaneden çıktıktan sonra, yaşama hakkında, insanlar hakkında, haklılık, haksızlık, suç ceza, zenginlik, yoksulluk, toplum ve toplumun mutluluğu hakkında çok çeşitli karamsar duygularla dolu yargılara varacaklardı. “Büyükler” her zamanki gibi, ve Hulusi Bey gibi, yeniden ve kolaylıkla topluma karışmanın ve yeni suçlarla yeni cezaların gizli aşikar nedenleri olacaklardı.”*³⁰⁷

Yukarıdaki ifadeler kurgusal bir metinde, bir hikâyede geçiyor olmasına rağmen, yazarların toplum sosyolojisi ve psikolojisini anlama ve anlatmada bilimsel tespitlere dayanan akademik cümleler kadar başarılı olduğunun güzel bir örneğidir. Paragrafta geçen “büyükler” tabirinin anlam çerçevesi genişletilip anlam katmanlarına ün, popülerlik, medya kültürünün kahramanları gibi kavramlar da eklendiğinde günümüz Türk toplumunun suç karşısındaki bir çelişkisi gözler önüne serilecektir. Kendi çocuğunun veya mahallesinden herhangi birisinin o tür bir fiili yapmasına asla gönlü razı olmayacak bireyler; uyuşturucu kullandığı veya sattığı suçlamasıyla cezaevine girmiş bir mankeni ya da şarkıcıyı, mahkûmiyet sonrasında mağdur

306 Adalet Ağaoğlu, **a.g.e.**, s.127.

307 Afet İlğaz, **a.g.e.**, s.51.

pozisyonuna sokup bir kahraman gibi karşılayabiliyor. Gelecek neslin idol olarak benimseyebilecekleri bu kişilerin olumsuz taraflarının yüceltilmesinin, söz konusu olumsuzlukları normalmiş gibi karşılamaya başlayacakları tehlikesi göz ardı ediliyor.

“Küçüklerin” kaderi ise çoğunlukla onları cezaevi ortamına itmiş şartların da gerisine giderek çiziliyor. Onları bekleyen yeni hayatın dışlıları arasında alkış sesleri yok. Mahkûmiyet damgasının yüklediği ağırlık onları bekliyor. Aslında “küçükler”in dışarıya adaptede yaşadığı sıkıntılar cezaevinden çıkışının ilk anından itibaren başlar. Özellikle uzun yılların ardından tahliye olmuşlar, yolda bile tıpkı bir çocuk acemiliğiyle yürüyecektir.

Köşeler’de, Altındış’in tahliye öncesi ve sonrası anlatılır. Eski arkadaşlarıyla karşılaştığında onların ne tür bir tepki verecekleri endişesiyle yürüyen Altındış, bir arabanın altında kalma tehlikesi yaşar.

“Şoför, pencereden başını uzatıp bağırdı, sövdü.

“Sen tamponu yediğinnen kalırsın ben hapisaneyi boylarım,” dedi. “Git kendini başkasına çiğnet!”

Yolda yürümeyi yabancılamaştı anlaşılan. Ayakları dolanı dolanıveriyordu.”308

Bununla birlikte, cezaevini, tahliye sonrasında karşılaşacaklarına daha gerçekçi bir tutumla hazırlık yeri olarak görenler de vardır. Ki bu gerçekçilik aslında, içinde bulunulan konum itibariyle menfaatçilik olarak da ifade edilebilir. Fakat gerçekler kimi zaman olumsuz davranışları da dayattığı için gerçektir zaten. Dünyada Harp Vardı’da Bobi, tahliye sonrasına hazırlanış biçimiyle menfaatçi gözükse de tahliye sonrasına hazırlığı yönüyle son derece gerçekçidir aslında.

“O, aç olmaktan çok, açlıktan söz açıp üçün beşin yoluna bakma dümenindeydi. Görüşmecileri gelen tutuklulardan uçlandığı ekme, zeytin, peynir, tereyağı, helva, ne bileyim yiyecek, giyeceği çabucak paraya çeviriverir, günün birinde dışarı çıkınca geçinebilmek için tutacağı işe para biriktirirdi.”309

308 Metin İlkin, a.g.e., s.8.

309 Orhan Kemal, **Dünyada Harp Vardı**, Ataç Kitapevi, İstanbul 1963 s.66.

Çevre-davranış araştırmaları, insanı mekân tasarlayan bir varlık olarak betimler.³¹⁰ Öte yandan insanın tasarladığı aynı mekân, tasarlama bile yine insanı davranış ve karakteristik bakımın etkileyen en önemli etmenlerden biri haline gelir. Öyle ki bu etkileme kimi zaman insanın fiziki görünümünün değişmesinde de rol oynar. Kamburdağ'da anlatıcı, yıllardan beri görmediği ama bir nedenle gelemediğini bildiği Ferhat'ı, yolu İstanbul'a düşünce arar bulur. Onu ilk gördüğünde zihninde beliren tasvir, bir mekân olarak hapishanelerin insan fizyolojisi üzerindeki etkisini açıklar mahiyettedir.

“Hani mapusaneye düşen adamlar olur. Yerleşmiş bir kara sarılık vardır yüzlerinde. Aynen öyle işte. Dudaklarının kenarında kırışıklıklar. Şakakları erkenden ağarmış.”³¹¹

Bazı mahkûmlar, hapishaneden çıktıktan sonra da hapishaneyi içinde taşıyabilir. Bu anlamda mahkûmları, hapishanenin içinde yaşayanlar ve hapishaneyi içinde yaşatanlar şeklinde de tasnif etmek mümkündür. Tam bu noktada aynı anlamda kullanılan hapishane ve cezaevi kavramlarının anlam bakımından birebir örtüşmedikleri gerçeği ortaya çıkar. Çünkü hapishane, kendi vicdanında suçsuz olan birisinin çeşitli özgürlüklerden yoksun bırakıldığı mekândır. Cezaevi ise, sadece toplum ve kanun nezdinde değil aynı zamanda kendi vicdanında da mahkûm birisinin cezasını çektiği yerdir. Suç işlemiş ve bu sebeple içeri girmiş bir mahkûm açısından bakıldığında ceza kurumlarının işlevini yerine getirdiği söylenebilir. Mahkûm ıslah edilmiştir ve mahkûmiyet sonrasında yeni suçlara yönelmekten alıkonulmuştur. Öte yandan o mekânı sadece belirli bir süre çeşitli özgürlüklerden mahrum bırakmış bir yer olarak kabul eden birisi için mahkûmiyet sonrasında da çok bir değişikliğin olmayacağı bir gerçekliktir. Özellikle kendisini haklı bir davaya adanmış inanan bir mahkûm için, mahkûmiyet sonrasında da aynı davanın adanmışlığı sürecektir. Peki hapishane sürecinin hiç mi etkisi olmayacaktır? Olacaktır fakat yine de o kişiyi engelleyemeyecektir.

Olaydan Önce'de, pamuk toplayan işçilerin haklarını korumak adına yola çıkan eski mahkûmdan bahseder. Mahkûm, yolda giderken hapishane günlerini hatırlar.

310 Suna Karaküçük, “Okul Rehberlik Servislerinin Fiziksel/Mekansal Koşullarının İncelenmesi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2010/1 s.422.

311 Ömer Faruk Toprak, **a.g.e.**, s.124.

“Cezaevinin görüşme günlerinde, elindeki fileye ne alabildiyse doldurup, Hasanpaşa deresinden öfkesini hüznle, acısını öfkeyle karıştıra karıştıra “Harbiye kışlalarına tırmanan” annemin mütarekeden kalma korku ve acılarla ölümler ve yitiklerle dolu gözlerini görmemiş gibi...”

“Sen nasıl kaldıracaksın bu ağırlığı yıkılıp gideceksin mazaallah”larla dolu on dakikalık görüşmelerden sonra döndüğüm koğuştta, yavaş yavaş yenildiğinin farkına varamayan talihsiz bir arkadaşın, o geceyi de uykusuz geçirdiği belli olan yüzü ile karşılaşp göğsünde biriken umutsuzluğu dağıtmak için bulutlara dalmamış gibi...”³¹²

Mahkûm, mahkûmiyet günlerini hatırlasa bile geri dönmez. Çünkü davasını daha da güçlendiren “çatık kaşlı anılar”ı vardır.

İmralılar’da sağlık nedenleri göstererek tahliye olan gazeteci ise hapishaneyi bir başka şekilde dışarı taşır. Çıkardığı dergide cezaevi hastanesinde yaşadıklarını, duyduklarını birbiri ardına taşlama, eleştiri şeklinde yazar. Bunun sonunda bakanlık söz konusu cezaevine müfettiş göndermek zorunda kalır. Nitekim koşulların iyileştirilmesine ön ayak olmuş olur. Aynı cezaevine tekrar düştüğünde yaptıklarından duyduğu sevinci paylaşacaktır fakat içerdekilerin de dışarıyı içlerinde taşımaları gerektiğini şu sözlerle anlatarak:

“Bakın arkadaşlar!” dedi. “Hastanemizin bu değişikliğinden elbette çok sevinç duydum. Her olumlu değişiklik sevindirir insanı. Ama bunun, bu durumun sürekli olacağını sanmayın. Bir gün gelir, gene her şey eskisi gibi olur. Neden mi böyle olur? Değişmesi ilk gereken şey değişmemiştir de ondan. İşe nereden başlamalı, nasıl başlamalı. Asıl sorun bu...”³¹³

Cezaevinde, elbet dışarı çıkınca yapılacaklara dair hayaller kurulur. Boşa geçen yılların acısını hakkıyla çıkarabilecek hayaller... Ne var ki kimi zaman hayalde kurulanla gerçeklerin hesaplaşması acı olur. İşte’de evine dönen Kemal, onca çalmasına rağmen karısına kapıyı zor açtıracaktır. Karısında mahkûmiyeti bitmiş bir kocaya kavuşmanın sevinci yoktur oysa. *“Kararsız; yaklaşp gelen nedir, kocası mı, yoksa karalara bürünüp mezarından kalkmış bir*

312 Şükran Kurdakul, a.g.e., s.43.

313 Afet Ilgaz, a.g.e., s.123.

hortlak mı?”314 soruları içinde endişeli ve ürkmüş bir durumdadır. Kemal’se bu günü beklediğini şu sözlerle anlatır:

*“Oysa yazmadım sana, dedi adam. Düşürüldüğüm tuzakta ellerinden kurtulamadım. Tam beş buçuk yıl... daracık bir hücrede, günde yarım ekmekle bir tas su... kurtulacağım günü bekledim durdum.”*315

Kemal, beklediği o güne dair kurduğu düşlerin boşa çıkması karşısında *“Keşke ölseymişim...”*316 dese de aslında ölümüne gelmiştir. Çünkü kadın bir başkasıyla evlidir. Ve o gecenin sabahında, gümrükte çalışan koca eve geldiğinde, Kemal’i kendi yatağında kana bulanmış bir vaziyette bulacaktır.

72. Koğuş’ta Ali Kaptan ise Kemal’in aksine dışarı çıktığına ölüme gideceğinin bilincindedir. Dışarı çıktığında ilk iş olarak evlenmeyi hayal eder. Ona oğlanlar doğuracak, yemeğini pişirecek, çeşmeden suyunu taşıyacak, akşamları da koynuna gireceği bir sevgili hayaliyle yaşar. Bu yönde çok da büyük beklentileri yoktur. Çirkin olmasının, bir gözünün kör olmasının da önemi yoktur. Ali Kaptan’ın o meçhul eşten beklediği tek bir şey vardır ki aslında o beklenti, onu bekleyen kadere ne kadar hazırlıklı olduğunun bir göstergesidir.

*“Yeter ki ona topaç gibi, babalarının kanını yerde komıyacak, yürekli oğlanlar doğursun!”*317

Bu ifade Ali Kaptan’ın kaderine razı olduğu kadar kendisini öldürecek olanlara da hak verdiği anlaşılabilir. Çünkü o da kan davası yüzünden mahkûm olmuştur. Elbet onun bir zamanlar peşine düştüğü kanın, bir başka zamanda da peşine düşen olacaktır.

Her ne kadar yukarıda daha çok olumsuz örnekler verilmiş olsa bile hemen her mahkûmun geleceğe, yani mahkûmiyet sonrasına dair iyimser hayallerinin olduğu muhakkaktır. Zaten günümüzde Avrupa Birliğine uyum sürecinde Adalet bakanlığı ceza usulleri ile değişik

314 Mehmet Seyda, **a.g.e.** s.45.

315 Mehmet Seyda, **a.g.e.** s.48.

316 Mehmet Seyda, **a.g.e.**, s.48.

317 Orhan Kemal, **72. Koğuş**, Cem Yay., İstanbul 1975, s.23.

uygulamalar başlatmıştır. Mahkûmların cezasını tamamladıktan sonra salıverilme öncesi mahkûmla yapılan görüşme sonucunda hazırlanan raporların amaçlarından biri de kişinin atlatmış olduğu süreçle beraber neler kazandıkları ve yeni hayatına nasıl başlayacağı ile ilgilidir.³¹⁸

İncir Fidanı'nda Murat Muradoğlu, bu durumun güzel bir örneğidir. Murat, cezası bittikten sonra alacağı incir fidanlarını hayal eder ve bu hayal uğruna fidanlıkta çalışarak para biriktirmeye çalışır.

“Muratoğlu'nun doğru bir hesaplama, serbest bırakılmasına daha bir buçuk sene vardı. Fakat bunu hiç de çok bulmuyordu. İmralı'da kendisinin yetiştirdiği fidanlıkta çalışıyor, günde yirmi beş kuruş kazanıyordu. Zaten bütün ümidi bu paralarda idi. Şimdiye kadar sandıkta 405 lirası birikmişti. Bir buçuk senede 135 lira daha... 405 + 135... sigara paketinin arkasına yazdığı rakamlar üzerinde durarak, bir kurşun kalemi ile bastırıp hakikatlerini daha iyi öğrenebilmek için yazıyor: 405 + 125 = 540 diyordu, 540 lira. Bu para ile iki bin fidan alabilir ve öküzlerin birini yenilerdi.”³¹⁹

318Bu konuda Bkz. Vehbi Kadri Kamer, **Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı**, Adalet Yayınevi., Ankara 2007. Bkz. Vehbi Kadri Kamer, **Denetimli Serbestlik Kararlarının İnfazı**, Adalet Yayınevi, Ankara 2007.

319 Haz. İnci Enginün, **a.g.e.**, s.196.

ALTINCI BÖLÜM: TOPLUMSAL DEĞİŞİMLER KARŞISINDA HAPİSHANELER

II. Dünya Savaşı, sadece ölümleri, soykırımları, trajedileriyle değil, savaşın getirdiği yokluğu, açlığı, sefaletiyle de etkisini tüm dünyada hissettirir. Gerçi Türkiye bu savaşa aktif olarak katılmamıştır ve bu nedenle ölüm, yaralanma gibi yıkımlardan kurtulmuştur. Öte yandan yoksulluktan, açlıktan, sefaletten ve buna benzer zorluklardan nasibini almıştır. Ekmeğin karneyle verildiği bu karartmalı yıllarda, toplum hayatının olumsuz tarafının aynası olan cezaevlerine de elbet tüm o zorluklar, belki de en ağır şartlarıyla yansiyacaktır. Dışarıda yaşanan savaş koşulları yeni suçluları yaratacak, o suçluların doldurduğu cezaevi koğuşları da başka suçların işlenme mekânı olacaktır. Yani şartlar suçlular yanında suçları da taşıyacaktır toplumsal huzuru bozanların cezalandırıldığı ve suçların engellenmeye çalışıldığı cezaevlerine.

Dünyada Harp Vardı'da Orhan Kemal, II. Dünya Savaşının cezaevi koğuşlarına getirdiği suçlardan birisini karaborsacılık olarak gösterir. Ne yazık ki o ortamda adı geçen suç işleyenler cezalandırılmıyor, yokluğun kol gezdiği zamanda para sahibi olmaları sayesinde el üstünde tutulup adamdan sayılıyorlar.

“Dünyada harp vardı!

Türkiye harbin dışındaydı ama, gene de dikenli kabuğuna olanca sinirliliğiyle çekilmiş korkunç bir alerji içinde, bekliyordu.

*Şeker beşyüz kırkbeşe satılıyordu. Kesme şekerin topağı çeyreğe gidiyordu cezaevinde. Kilosunu beşyüz kırkbeşe alan cezaevi karaborsacıları, böylelikle kiloyu sekiz, on, hatta on iki, on beş liraya getiriyorlardı.”*320

Elbette savaşın yarattığı o yokluğu bile fırsat bilip bundan nemalananlar ile yoksullar arasında büyük bir uçurum oluşacaktır. Bu uçurum, aslında bir suçlu olmasına rağmen diğerlerine yukarıdan bakanlar kadar onlara yaltaklanmaya çalışan, küçük bir menfaat karşılığı onların en berbat işlerini bile yapmaya can atanları da ortaya çıkaracaktır. Bir başkasının sigara

320 Orhan Kemal, **Dünyada Harp Vardı**, Ataç Kitapevi, İstanbul 1963, s.66.

izmaritini elde etmek için sigaranın hacetini gören sahibine kenefe kahve götürmeye kalkanlar, yaptıkları işin onursuzluğunu görebilecek durumda değildir. Çünkü:

“Dünyada harp vardı, cezaevinde açlar, çıplaklar yarım somun, bir esrarlı sigara için cana kıyıyorlardı...

Kamyonun gıcır gıcır yıkadığı helada, Tekel'in çeşit isimli cigaralarından tellendirilir, izmariti bir fiskede hela dışında bekleyen yalın ayaklı adem babalar kalabalığına fırlatılırdı. İsmarit havada kapılır, sonra da birbirlerinin üstlerine atılarak, betonda boğuşmaya başlanırdı. Onlar boğuşa, hatta bir izmarit için gırtlaklaşa dursunlar, “sayın bay”, Çeşit kutusundan alınmış kahverengi katlı bir Esmer, ucu yaldızlı bir Sipahi, ya da en azından zarif bir Yenice'yi ateşlemiş, betonda altalta üst üste boğuşanların kıyısında, ipek pijamalarıyla koğuşa dönerdi.”³²¹

Orhan Kemal, bir başka hikâyesinde, 72. Koğuş'ta da aynı duruma değinir. Gerçi zaten her iki hikâye hem olayların geçtiği mekân hem de kişiler bakımından birbirinin devamı mahiyetindedir. Ki kimi kahramanlar ortaktır. 72. Koğuş mahkûmları da II. Dünya Savaşından etkilenecektir:

“Dünya'da savaş vardı. Motörlü Alman birlikleri yıldırım hızıyla Avrupa'yı altüst ediyordu. Yollar, sınırlar kapanmış, dışardan içeriye ek bir şeyler, gelmiyor, memleket kendini güç besliyordu. Ekmek karneye binmişti. Cezaevinde şekerin topağı beş kuruşa satılıyordu.”³²²

Tanıklar'da da II. Dünya Savaşı'nın Sultanahmet Askeri Cezaevi'nin günlük kurallarını bile nasıl değiştirdiği şu ifadelerle anlatılır:

“Bütün Türkiye'nin alarm halinde olduğu tedirgin ve karışık günler, korkulu, karartmalı, kara muşamba perdeli geceler... Hapishane geceleri iki demirin birbirine vurulmasından çıkan sinir bozucu, yürek sıkıştırıcı çağrı seslerinden sonra avluya toplanan tutuklular ve ortada uzanan kalın bir zincir. Tutuklular

321 Orhan Kemal, **a.g.e.**, s.70.

322 Orhan Kemal, **72. Koğuş**, Cem Yay., İstanbul 1975, s.21.

arka arkaya sıra olurlar ve bu zincire bağlanmış kelepçelere bileklerini geçirirlerdi. Sonra, makineliilerin, süngü ve tabancaların önünde ağır ağır, eski çağlar forsaları gibi zincirlerini şakırdatarak yürürgider, askerlere kazdırılmış hendeklere girerlerdi.”323

Yetmişli yıllarda toplumda sol-sağ gerilimin cezaevlerine de yansıdığı, bu sebeple en azından siyasi tutuklularla adi suç işlemişlerin ayrı koğuşlara hatta hapishanelere konulduğu bir gerçektir. Kırklı yılların sonu ile ellili yılların başında da Türk toplumu başka bir ayrışma görür: Tek partili dönemden çok partili hayata geçiş aşaması. Gerek tek parti döneminin siyasi varlığı CHP gerekse iktidarın yeni sahibi DP, sosyal hayatın her alanında kendine yakın isimlerin kadrolaşmasını sağlayacak ve bir anlamda kendisinden olanları nemalandıracaktır. Elbette toplumun farklı kesiminden insanların bir arada tutulduğu hapishanelerde de bu sosyal gerçeklik kendini gösterecektir. Adı geçen partilerin yandaşları, partideki nüfuslarını orada da sürdürecektir, kendilerine çıkar sağlayacaklardır. Ekmek Torbası’ndaki Çerkez İsmail, bu tür çıkarıcılardandır. Hala her iki partiden birinin siyaset sahnesinde var olması, diğerinin sempatanlarının farklı parti isimleriyle bile olsa mevcudiyetlerini sürdürmeleri gibi nedenlerle, burada kişisel tespitler yapmak yerine adı geçen hikâyedeki ilgili bölümü alıntılama doğru olacaktır:

“Karantina koğuşunun dayısı Çerkez İsmail, dışarıdaki iskemlesine oturmuş, çevresine topladığı birkaç tutukluya yüksek sesle bir şeyler anlatıyordu. Çerkez İsmail’in biraz okumuşluğu vardı. Askeri liseden kovulmadı. O yıllarda iktidar sandalyesinde tek başına egemen olan C.H.P.nin yetiştirdiği, beslediği fedailerdendi. C.H.P. 1946 seçimlerini bu adamların kaba gücüyle kazanmış ve bu zorba güç sonunda halkın D.P.yi yaratmasını, onu kendi partisi sayarak benimsemesini, umutlarını ona bağlaması sonucunu doğurmuştu. Ne var ki sonraki yıllarda C.H.P.nin düştüğü bu yanlışta D.P. de düşecek, kendisine bağlanan umutları yok ederek aynı zorbalığın yarattığı baskı yılları sonunda kendi eliyle hazırladığı felaketten kaçamıyacak ve yok olacaktı.

323 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.57.

Çerkez İsmail, C.H.P.nin adamı olması gereken hapisane müdüründen de güç ve korkusuzluk alarak tutuklular arasında kurduğu egemenliği sürdürüyor, kantin işletiyor, daha başka gizli para işlerinde de baş oyunu oynuyordu.”324

Cezaevi şartlarını etkileyen önemli olaylardan birisi de sıkıyönetimdir. Darbelerin hemen sonrasında askeri yönetim devlet kurumlarını, özel kurumları, sokağı nasıl sıkı bir denetim altına alırsa bu denetimden cezaevleri de nasip alır. Özellikle siyasi tutuklularla adli hükümlülerin bir arada kaldığı koğuşlarda denetim daha da sıkılaştır. Aslında burada denetime tabi tutulan bir anlamda uygulanan yıldırma politikası gereği siyasi tutukludur. Fakat adli hükümlüler de aynı muameleye maruz kalır. Olumlu veya olumsuz anlamda cezaevi düzeninin değişmesinde, mahkûmlar arası ilişkilerin şekillenmesinde bu denetimin etkilenmesi kaçınılmazdır.

Bir Görüş Günü’nde Ekipbaşı Asuman Yemez hakkında öbür mahkûmların düşünceleri sıkıyönetimin getirdiği şartların kanun nezdinde de etkili olduğunu gösterir. Çünkü sıkıyönetim olmasaydı Asuman Yemez bir yolunu, adamını bulur; cezaevine düşmekten kurtulurdu. Gerçi belki kanun nezdinde böyle bir etki yoktur. Fakat mahkûmlarda bu yönde bir intibain uyanmasına sebebiyet vermiştir. Yine aynı hikâyede Güler’in düşünceleri de bu tespitin bir örneğidir.

“Aslında sıkıyönetim olmasa başlarına bu gelmezdi. Başbakan yardımcısının oğlu Osman, mahkeme kapısında konuşurlarken, “Hep anarşistler yüzünden basıldık... Yoksa öyle durup dururken ev basılır mı? Biz işimizi biliriz. Kapıcı yanılmış. Bizi anarşist sanmışlar. Babam sonra çok uğraşmış, ama durum nazik üsteleyemedi.” demişti.”325

324 Afet Ilgaz, **a.g.e.**, s.147-148.

325 Sevgi Soysal, **Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu**, İletişim Yayınları, s.112-113.

SONUÇ

21. yüzyılın başında Atatürk'ün hedef olarak belirlediği muasır medeniyetler seviyesine yaklaşmış Türkiye'de birçok özel ve resmi kurum çağın gereklilikleri doğrultusunda aynı muasır medeniyetlere ayak uydurma çabasındadır. Özellikle Avrupa Birliği üyeliği kapsamında uygulanan yaptırımlar bu kurumları daha da geliştirmiştir. Bir kurum olarak hapisaneler de sadece ülkemizde değil medeni kabul edilebilecek ülkelerde artık, insani koşullar bakımından eskiye nazaran daha yaşanabilir mekânlar haline gelmiştir. Bu gelişimin birden olmayacağı muhakkaktır. Nitekim Cumhuriyet'ten günümüze hapisane konulu hikâyelere bakıldığında hikâyelerin konu edildiği zaman sırasına göre bu değişim fark edilebilir. Zaten bir anlamda, Cumhuriyetten 1980 yılına kadar bir tarihi kıstas konularak incelenen hikâye kitaplarındaki hapisane ile ilgili veriler aslında bir döneme ışık tutması düşünülerek hazırlanmıştır.

Türk tarihinde mekân olarak cezaevi ile karşılaşma Tanzimat'la başlamış denilebilir. Bu nedenle kişilerin cezaevi ortamında bulunması ve bunun edebiyata yansması geç olmuştur. İlk olarak sürgünlerden bahsedilirken daha sonraları özellikle Cumhuriyet'in ilanından sonra ceza usullerinde olan değişiklikler ve 1936 yılında sürgünün kaldırılması ile beraberinde cezaevinde kalanlar artmış ve edebiyata yansımaya başlamıştır bu durum.

Öncelikle Cumhuriyetin ilan edildiği ilk yıllara dair hikâye merkezli bir bakış açısıyla bir tespit getirmek zordur. Çünkü söz konusu yıllarda uygulanan Takrir-i Sükûn kanunu münasebetiyle yazarlar, sonuçları sıkıntı doğurabilecek konulardan uzak durmaya çalışmışlardır. Hapisane de uzak durulan konuların başında gelir. Yine 1936'ya kadar hapisten ziyade sürgün cezasının uygulanıyor olması, bir hapisane edebiyatından çok gurbet edebiyatı örneklerinin verilmesinin önkoşulunu oluşturmuştur.

1930'lu yılların sonunda tüm dünya yeni bir savaşın eşiğindedir. Bir tarafta sosyalist rejimler diğer yanda yayılcı politika izleyen faşist diktatörler ve hepsinin ötesinde yenedünya düzeninde başrole soyunan emperyal güçler... Böyle bir ortam beraberinde çeşitli fikri akımları da getirecektir. Devletler, anlık uyguladıkları politikalar doğrultusunda bazı fikirleri suç kabul edecek ve böylelikle geleceğin yazarları, günümüz penceresinden bakıldığında

herhangi bir suç unsuru barındırmayan fikirleri yüzünden hapisane koşulları ile tanışacaklardır.

1980'e kadarki dönemde verilmiş hapisane konulu hikâyelere bakıldığında, Türk hapisanelerinin mahiyeti bakımından en doyurucu bulguların 1940'lı yıllara ait olduğu görülür. İşte bunun ana sebebi, yukarıda belirttiğimiz sebeplerden ötürü birçok yazarın bu yıllarda hapisanede oluşudur. Çalışmanın giriş kısmında da belirttiğimiz gibi Kerim Korcan, Orhan Kemal, Kemal Tahir, Sabahattin Ali, doğrudan hapisane hikâyesi örneği vermiş ya da Rıfat Ilgaz gibi hapisane hikâyesi örneği verilmesini sağlamış isimler bu yazarlar arasındadır. Fakat bu isimler de bu hikâye örneklerini ya Demokrat Parti iktidarının getirdiği özgürlük ortamında yayınlamış ya da yine aynı partinin ilan ettiği genel af ile elde ettikleri kişisel özgürlüklerinde yazmışlardır. Dolayısıyla 1940 ve 1950'li yılları bir bütün olarak kabul etmek daha doğru olacaktır.

1940-1950'li yılların hapisane koşulları İkinci Dünya savaşının ağır koşullarında biçimlenir. Ekmeğin dışarıda bile karneyle dağıtıldığı, karaborsanın alıp başını yürüdüğü bir dönemde cezaevi şartlarının çok daha ağır olacağı muhakkaktır. Bu nedenle bu dönemi konu edinen hikâye örneklerinde konuların bireysel zaruretler karşısında ezilen insanın hayata tutunmak için verdiği mücadeledir. Ne var ki bu mücadele epik bir kurgudan ziyade hayatın acı yüzüyle çatışan bir realitededir. Menfaat çatışması beraberinde gücün mutlak eziciliğini getirir. Kumar illetiyle mahkûmun günlük yarım tayınına el uzatanlar, benzer suçtan hüküm giymiş olsalar bile aynı koşu paylaştığı mahkûmlara köle muamelesi uygulayan dayılar, zaman zaman cezaevi yönetimi üzerinde bile ağırlığını hissettiren cezaevi ağaları; aslında birer mahkûm tipinden ziyade koşulların biçimlendirdiği insan gerçeğidir. Karşı tarafta ise çöp tenekelerinde zeytin artığı kemiren, kaynayan bir kuru fasulye tenceresini eşsiz bir sanat eserine bakar gibi izleyen, gayri hijyenik yaşam koşulları neticesinde sayısız mikrobik hastalıkla mücadele eden yine bir başka insan gerçeği vardır. Tüm bu zıtlıkların sonucu kavgalara, yaralamalara, öldürmelere, cinsel sapkınlıklara varan ahlaki bir çöküntüye uzanır. Doğal olarak suç mekânı ana kuruluş amacı olan ıslah vazifesinden uzaklaşarak yeni suçların ve yeni suçluların ortaya çıkmasına olanak verir. Bununla birlikte henüz mahkûmlar arasında siyasi veya adli bir ayırım tam anlamıyla mevcut değildir. Siyasi mahkûmlar bazı ayrıcalıklara sahip olsalar bile onlar da aynı zaruretlerin sıkıntısı noktasında adli mahkûmlarla aynı mücadeleyi vermek

durumundadırlar. Doğal olarak yukarıda adı geçen edebi isimler de bu sıkıntıları yaşamışlardır. Onun içindir ki 1940-1950’li yıllara ait hikâye örneklerinde mahkûm cephesi açısından daha samimi bir üslubun olduğu göze çarpar. Burada yazar veya anlatıcı, olayların uzaktan seyircisi değil bizatihi bir parçası, oyuncusudur. Zaten bazı örnekler hikâye olduğu kadar birer anı izlenimi de uyandırır.

Toplumsal olayların edebi birikimleri şekillendirmesi kaçınılmazdır. 1960’lı yıllar, özellikle askeri darbenin getirdiği kısıtlamalarla, hapisane hikâyeleri bakımından yeniden bir duraklama dönemini beraberinde getirir. Verilen örneklerin bazılarının da 1940’lı yılları konu edinmesinin sebeplerine çalışmanın giriş bölümünde değinmiştir. Aslında bu dönemde de hapisaneye girmiş yazarlar vardır. Fakat roman, anı, mektup gibi türlerde örnekler verilmiş olmasına rağmen dönem hapisane koşullarına tespit getirme olanağı sağlayacak mahiyette hikâye örneği verilmemiştir. Burada şöyle bir tespit yapmak mümkündür. 1960 darbesi daha çok iktidara yakın edebi isimleri etkilemiştir. Bu edebi isimler arasında da doğrudan bir hikâye yazarı bulunmaması, hikâye yazarların da hapisane konusuna değinmemeleri bu dönemdeki duraklamanın başlıca sebebidir.

1970’li yıllar, toplumun her kesiminde ayrılıkların dönemidir. Toplum adeta sağcı ve solcu fişlemeleriyle ikiye ayrılmıştır. Bu ayrışmanın ana sorumlusu nasıl ki bir askeri darbeye nihayeti de yine bir başka askeri darbe olacaktır. Bu dönem hapisane hikâyelerinin önceki dönemlere nazaran daha siyasi bir çerçeveye oturması göze ilk çarpan gerçekliktir. Doğaldır ki dönem hapisaneleri de artık siyasi kutuplaşmalar ekseninde şekillenir. Sağlık koşulları, zaruri ihtiyaçlar noktasında hapisaneler daha iyi yaşam alanına sahiptirler. Ne var ki birer ceza mekânı olarak şartlar daha ağırdır. Onun içindir ki hücre cezaları, işkenceler hikâye konusu olmaları yönünden öne çıkarlar. Yine bu dönem hikâyelerinin birey psikolojisine de zaman zaman değiniyor olması; 1980 ihtilaliyle birlikte gelişecek dışa kapalı, bireyin iç dünyasını tasvir eden bireyci hikâyeciliğin ön çalışması görüntüsündedir. Dönem hikâyelerinde birey, yapıp ettiklerinden ziyade davaya ve dava arkadaşlarına ihanetleri ekseninde gelişmiş suçluluk psikolojileriyle ele alınırlar.

Cumhuriyetten günümüze modernleşmiş ve sistemleri oturmuş kurumlar arasında hapisanelerin de olduğu hikâye örneklerinden hareketle söylenebilir. Bir diğer tespit de

başlangıçta eylemin içinde olan hikâyeden eylem dışı psikoloji hikâyesine bir geçiş süreci olduğudur.

Bu çalışmanın temel amacı önsözde de belirtildiği üzere cezaevi kavramına hikâye merkezli bir yaklaşım sergilemektir. Çalışma sonunda şu açıkça söylenebilir ki aynı yaklaşım edebiyatın diğer türleri temel alınarak uygulanabilir. Özellikle cezaevi konulu romanlar, üzerine ciddiyetle eğilmeyi gerektirecek zengin bir malzeme birikimi oluşturmaktadır. Şiir sahsında da zengin bir birikimin olduğu bir gerçektir. Çalışmamızın; roman, şiir ve diğer edebi türlerde yapılacak cezaevi merkezli çalışmalara kaynaklık teşkil etmesini umuyoruz.

BİBLİYOGRAFYA

- ACEHAN, Abdullah, “Osmanlıda Devletin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”,
**Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi The Journal of International Social
Research** Volume 1/5 Fall 2008.
- AÇA, Mehmet, “Yaratılış Mitleri, Şamanizm ve Tasavvuf Bağlamında Düşüş, Mahrumiyet ve
Hapis”, **Hapishane Kitabı**, (Haz. Emine GÜR SOY NASKALİ, Hilal OYTUN ALTUN),
Kitabevi Yayınları, İstanbul 2005.
- AĞAOĞLU, Adalet **Yüksek Gerilim**, Remzi Kitabevi, İstanbul 1980.
- ALİŞ, Şehnaz, “Bazı Edebi Eserlerimizde Meyve”, **Turkish Studies International
Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic**, Volume
3/5 Fall 2008 s.536–537.
- ALP, Sedat, “Hitit Kanunları Hakkında”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya
Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 5, 1947.
- ALTAN, Çetin, **Büyük Gözaltı**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1973.
- ALVER, Köksal, **Edebiyat Sosyolojisi İncelemeleri**, Hece Yay., Ankara 2004.
- ANDAÇ, Feridun, “Nazım Hikmet’in Bursa Cezaevi Günlerinden Belgeler”,
Hürriyet/Gösteri, Şubat-Mart 2002, S. 235.
- AYDOĞAN, Bedri, “Namık Kemal’in Magosa Sürgünlüğü”, **Zindanlar ve Mahkûmlar**,
(Haz. Emine GÜR SOY NASKALİ, Hilal OYTUN ALTUN), Babil Yay., İstanbul-Şubat
2006.
- BEHRAMOĞLU, Namık, **Mezarda Yaşayanlar**, Yar Yay., İstanbul 1972.
- BEHRAMOĞLU, Ataol, “Nazım Hikmet’in Düşünce Dünyası”, **100. Doğum Yıldönümünde
Nazım Hikmet’e Armağan**, (Ed. Alpay KABACALI), Kültür Bak. Yay., Ankara 2002.
- BİRKİYE, Atilla, **80’lerden 90’a**, Cem Yay., İst. 1990.
- Büyük Türk Klasikleri** (Haz. Orhan OKAY, Şerif AKTAŞ), C.11, Ötüken Yay., İst. 1992.
- CUMA, Ahmet, “Edebiyat Sosyolojisi ve Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi-Sanat ve Bilimin
Sınır Ötesi Etkileşimi-“, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.22,
Konya 2009.
- ÇAYIR, Remzi, “Yaşadıklarım”, **Bizim Dergâh**, Eylül 1992, S. 53.
- DAYIOĞLU, Gülten, **Döl**, Oğul Yay., İstanbul 1970.

- DOĞAN, Mehmet, “Acılı Kuşağın Romanı (Ömer Lütfü Mete, Çılgınlığın Ardı Çılgılık), **Yeni Düşünce**, 31 Ağustos 1990.
- DOĞAN, Mehmet, **Büyük Türkçe Sözlük**, Gerçek Hayat Dergisi Yay., t.y., y.y.
- DOĞAN, Mehmet, “İçerdekiler, Dışarıdakiler”, **Yeni Düşünce**, 14 Eylül 1990.
- DOSTOYEVSKİ, **Ölümler Evinden Anılar**, Çev. İrina Vassilieva Gündoğdu, Toplumsal Dönüşüm Yay. İstanbul 1998.
- DURBAŞ, Refik, **Şair Cezaevi Kapısında**, Sarmal Yayınevi, İst. 1992.
- ENGİNÜN, İnci (Haz), **Kenan Hulusi Koray’dan Hikâyeler**, Kültür ve Turizm Bak. Yay. Ank. 1983.
- ERSOY, Mehmet Akif, **Safahat**, MEB yayınları, İstanbul 1996.
- FOUCAULT, Michel, **Hapishanenin Doğuşu**, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, İmge Kitabevi, Ank. 2000.
- GENÇ, Nihat, **Edebiyat Dersleri**, Cadde Yay., İstanbul- Ağustos 2004.
- GÜLEÇ, “İsmail Mutasavvıf Şairlerde “Zindan” Kavramı”, **Zindanlar ve Mahkûmlar**, (Haz. Emine GÜRSOY NASKALİ, Hilal OYTUN ALTUN), Babil Yayınları, İstanbul 2006.
- GÖNÜLLÜ, Ali Rıza, “Osmanlı Devleti’nin Son Döneminde Isparta Hapishanesi”, **Selçuk Ünv. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S.29, Konya 2011.
- HANÇERLİOĞLU, Orhan, **Dünya İnançları Sözlüğü Dinler, Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler**, Remzi Kitabevi, İstanbul-1993.
- HERKMEN, Dilek, “Türk Masallarında Hapishane”, **Zindanlar ve Mahkûmlar**, (Haz. Emine GÜRSOY NASKALİ, Hilal OYTUN ALTUN), Babil yayınları, İstanbul 2006.
- HİKMET, Nazım, **Cezaevinden Memet Fuat’a Mektuplar**, Adam Yay. İstanbul 1994.
- HİKMET, Nazım, **Kemal Tahir’e Mahpushaneden Mektuplar**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1968.
- HİKMET, Nazım, **Benerci Kendini Niçin Öldürdü**, Adam Yay., İstanbul 1988.
- ILGAZ, Afet, **Çeribaşı Abdullah’la İdamlık İsmail**, Doyuran Mat., İstanbul 1974.
- ILGAZ, Afet, “Tayyip Bey, Rıfat Ilgaz, Afet Ilgaz”, **Yeniçağ Gazetesi**, 19.04.2010.
- İLHAN, Attila, **Tutuklunun Günlüğü**, Bilgi Yayınevi, Ankara 1975.
- İLKİN, Metin, **Konuşmak**, Yeditepe Yay., 1966-İstanbul
- İSLAM, Ayşenur Külahlıoğlu, “Esir Şehrin Mahpusundan Hareketle “Dar Yer” de İnsan”, **Bilgi Dergisi**, Bahar 2004, S.29.
- K., Tarık Dursun, **Yabanın Adamları**, Bilgi Yay., İstanbul-1991.

- KAMER, Vehbi Kadri, **Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı**, Adalet Yayınevi, Ankara 2007.
- KAMER, Vehbi Kadri, **Denetimli Serbestlik Kararlarının İnfazı**, Adalet Yayınevi, Ankara 2007.
- KARAALİOĞLU, Seyit Kemal, **Türk Hikâye Antolojisi**, İnkılâp ve Aka, İstanbul 1984.
- KARACA, Mustafa, **Köle**, Bilgeoğuz Yay., İstanbul 2006.
- KARAKOÇ, Abdurrahim, “Zulüm Adam Öldürmez”, **Yeni Düşünce**, 26 Ocak 1990.
- KARAKÜÇÜK, Suna, “Okul Rehberlik Servislerinin Fiziksel/Mekânsal Koşullarının İncelenmesi”, **Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 2010/1.
- KEMAL, Orhan, **Dünyada Harp Vardı**, Ataç Kitapevi, İstanbul 1963.
- KEMAL, Orhan, **Grev**, Bilgi Yay., İstanbul 1975.
- KEMAL, Orhan, **72. Koşuş**, Cem Yay., İstanbul 1975.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl, **Cinnet Mustatili**, Büyük Doğu Yay. İstanbul 1983.
- KISAKÜREK, Necip Fazıl, **Hikâyelerim**, Büyük Doğu Yay. İst. 1989.
- KORCAN, Kerim, **Tatar Ramazan**, Ararat Yay., İstanbul-1969.
- KÖKTÜRK, Şahin, “Türk Destanlarında Hapsedilme Motifi”, **TÜBAR-XIX-/2006-Bahar**
- KURDAKUL, Şükran, **Çağdaş Türk Edebiyatı-4**, Evrensel Basım Yayın, İstanbul Ağustos 2002.
- LEKESİZ, Ömer, **Yeni Türk Edebiyatında Öykü 2**, Kaknüs Yayınları 1. Basım, İstanbul 1998.
- METE, Ömer Lütfü, **Çılgın Ardı Çılgılık**, Yeni Düşünce Yay. Ank. 1990.
- MUNGAN, Murathan, **Kaf Dağının Önü**, Metis Yay. İstanbul 1994, s. 177.
- NİYAZİ, Mustafa, **Mavi Bluzlu Kadın**, Yeditepe Yay., İstanbul 1968.
- NİYAZİ, Mustafa, **Pazar Ekmeği**, Tarla Kitabevi, İstanbul 1966.
- OFLAZ, Lütfü, **Bir Mahkum**, Yazko Yay., 1985-İstanbul.
- OKUMUŞ, Ejder, **Osmanlıda Adalet Dairesi**, SBARD, Mart 2005, Sayı 5.
- OKUMUŞ, Salih, “1980 Sonrası Cezaevi Romanları”, **Yunus Dergisi**, Trabzon Temmuz-Ağustos-Eylül 1996.
- ÖZ, Erdal, **Kanayan**, Cem yayınevi, İstanbul 1973.
- ÖZAKIN, Aysel, **Sessiz Bir Dayanışma**, e Yay., Ankara 1976.

- ÖZÇELEBİ, Hüseyin, **Cumhuriyet Döneminde Edebi Eleştiri (1951-1960)**, Ankara.
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı Doktora Tezi,
Ankara 2006.
- ÖZDENÖREN, Rasim, **Denize Açılan Kapı**, İz Yayıncılık, İstanbul 1999.
- ÖZTURANLI, O. Zeki, **Başakçılar**, Yeditepe Yay., İstanbul 1970.
- ÖZYALÇINER, Adnan, **Gözleri Bağlı Adam-Yağma**, Yazko Yay., İstanbul 1980.
- SAĞLIK, Şaban, “Türk Öyküsünde Hapishane”, **Hece-Öykü**, Ekim-Kasım 2006, S.17.
- SAYGILI, Abdurrahman, “Mikro-Fiziğin Bir İktidarı: Hapishane”, **Ankara Üniversitesi
Hukuk Fakültesi Dergisi** C.53, S.2, 2004.
- SEYDA, Mehmet, **Garnizonda Bir Olay**, Set Yay., İstanbul 1968.
- SEYDA, Mehmet, **Oyuncakçı Dükkanı**, Yeditepe Yay., 1964-İstanbul
- SOYSAL, Sevgi, **Barış Adlı Çocuk**, Bilgi Yay., Ankara 1978.
- SOYSAL, Sevgi, **Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.
- ŞAN, Mustafa Kemal, “Edebiyat Sosyolojisinin Tarihinden Basamaklar”, **Edebiyat
Sosyolojisi**, Hece Yayınları, Ankara 2004.
- ŞEHİSUVAROĞLU, Lütfi, **Kafes**, Genç Sanat Yay. Ankara t.y.
- TAHİR, Kemal, **Esir Şehrin Mahpusu**, İthaki Yay., 2. Baskı, Ağustos 2006.
- TANSEL, Fevziye Abdullah, **Namık Kemal’in Hususi Mektupları**, Türk Tarih Kurumu
Basımevi, Ankara, C. 1, Ankara-1967, s.254
- TEMEL, Mehmet, “XX. Yüzyılın Başlarında Mentеше Sancağı Hapishaneleri”, **Selçuk
Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 26, Konya
- TAHİR, Kemal, **Göl İnsanları**, İthaki Yay., İstanbul 2006.
- TARUS, İlhan, **Köle Hanı**, Yeditepe Yay., İstanbul 1954.
- TERZİ, Serdar, **Kadın Suçluluğu ve Kahramanmaraş Örneği**, Yayınlanmamış Yüksek
Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam ün., Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi
Anabilim Dalı, Temmuz 2007
- TOPÇU, Nurettin, **Taşralı**, Dergâh Yay. İst. 1998
- TOPRAK, Ömer Faruk, **Karşı Pencere**, Cem Yay., İstanbul 1975.
- TURAL, Şecaattin, “Kemal Tahir’in Köy Romanlarında Natüralist Bir Eğilim Olarak
Cinselliğin Vülgarize Edilmesi”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.4, S.17,
Bahar 2011
- TURANLI, O.Zeki, **Kör Karga**, Yeditepe Yay., İstanbul 1972.

Türk Dili/Mektup Özel Sayısı, Temmuz 1974, S. 274.

UYAN, Mahmut Memduh, **Biriktire Biriktire**, Okyanus Yay. Mart 1995

YETKİN, Suut Kemal, **Edebiyat Üzerine Denemeler**, Türkiye İş Bankası Kültür Yay.
Ankara 1978.

YÖRÜK, Cengiz, **Yalnız Kalanlar**, Yeditepe Yay., 1967.